

TV. 2. 134
5,370/B

[Handwritten signature]

WAARNEMINGEN.

OMTRENT DE

NATUUR EN GENEZING

DER KOORTSSEN.

WARRENHINGTON

OF THE

THE UNIVERSITY

OF THE

WAARNEMINGEN

OMTRENT DE

NATUUR EN GENEZING

DER

K O O R T S E N ,

NAAR HET ENGELSCH

VAN DEN HEER

WILLIAM GRANT, M. D.

DOOR

E. J. THOMASSEN A THUESSINK,

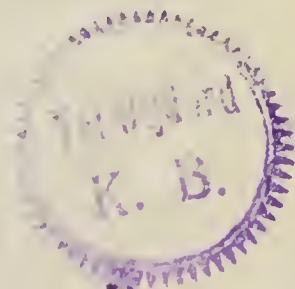
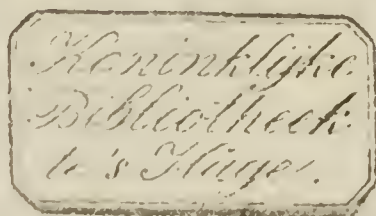
A. L. M. Phil. en 's Lands Medicinæ Doctor; Lid van de Koninglyke Maatschappy der Geneeskunde, en van Natuurl. Historie, te Edinburgh; van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen; van het Utrechtsche Genootschap, Vlyt is de Voedster der Wetenschappen; van het Museum te Parys; en van de Genees- en Natuurkundige Correspondentie in 's Hage.

E E R S T E S T U K .

I N ' s G R A V E N H A G E ,

By I S A A C V A N C L E E F , Boekverkooper.

M. D C C . L X X X I X .

WELLINGTON

TO THE

WELLINGTON

18

WELLINGTON

18

WELLINGTON

WELLINGTON

WELLINGTON

WELLINGTON

WELLINGTON

WELLINGTON

VOORREDE.

DES

VERTAALERS.

Het werk, het welk ik mynen Landgenoten verstaald aanbiede, heeft van myne zyde geen aanpryzing nodig. — Uit de brieven voor dit stuk geplaatst, zal men zien kunnen, wat beroemde mannen omtrent hetzelfde geoordeeld hebben. Men zal daarin een volkomene uitlegging van den groten SYDENHAM vinden, wiens getrouwe waarnemingen hier gestaafd, in een geregelde orde voorgedragen, en door nieuwe en bondige bewyzen bevestigd zyn.

Ik heb verkozen, om het werk by stukken uit te geven, eensdeels om myne amptgenoten van het lezen van twee zwaare boekdelen niet af te schrikken, als ook om dat ik op deeze wyze hetzelfde spoediger en gemakkelyker konde uitgeven. — Eerst was myn voornemen, om hier en daar een ophelderende note by te voegen, dan daar dezelve te omflagtig worden, en den aandacht van het werk zelve aftrekken zouden, heb ik liever dezelve afzonderlyk agter dit stuk willen stellen. Met het eerste byvoegzel heb ik alleen bedoeld, de aandacht myner amptgenoten te bepalen op een stuk, het welk van de ouden zeer wel waargenomen, van de latere Geneesheren mischien met

eene al te groote veragting verworpen is. Met het tweede heb ik voornamentlyk ten oogmerk gehad te bewyzen, dat de algemeen aangenomene leer omtrent de natuur der koorts, niet uit de Engelsche, maar uit de Nederlandsche School is voortgekomen. — En eindelyk bedoelde ik met het laatste byvoegzel het thans in Nederland zo algemeen heerschend misbruik van den koortsbast in de tuschenpozende koortsen, een weinig te keer te gaan.

Zo dra myne bezigheden my dit zullen toelaten, zal ik het volgende uitgeven; en zo veel mogelyk de waarnemingen van den Heer GRANT vergelyken met die gene, welke in ons land genomen zyn.

V O O R R E D E.

Dat alle nuttige kennis het best door de beschouwing der natuur en harer wetten verkregen word, is een waarheid, die men nu voor algemeen aangenomen mag houden.

Dit is niet alleen waar van alle wetenschappen, maar ook byzonder van de geneeskunde, of de volkomene kennis der ziekten en hare geneezing. Deze kunst is minder met andere wetenschappen verbonden, dan de oefenaren derzelve gaarne zullen toestemmen: en zy heeft eer hare grootste vorderingen aan naarstige en naauwkeurige menschen, dan aan groote geleerden en schitterende verstandenen, te danken.

Om deeze rede is het voornaamlyk, dat jonge lieden geen grote vorderingen in de kennis der ziekten maken; een aanhoudende oplettenheid op hunne zieken, of een dor verhaal van facta, is voor hen een al te droge studie, hiërom zyn zy meer geneigd om andere wetenschappen, die meer stof voor hunne bespiegeling geven, na te sporen, offchoon zy weinig nuts opleveren, voor die wetenschap, welke zy oefenen.

Om deze dwaling tegen te gaan, en om hunnen aandacht tot het een noodzaaklyk ding te bepalen, heb ik eenige waarnemingen in het beloop van een practyk van veele jaren verzameld, uitgegeven, waar by ik zedert, van tyd tot tyd, zo als ze zig opdeden, of na myn gedagte de gelegenheid van zaken dezelve schenen te vereischen, vermeerderingen gevoegd heb.

Dit werk heeft nu zyn weg gevonden over de geheele waereld, en is in verscheide talen overgezet, hier door ontving ik, zo als gewoonlyk by zulke gelegenheden ge-

schied, een menigte vriendelyke brieven van Heeren van de kunst, die ik alleen by naam kende.

Deeze Heeren waren geen jonge lieden zonder ondervinding, waar aan myne schriften alleen gerigt waren, maar mannen in kennis en ondervinding boven my verheven, mannen die door hunne jaren en levensgesteldheid de praetyck reeds zouden nederleggen, en reeds gedeeltelyk zig het woelig leven onttrokken hadden, maar be-minnaars der kunst, de beste wenschen voor hare beoef-fenaren deden.

Tot voldoening, en op verzoek myner vrienden, heb ik een korte proeve dezer brieven, voor deze uitgaaf myner werken gevoegd, waar door ik jonge geneesheeren wensch over te haalen om een behoorlyke agting aan dat soort van studie toe te dragen, het welk alleen de kunst verbeteren kan, en de oplettenheid van die Heeren van de kunst vergroot heeft, die het beste de agting van alle hunne tydgenoten verdiend hebben.

B R I E V E N A A N D R. G R A N T.

Van S I R W I L L I A M D U N C A N.

Valencia den 27 Febr. 1777.

Ik heb den tweeden druk van uw boek niet gezien, maar Capt. Ogilvie is zo even eerst aangekomen, en byaldien ik van de eerste uitgaaf mag besluiten, ben ik verze-kerd, dat er niets sedert den tyd van SYDENHAM, zo nuttig in Engeland over de geneeskunde is uitgekomen; de tegenswoordige geneesheeren mogen hier op vitten zo veel als zy willen, hun eigen belang zo niet dat van hunne zieken, zal maken, dat zy het in het geheim raad-

plegen, en door dezen weg zal het menschedom daar uit nut trekken, het welk een der hoofdoogmerken van een welgestelde ziel zyn moet, ik wensch opregt, dat gy daar uit zo veel voordeel mogt trekken, als gy met regt verdient.

Van Dr. WILLIAM BROWNRIGG.

Ormathwaite den 2 Decemb. 1775.

Ik heb myne tweede nalezing van uwe naauwkeurige waarnemingen omtrent de ziekten dezer hoofdstad, welke een uitmuntende verklaring zyn van het geen SYDENHAM over het zelve onderwerp geschreven heeft, nog niet geëindigd, daar zy dienen om zyne schriften op te helderen, en door nieuwe ontdekkingen de kennis en geneezing veeler ziekten bevorderen. Ik wensch u van harten allen voorspoed in deeze en alle uwe andere ondernemingen tot verligting en nut van het menschedom, en dat uw arbeid zyne verdiende beloning ontvangen mag.

Van THOMAS GLASS, M. D.

Exeter den 6 January 1776.

Zedert mynen laatsten had ik het genoegen uwe proeve over de Febris Pestilentialis van SYDENHAM &c. te lezen, waarin gy zo wel als in uwe voorgaande schriften, klaar en ten vollen bewezen hebt, dat zo wel de koortsen, die door besmetting, als door andere meer gewoone toevallen van het leven, ten naasten by in een geregelde opvolging ontstaan, door de seizoenen van het jaar, en de merkbare hoedanigheden der lugt, gewyzigd worden, zo dat besmetlyke koortsen dikwerf met toevallen van de heerschende gesteldheid van het jaargety, het zy hetzelfde ontstekingsaartig of rotagtig zy, vergezeld gaan.

Overal, waar dit plaats heeft, kan men de besmettelijke ziekte als zamengesteld beschouwen met een ontstekingsachtige of rotachtige koorts, en wanneer men ze dus zaamgesteld beschouwd met de koorts van het jaargety, moet men eerst deze koorts, en dan de besmettelijke ziekte genezen.

Gy verdient de dankbare erkentenis van het algemeen, voor deze gewichtige les, en nuttigen regel in de practyk, voor het allernaauwkeurigst verslag, het welk gy van de verschillende soorten van koortsen, en de toevallen, die ieder derzelve byzonder zyn, gegeven hebt, en voor de edelmoedige mededeling van de wyze van genezing, die gy in het behandelen van ieder de beste gevonden hebt.

Maar ik moet bekennen, dat ik niet ten vollen overtuigd ben, dat de *Febris Pestilentialis* van SYDENHAM, dezelve ziekte is, die wy nu de gevangenis, hospitaal, bluts, of petechiale koorts noemen.

Maar, ofschoon het my toefchynt, dat waarschyntlyk de pestkoorts van SYDENHAM het uitwerksel van een gift is, verschillend van dat gene, 't welk een gevangenis koorts voortbrengt, ben ik egter geheel en al met u van gevoelen, dat het zweeten, het welk hy voor het eigentlyke geneesmiddel in deeze koorts hield, ook het juiste geneesmiddel van deeze ziekte uitmaakt, by aldien zy niet met een andere ziekte vermengd is.

M Y N H E E R !

Niets kon my aangenamer zyn, dan uw brief van den 9 Juny, niet alleen door dat ik my vereerd vond, door iemand, dien ik de grootste agting en eerbied toedraag, maar veel meer, door dien ik een wederkerige kennis te weeg gebragt heb, tusschen twee mannen, die

elkander zachten vollen waardig zyn. Ik vertoefde geen oogenblik uwen heuschen brief met de ingeslotene aan Dr. STOLL mede te deelen, welke hem een onuitspreeklyk genoegen gaf, voor dusdanige, als alleen vatbaar zyn, die geene, welke hun leven aan de wetenschappen en het welzyn des menschdoms hebben toegeheiligd. Hy be-
tuigt u zynen dank, en belooft zyn uiterste best te doen, om zyne briefwisseling uwe agting waardig te maken. Hy is voorneemens u zyn boek te zenden zo dra het word uitgegeven, het welk over weinig dagen zyn zal.

De aanbieding van u om uwe andere werken aan hem te zenden is hem zeer aangenaam, daar hy den hoogsten eerbied heeft voor alles, dat van uwe hand koomt. Uw boek over de koorisen in het Hoogduitsch is het eenig boek, dat hy van uwe werken bezit, het welk u zeker een onsterfelyke eer doet, en u aan het hoofd der hedendaag-
sche geneesheeren plaatst. Ik zeg dit niet by wyze van pligtpleging, want de daaglyksche ondervinding heeft ons de waardy van uwe waarnemingen geleerd, en wy zyn overtuigd, dat uwe geneeswyze de eenige ware is in de behandeling der hevige ziekten.

Hoe welkom zullen dan uwe andere werken zyn, welke, daar hy in het Engelsch niet bedreven is, ik hem gaarne zal uitleggen, ja, by gebrek van tyd, zal ik ze ras in het Hoogduitsch doen vertalen, daar zy te voor-
treffelyk zyn, dan dat de Britsche Natie ze alleen voor zig zoude houden. Dr. STOLL is u zeer verpligt voor het geval van Dr. BROWNRIGG aan u medegedeeld.

Gy kunt verzekerd zyn, dat wy zonder uitstel de proe-
ven zullen nemen, daar wy helaas een groot getal lyders aan het kreeftgezwel hebben; wy hopen, dat wy schielslyk

in staat zullen zyn iets beslissends omtrent deeze zaak te kunnen zeggen. Gelukkig, dat wy zo ver boven de schoolsche redeneertrant verheven zyn, dat wy geenzints door de eenvoudigheid van het middel worden afgeschrikt, ten vollen wetende, dat de natuur dikwyls haare grootste schatten verbergt op die plaatsen, daar wy de minste agterdogt op zouden hebben. God doe onze pogingen wel gelukken, de waereld zal schielyk de beste de zegen weeten, en de vereischte eer aan den eersten invoerder bewyzen. Dr. STOLL heeft een brief voor u ingesloten, die hy na 's Lands gebruik in het Latyn geschreven heeft. Ik twyfel niet of gy zult met zyne briefwisseling te vrede zyn, en inderdaad ken ik geen twee geschikter menschen om de geneeskunde van al het onkruid, en dwalingen &c. te zuiveren, welke de grilligheid, het vooroordeel, en kwalyk gevestigde theorien hebben ingevoerd. Ik eindige — ik heb alreeds uw geduld te veel gevergd. Zo streelend is het met een man te spreken, wiens verdiensten onze agting en genegenheid gewonnen hebben. Ik wenschte dat het God behaagde, dat meer jaren en ondervinding my tot zulk een agtbare briefwisseling regt gaven: egter ben ik gelukkig, wanneer ik deeze die alreeds gevestigd is, beschouwe.

Ik blyve met verschuldigden eerbied,

MYN HEER,

Uw verpligte Dienaar

JOS. COUFMAN.

W E E N E N

den 1 August. 1777.

VIRO CLARISSIMO WILHELMO GRANT, MAXI-
MILIANUS STOLL, S. P. DICIT.

Vienna, Aug. 6. 1777.

Ea lætitia me perfudit epistola tua, ut eidem explicandæ neutiquam par sim. Id solum doleo, egregium tuum de febribus tractatum hisce in terris serius innotuisse, & quibus innotuerat, mecum fuisse ob ignotum nobis idioma Anglicum ab ejusdem lectione prohibitos. Per aliquot jam annos cum methodos curandarum febrium diversissimos, quin & oppositos contemplarer, audiremque diversarum opinionum non ignobiles magistros, cum quacunque adhibita medendi ratione nihilominus viderem aut funera perquam multa, aut tardam post millenas cum morte luctas reconvalescentiam, nec hic nec ille fortunatiorem ægris medicinam faceret, sæpissime & artis nostræ, & miserorum quam maxime mortalium forti indolui. Trepidus ob id ipsum accessi, & animum despondens ad artis usum, quam primum in Hungaria exercui, Germana febrium popularium patria. Plurima animo passus sum plurima etiam corpore, donec rejectis, qui me seduxerant, aut saltem non instruxerant, autoribus, stabiles mihi, tutosque medendi canones efformarem, quos assidua contemplatio febrium epidemice grassantium sibi que relictarum suppeditaverat. Etenim cum & frequentissimæ eæ febres ibi sint, & ruri inter te-

nuissimæ fortis homines, aliis magnarum urbium, lux-
 usve morbis non commistæ, sed simplices, certo
 quotannis ordine enascantur, vigeant, emoriantur,
 nullisque remediis; utpote quibus maximam partem
 plebs misera destituitur, anomalæ factæ sint, quid fa-
 ciat, feratque natura sui conservatrix, hominem perat-
 tentum effugere haud potuit. Quantopere lætabar,
 cum mea observata felici coronari exitu, tuisque alio
 sub sole collectis observationibus confirmari, provehi,
 estringi, rectificari videram! Rem facio & muneri,
 quo nunc defungor, consentaneam, & auditoribus
 meis perutilem, ac amicorum meorum quibusdam gra-
 tissimam, dum tuum de febribus librum, quem nuper
 quidam duce bono genio in idioma germanicum conver-
 terat, pro viribus commendo. Quod si quid adhuc
 scriptorum tuorum Anglia habeat, fac quæso, ut eo-
 rum quam proxime potiamur. Remedii contra can-
 crum laudati simplicitatem neutiquam contemno; didici
 dudum, nihil contemnere, quod alma Natura offert,
 experiri omnia, atque optima retinere.

Si quædam habeas, sive litteras, sive libros, mihi
 Viennam transmittenda, id minori cum molestia tua
 fiet, si, quæ missurus es, ea Secretario legationis
 Austriacæ Londini commoranti tradideris, & mitten-
 da non mihi, sed Domino de Locher inscripseris se-
 quenti modo. &c.

Primum observationum mearum tomulum proximis
 diebus expecta, & vale.

VIRO CLARISSIMO MAXIMILIANO STOLL M. D.
& PROFESSORI CELEBERRIMO WILHELMUS
GRANT, M. D. S. P. DICIT.

Tua attentione dignas, paucas quas feci observationes, te invenisse lætor, tuis vero convenisse non miror nam observationes unius cujusque nostrum, ex eodem fonte hauriuntur, ex ipsa scilicet natura ubique semper eadem.

Hippocrates olim, nuper Sydenhamus, post longum temporis intervallum, & in regionibus valde diversis, morbos haud diversos invenerunt: ille chirurgo-medicus, hic solus Medicus; ille plures viderat morbos, hic vero febres melius delineavit & tractavit; quam ob rem Sydenhamum, febrium Medicum, nuncupavit Boerhaavius.

Illi viri libris indocti; arte chemica, botanica, pharmaceutica, ipsaque anatomica parum instructi; morbos tamen cognoscebant, & miro cum successu, feliciter sanabant, tantum possit industria sagacitate conjuncta!

Sapientia vero, quæ auro & gemmis emi nequit neque assumi neque transferri possit; donum est, quod Deus nonnullis hominibus, solummodo dat, eosque non improprie, divinos, quasi Deo fautos, appellamus.

Tales igitur homines rari in terris sunt, & ab initio historiæ Medicinæ in hunc usque diem vix viginti originales observatores, fideles, industria & sagacitate præditos, enumerare possumus. Nam plerosque au-

thores medicos, quamvis optime merentes, tamen observatores originales haud appello; ipse e. g. Latinissimus Celsus, qui Græcorum Medicorum observationes collegit, & nobis sermone elegantissimo transmisit, propriis observationibus, rem medicam non multum auxit, aut emendavit.

Multa igitur explicanda, corrigenda, & investiganda nobis restant, hic labor, hoc opus nostrum; & eo proposito observationes, quas vidisti typis mandavi, & anno sequenti, alterum tomum edidi, quem curâ Rodolphi Græffer, Bibliopolæ Viennæ, tibi transmissi. Ideam meam de malignitate & contagione eo invenies.

Quandoquidem febres communes, excausis communibus solummodo ortæ, secundum anni tempora, regulari ordine, se invicem succedentes; neque malignæ, neque contagiosæ sunt; sed corpus potius depurant, & vitam & sanitatem ferme conservant; hinc benignæ & utiles sunt, duce Naturâ.

Febres vero, ex combinationibus raris & extraordinariis ortas, non adeo communes, neque salutiferas invenimus: tales combinationes feminium producant, quod corpori nostro applicatum, indolem habet malignam, *i. e.* vim quamnam, non depurandi, sed contaminandi humores nostros, & eos in suam naturam convertendi; ipsique humores, sic mutati & contaminati, maligni deveniunt; hinc tales morbos plus minus contagiosos semper invenimus.

Unumquodque feminium, non nisi sui generis morbum producat, necesse est; quot igitur in rerum naturâ feminia, tot morborum malignorum genera; quot

quot sunt, vel saltem quot eo tempore videram libello enumeravi.

Genus morbi maligni, ex proprio seminio ortum ejusdem semper indolis est; & propriis suis symptomatibus, omnibus anni temporibus stipatur, & ab omni alio morbo distinguere possumus: nonnunquam cum febre vero communi complicatum invenimus & in tali casu diversam medendi methodum necessariam, certe scio.

Hujus rei exemplum dedi, primo in febre maligna Hispanis Garrotillo, hic angina ulcerosa & gangrenosa dicta, in hac urbe ab anno 1728. frequentissima; anno sequenti aliud dedi exemplum in febre castrensi (hic *goal fever*) quam pestilentialem Sydenhami appello ob certam affinitatem, quam, non symptomatum solummodo, sed decursus etiam & sanandi methodi inter has febres inveni.

Anno 1775. febris catarrhalis epidemica Hippocratis, Epidem. lib. VII. sec. 31. orta est; supra cujus tractandi methodum, adhuc fœviente morbo, pauca scripsi in epistola ad amicum Phil. Delacour, medicum celebrem apud Bath; quam ille ibi typis mandavit, & hic postea edita, publicata fuit.

Nuper aliam epistolam scripsi super febrem anginosam Huxhami, vel anginam mucosam Clarissimi Stork, quæ hisce regionibus, anno præterito epidemica fuit.

Hæc sunt opuscula mea, tibi transmissa, de quibus sententiam tuam exoro; doleo, quod idiomate Anglo scripta sunt; sed amicus noster, Clarissimus Cousman tibi omnia explicabit. Librum tuum interim anxie expecto, & me tibi amicitia legatum credas, quæso. Vale.

VIRO CLARISSIMO WILHELMO GRANT, MAXI-
MILIANUS STOLL, S. P. D.

Vienna 30mo. Octobris 1777.

Egregia tua opera hisce diebus ad me pervenerunt, atque utinam par referre pari possem! Bibliopolo nostro, *Tomum I. Rationis Medendi* nuper a me editum tradidi, ut illum ad te cum suis mittat. Addidi & alium librum a Barone de Stork idiomate germanico nitide conscriptum & ab alio sociali medico latinitati donatum non nitide.

Quam multa sunt in morbis, obviis, & quotidianis nondum observata! nondum stabilita! at observanda, at stabilienda, dummodo observatorem cæ res nanciscantur industrium & acri judicio pollentem, talem aio, qualem te tui loquuntur libri, quem superi diu servant in artis emolumentum, & miserorum.

Litteras, quas nuper ad te primas dedi, non scio, an receperis.

Josephus Coufman Americanus Philadelphienfis, quem mecum omnes boni plurimum amant, postquam ingenium singulare, doctrinam, industriam, morumque insignem probitatem omnibus abunde comprobasset, nostro Medicorum albo inscriptus est, mihiq; traditus, ut secundarii Medici vices in meo nosocomio obeat. Hunc tuæ ego, meque una amicitæ commendo. Vale.

VIRO CLARISSIMO WILHELMO GRANT, ME-
DICO LONDINENSI MAXIMILIANUS STOLL,
S. P. D.

Vienna 25 Julii 1778.

Transmitto tibi tomum II. Rationis Medendi, qui correctior atque auctior prodiiisset, si, priusquam vulgaretur tuum tractatum de *febris malignis* antea consulere licuisset: hunc enim libellum tuum serius acceperam, atque eo licet accepto, expectare debueram Germanicam ejusdem versionem. Hinc quædam in meis reperies, etsi certe perpauca, quæ a tuis quibusdam forte videbuntur aliquantum discrepare. Verum tamen omnia reliqua convenient, utpote ex eodem fonte hausta. Quæ *malignitatem* morborum concernunt, ubi scilicet videor a te discrepare, spero conciliari possunt; malignitates enim *factitias* vidi, & descripsi: Tu vero descriperas febres *vere & originarie malignas*, quas ego aut nondum vidi, aut prætervidi. Hinc ubi de morborum malignitate uterque scribimus, reipsa nec in paucis hisce discrepabimus, ut id circo præclarus tuus libellus omnibus æquis rerum estimatoribus acceptissimus meo ipsius opusculo fidem omnem conciliet. Tomulo tertio Rat. Med. dissertationem quandam inseram, cui nomen tuum, si per te licebit, lubentissime præfigam, ut quanti te tuaque faciam, lectoribus constet, atque extet quoddam mei erga te animi monumentum.

Couffmanus noster Pragæ in Bohemia est, ibique hoc belli tempore, quod inter Austriacos & Boruffos fervet, nosocomio militari cum multa commendatione præest, quem ego meque una tibi multum commendo.

B E R I C H T.

De geneeswyze der ziekten kan even als alle andere takken der natuurlyke wysbegeerte alleen door ondervinding verbeterd worden, hierom zal de geneesheer de goedkeuring zyner medemenschen verdienen, die een getrouwe beschryving der ziekten, welke hy heeft bygewoond, der gebruikte geneesmiddelen, en van den verschillenden uitslag der behandelingen, geven zal, hier door zal hy den jongen en onervarenen beoefenaar bystaan, en zyne eigene ondervinding by die van andere voegen.

Deze overweging noopte my om het eerste gedeelte der volgende bladzyden het publiek aan te bieden, waarin ik getragt heb, het soortgelyk onderscheid tusschen de koortsen, welke in verschillende jaargetyden te Londen worden waargenomen, te beschryven, en de verschillende behandelingen der ziekten, die by name dezelfde schynen te zyn, aan te tonen.

De gunstige behandeling van dit gedeelte, heeft my aangespoord om dit niet alleen te overzien, en daarin te verbeteren, die onnaauwkeurigheden, welke ik er zedert in heb kunnen waarnemen; maar ook om er een tweede deel by te voegen, het welk myne waarnemingen bevat omtrent de kwaadaartige en besmetlyke koortsen in het algemeen, en de kwaadaartige keelziekte in het byzonder, met de eigentlyke manier van behandeling, opgehelderd

door een reeks van gevallen in een geregelde opvolging, gedurende een geheel jaar voorgevallen; waarby ik eenige gevallen te Parys in het jaar 1748 gemeen gemaakt, gevoegd heb, om de ongeschiktheid van een regimen anti-phlogisticum in deeze byzondere koorts aan te tonen.

In beide deelen heb ik zeer veel oplettendheid gebruikt om de kenmerkende toevallen van iedere byzondere koorts te beschryven, om den jongen geneesheer bedagtzaam te maken, dezelve niet alle zonder onderscheid op dezelfde wyze te behandelen ('t welk ik een al te gemeene practyck offchoon zeer gevaarlyk gevonden heb) en zyne aandagt op die onderscheidende toevallen te bepalen, welke tot een eigenaartige behandeling der ziekte leiden.

— Ik zal mynen arbeid dubbel betaald rekenen, wanneer men bevinden zal, dat ik iets tot dit gewigtig einde heb toegebracht, overtuigd zynde, dat dit myn doel geweest is, kan ik in deeze myne beloning niet geheel te loor gesteld worden.

Voorschriften van middelen, die ik over het algemeen in gewoone koortfen gebruike.

Nº. I. Het *Emetico-catarticum* van Tisfot.

℞. *Tart. Emet.* gr iβ

Mann. opt. ʒj.

Aq. Ferrid. ℞ j solve & signa.

Een vierde van te nemen, tot dat het van boven
of van onderen werkt.

Een gewoon Braakmiddel.

℞. *Vin. Ipecac.* ʒj.

Vin. antimon. ʒ fs m. f. haust.

Een vomitif en lavage.

℞. *Tart. Emetic.* gr iv

Aq. Ferrid. ℞ v. solve & signa

Een pint bloedwarm te nemen, en zo dikwyls te
herhalen als het nodig mag zyn om de maag te zui-
veren.

N°. II. Stork's Mixtuur om de ingewanden van wormen en taaje slym te zuiveren.

℞. *Sal. Polychr.*

Pulv. Jalap.

Pulv. valer. sylv. āā ʒi.

Oxym. Scillit. ʒiv. m. & signa.

Een eetlepel 'smorgens, 's middags, en 's avonds eenige dagen na elkander te nemen, tot dat het zyne uitwerking doet. Men kan een kind een thelepel geven.

N°. III. De opium Mixtuur van van Swieten voor het boord.

℞. *Aq. Hord. ʒ viij.*

Extr. Thebaic. gr iij.

Lapid. cancr. ʒiβ.

Aq. cinam. ten. ʒi.

Syr. Diacod. ʒiβ. m. & signa.

Alle agt of tien minuten een eetlepel te nemen tot dat de braking ophoud.

N°. IV. Om ontlasting te bezorgen in de *Colica Pictonum, Piclorum*, of *Devoniensis*, dry bellijack.

℞. *Sach. alb.*

*Tinct. jalapp. Pharm. Lond. āā ʒi. ters
simul & adde Man. opt.*

Ol. Ricin. americ āā ʒi.

Syr. Solut. q. s. f. linctus. Signa.

Alle half uur twee thelepels te nemen; en daarop

te drinken een [tafellepel van de volgende mixtuur
N^o. V. tot dat er ontlasting koomt.

N^o. V. *R. Sal. Cathart. amar. (vel Sal. Rochel.) ℥j.*
Aq. Menth. pip. ℥vi. m. & signa.

Een eetlepel alle half uur te nemen tot dat er een
purgering volgt; waarna de volgende emulsie genoeg
zal zyn om deze te doen aanhouden tot dat de toe-
vallen bedaren.

R. Man. opt. ℥i℔.
Tart. solub. ℥℔.
Amygd. dulc. decort. N°. XVI.
Contunde simul optime, dein paulatim adde.
Aq. Rosar. ℥xii.
Suc. limon. (vel aur. civil.) ℥ij.
f. Emuls. cola & signa.

Dikwyls een theekop te nemen, om het lighaam
open te houden.

N°. VI. De oplosfende mixtuur van van Swieten.

R. Oxym. scillit. ℥ii.
Sal polychrest. ℥ij.
— Tart. vitr. ℥j.
Aq. Fontan. ℥viiij.
— Menth. spir. ℥j. m. & signa.

Naar mate van het effect alle drie of vier uren vier
eetlepels te nemen, en daarna een kop van de vol-
gelde decoctum te nemen.

℞. Rad. recent. gramin. ℥viiij.

— Tarax. cum toto. ℥iv.

Aq. Fontan. ℥ iiß.

Coque per semihoram & colaturæ adde

Mell. opt. ℥ij, m & Exhibe.

Nº. VII. Om de ontlasting geregeld te houden, nadat de verstopningen in gewone buikweën zyn weggenomen.

℞. Sapon. Venet. ℥ß.

Rhei Elect. ℥i.

Syr. de cichor cum Rheo q. s. f. pil. Nº. LX
signa.

Vyf 'smorgens en 's avonds te gebruiken; maar in zwartgallige gestellen zyn de volgende beter.

℞. Sap. Venet.

Sal. Polychr.

Rhei elect.

Aloes puriss.

Extr. Flor. cham. āā ℥j.

Ol. Still. flor. cham. gut xii.

Elix. al. q. s. f. mass. dividenda in pilulas
mediocres, signa.

Drie of vier alle avonden te nemen om den buik geregeld open te houden, in November en December.

Een kragtige purgatie voor taaje slym of zwarte gal, in den onderbuik opwellende.

℞. Sal. Polychr. ℥ß.

Crem. Tart.

Pulv. Jalap. ā ℥j m. F. pulv.

No. VIII. De purgeerdrank, ten naasten by die van
Sydenham.

R. Tamarind ℥iβ.

Aq. Fontan. ℥xii.

Tart. Solub. ℥β.

Coq. ad solut. & colat adhuc fervidæ adde

man. opt. ℥iβ.

Tinct. sen. ℥j. *f. mist. & signa.*

Ses tafellepels alle uur te nemen, tot dat het ge-
noegsaam purgeert.

N°. IX. Een versterkende purgatie, na koortsen van
Tisot.

R. Rhei elect.

Crem. Tart. aa ℥ii.

Sacch. ℥i *tere simul & adde.*

Aq. Puleg ℥ij. *m. f. haust. signa.*

Om te bed gaande te nemen

Een versterkende en een weinig zamentrekkende
conferf na buiklopen.

R. Conserv. Menth.

Miv. cydon. aa ℥iβ.

Rad. Helen. condit. ℥β.

— *Rhabarb. veri.* ℥i *m. f. Elect. signa.*

De grootte van een muscaatnoot 's morgens, 's mid-
dags en 's avonds te nemen.

N^o. X. Het clysteer van van Swieten voor de ontvelling des endeldarms na den persloop.

℞. *Thereb.* ʒi.

Vitell. ov. N^o. I. *solve & adde.*

Theriac. ʒβ.

Lact. Recent. ʒ v. m. f. *Enem signa.*

Om bloedwarm alle avonden te bed gaande te nemen.

N°. XI. De gewoone rottingwerende drank.

℞. *Succ. Limon.* ʒβ.

Aq. Menth. Simpl. ʒj.

Syr. e C. aurant. ʒi. m. f. *haust & signa.*

Om alle drie, vier, vyf of zes uren te nemen.

De rottingwerende mixtuur van Stork.

℞. *Aq. Flor. Rhæad.* ʒj.

Syr. Diacod. ʒj.

Spir. Sulph. per campan. ʒj f. *mist. signa.*

Om het andere uur een lepel te nemen.

NB. In gevallen van groote zwakheid, voege ik by ieder een weinig wel opgeloste campher, met amandelen en pepermuntwater.

N°. XII. Het Zweetdrankje.

℞. *Fulep. e camphor.*

Spir. Minderer. āā ʒiij.

Aq. Menth. simpl. ʒj.

Calc. antim. illot. gr. x.

Syr. croci ʒiβ. m. f. *haust. signa.*

Alle vier uren te nemen; en by de avond giften voeg ik dikwyls van tien tot vyftien droppen Laudanum.

℞. Pulv. contrajerv. comp.
Confect. cardiac. āā. ʒj.
Aq. Alexit. Simpl. ʒj.
Spir. Minder. ʒβ.
Syr. croci. ʒiβ. m. f. haust signa.

Wanneer er geen hitte aanwezig is, te nemen als het voorgaande.

N°. XIII. De rottingwerende mixtuur van Tislot.

℞. Syr. violar. ʒij.
Spir. Sal. martin. ʒij. m. signa.

Al het drinken met een weinig van dit mixtuur aan te zetten.

N°. XIV. Een zweetdryvend afkookfel van den koortsbast.

℞. Pulv. cort. Peruv. ʒj.
Bals. Tolutan. ʒj.
Aq. Fontan. ʒij.
Coq. ad. ʒj. ʒ colaturæ adde.
Confect. alkerm. ʒj.

Drie of vier eetlepels alle vier, vyf of zes uren te nemen.

N°. XV. De oplosfende pillen van Ruthéfford.

℞. *Extract Fuligin.*
Sapon. venet āā zij.
Gum. Ammon. ʒiβ.
Aloes. Succoterin. ʒi.
Syr. Simpl. q. s. f. pil. gr. V. singul.
signa.

Alle zes uren drie te nemen, en daarop zes lepels van het volgend decoctum te gebruiken.

N°. XVI. ℞. *Summ Centaur. min.*

— *absinth. vulg.*
 — *Rutæ* āā mⁱ.
Coq. parum in aq. Font. viij addendo
Sub fin. coction.
Sem. carui.
 — *anis.* āā zij. *f. colatura.*

N°. XVII. Van Swietens mixtuur voor de koorts.

℞. *Sal. polychr.* ʒij.
 — *Tart. vitr.* ʒj.
Aq. Hord. ʒviij.
 — *C. Citr.* ʒij. *f. mist signa.*

Alle twee uur een lepel te gebruiken.

N°. XVIII. Het conserf van le Cat.

℞. *Pulv. Cort. Peruv.* ʒij.
Theriac. Androm. ʒβ.
Sal. Absinth. ʒij.
Rhei. ʒi.
Syr. croci. q. s. f. Elect. signa.

De grootte van een notemuscaat te nemen alle drie, vier, vyf of zes uur &c.

NB. Het oorspronglyk voorschrift is zamengesteld met de *syr. long. vitæ* van de Parysche Apotheek.

N°. XIX. Het *decoctum nitrosum* van de Edinburgsche Apotheek, is een goede manier om de salpeter te geven, dikwyls van drie tot tien lepels vol, of alleen, of met de andere geneesmiddelen, of met het drinken gemengd.

N°. XX. Het conferf voor de *hemicrania*.

℞. Pulv. rad. valer. sylv. ʒij.

—— cort. Peruv. ʒß.

Sal. volat. c. c. ʒij.

Syr. croci. q. s. f. Elect signa.

Om te nemen zo als op zyn plaats is voorgeschreven.

N°. XXI. ℞. Sap. venet.

Gum. Ammon.

—— Myrrh. puriss. āā ʒj.

Aloës. Succotr.

Rhei elect. āā ʒii.

Ol. Still. flor. cham. gt. xii.

Syr. Simpl. q, s. f. pil. mediocres.

Nº. XXII. R. Rad. Tarax. cum toto. ℥ij.

Sal. Polychr. 3j.

Aq. puræ. ℥x.

Coque per decem minutas horæ partes,
subfinem adde.

Sem. carui. 3j. f. Colatura.

I N L E I D I N G.

Een oud en zeer voornaam geneesheer, die, toen ik nog zeer jong was, myne Medische letteroeffeningen bestierde, plagt te zeggen: „dat men geene „ziekten door kunst genezen kan, zonder dat men „eerst weet, hoe de natuur dezelve geneest;” na deze grondwaarheid zyn alle myne studiën en myn practyck geregeld geweest.

Een dier, op een byzondere wyze gevormd, en op een byzondere tyd ter waereld gebragt, komt by trappen tot rypheid en volmaaktheid, en wanneer het blyft voortleven, word zyn gezondheid zelden gedurende een groot gedeelte van zynen gewonen levenstyd door ziekte afgebroken; en wanneer het by toeval door een ziekte word aangetast, zal de natuur gewoonlyk alleen, door langzame, maar zekere middelen, de gezondheid herstellen, niets kan er daarom nuttiger, en voor een welgestelde ziel aangener zyn, dan de natuur tydig en gepast in haar heilzaam werk by te staan, niets kan er in tegendeel verderflyker zyn, dan dezelve te verstoren en tegen te werken. Een verstandige aanwending der hulpmiddelen, kan alleen verkregen worden, door een volkomene kennis van de natuur der ziekten, van de pogingen der natuur, die geholpen moet worden, en van de

verschillende geneesmiddelen en andere zelfstandigheden, die de vereischte hoedanigheden hebben om dit uit te voeren.

Iedere ziekte heeft een oorzaak, die hetzelfde ligchaam, anders welgesteld en gezond zynde, altyd op dezelfde wyze aandoet. Hoe eenvoudiger de oorzaak is, dies te eenvoudiger is ook de ziekte. Van alle kwalen is een versche wond (green wound) in welkers genezing wy een geregelden, en altyd onveranderlyk denzelven voortgang, zien kunnen, de eenvoudigste. Hier na volgt een buil, waarin wy hetzelfde geregelde beloop bespeuren, tot dat de stof ontlast, de korst weg gevallen, en de zweer tot den staat van een versche wond gebragt is, wanneer er een cenigfins verschillend, dog altyd geregeld en eenparig beloop begint, even als of de versche wond in den beginne aanwezig geweest was, zo dat de pap en de stoving, welke in den beginne vereischt wierden om de natuur in hare pogingen by te staan, op het laatst onnodig worden. De volgende clasfe maken de ziekten uit, die uit verschillende gebreken der lighaamsgesteldheid voortspruiten. De vierde zyn die geene, welke uit dwalingen in het geen men de niet natuurlyke dingen noemt, als te veel of te weinig eten, drinken, of slapen, voortspruiten. De vyfde komen voort uit een vermeerdering of vermindering van sommige der natuurlyke afscheidingen en uitwerpingen. De zesde uit de veranderingen in de merkbare hoedanigheden der lugt. De zevende van de geregelde veranderingen van de jaargetyden. De zes eerste heeft men wel genoeg begrepen, en haare oor-

zaken, toevallen, en geneezingsaanwyzingen genoegzaam verklaard: maar de ziekten van de zevende clasfe, of die gene, welke door de geregelde veranderingen der faifoenen, niet enkel door de gefteeldheid der lugt, maar door den overgang van de eene lugtgefteeldheid in de andere worden voortgebragt, fchynen niet met de vereifchte oplettenheid befchouwd te zyn. De ziekten van deeze clasfe zyn wel is waar ieder afzonderlyk behandeld, maar niet in haar verband met de faifoenen, noch ook als elkander in een geregelde orde opvolgende, het zy enkelvoudig, of met andere ziekten vermengd, hetwelk my egter toefchynt van zeer groot gewigt te zyn, daar het den geneesheer ten minften altyd met eene ziekte bekend zal maken, die hy met een andere ziekte vermengd kan vinden.

Ik heb, zedert meer dan zestien jaren een vry naauwkeurig dagverhaal van de epidemifche ziekten gehouden, zo wel van haare eerfte verfchyning, als haren aanval, haar toppunt (height), wanneer men ze kon rekenen ftill te ftaan, en haar afnemen; en door de uitkomst van myne geheele ondervinding ben ik overtuigd geworden, dat wanneer het weer en de winden zo ftandvastig en geregeld waren als de lengte van de dagen en nagten, de epidemiën zig even geregeld zouden opvolgen als de dagen van elke maand: maar in dit land hebben wy in elk jaargety zo wel vogtig als droog weer, en hiervan zyn de uitwerkingen juist tegen elkander overgefteeld, wy hebben ook in alle faifoenen winden uit alle hoeken, en de uitwerking der winden van het Oosten na het

Noorden, is juist de tegengestelde der winden van het Westen tot het Zuiden. Deeze oorzaken kunnen daarom zeer wel de geregelde opvolging van onze epidemische ziekten voorkomen: de tegenovergestelde uitwerkingen van koude en warmte zyn ook niet altyd evenredig aan den trap van warmte en koude op dien tyd werkende; wanneer men met oplettendheid de koortsen van de maand September met die van de maand Maart vergelykt, zal men ze zeer verschillende vinden, offchoon de lengte der dagen dezelve is, en de lugtgesteldheid, de dampen en regens weinig verschillende zyn: wanneer zy verschillen, moet men dit ook mede in aanmerking nemen.

Men heeft my verzekerd, dat men omtrent het middenste gedeelte van het vaste land, daar de Seizoenen geregeld zyn, met groote zekerheid de wederkomst van epidemien voorzegt; offchoon wy noodzaaklyk in ons veranderlyk klimaat gedurig waaksaam moeten zyn, om uit te vinden, wanneer de eene gesteldheid begint af te nemen, om voor de volgende plaats te maken, wy kennen vry naauwkeurig de orde van hare opvolging; wy weten, dat ieder zomer een zekere vatbaarheid (disposition) tot koortsen, die wy rotagtige noemen, voortbrengt, en dat de natuur dezelve door den weg der ingewanden, der huid en der nieren, wegneemt, dat deze vatbaarheid of gesteldheid in de dysenterische koorts van SYDENHAM eindigt, die natuurlyk afgaat, gedeeltelyk door de huid en de nieren, maar hoofdzaklyk door de ingewanden: wy weten, dat omtrent den tyd van de herfstnagtevening, de natuur geneigt schynd te zyn, om

de ziekte stof (*morbid lentor*) voornaamlyk na de ingewanden te voeren, om daar op eens door een *choleræ morbus* of boordontlast te worden, of door kleine en herhaalde ontlastingen, hetwelk de buikloop van den herfst (*autumnal flux*) uitmaakt; of door ontlastingen, die om den anderen of derden dag voorvallen, als in de nieuwe koorts van SYDENHAM: en deze neigingen der natuur onderscheiden het geen men noemt de galagtige constitutie, door de vermeerderde afscheiding van gal en de kleur der ontlastingen, offchoon de vermeerderde afscheiding van gal het uitwerkzel en niet de oorzaak der ziekte is: deeze gesteldheid eindigt in een rooskoorts, die in verscheiden byzonderheden van de voorjaars-roos onderscheiden is: deeze word opgevolgd door de *glutinosa spontanea*, die in twee verschillende gedaantens voorkomt, de *peripneumonia notha* van SYDENHAM en de *atra bilis*, of de *morbus hypochondriacus cum materia*: deze duurt gewoonlyk tot dat de vorst aankoomt, en word dan gevolgd door de waare *inflammatorie* constitutie, die meer of min na mate van het weer en wind, gedurende den geheelen winter en een gedeelte der lente, blyft aanhouden; maar in het voorjaar word zy vermengd met de epidemien, die aan dit jaargety eigen zyn, de catarrhale koorts, voorjaars tuschenpozende koortsen, buiklopen, roos, en de *febris humoralis*, of de *synochus non putris* der ouden. Deze gesteldheid duurt eenigermate tot het midden van den zomer, wanneer zy plaats maakt voor de *synochus putris*. Wanneer het nu blykt, dat de op elkander volgende Saizoenen onveranderlyk zodanige

veranderingen in onze lighamen te weeg brengen, die haar voor deze verschillende ziekten vatbaar maken, welke, daar zy uit eene gemeene oorzaak voortfpruitende veele op den zelve tyd aangrypen, epidemisch genoemd worden, zal men zekerlyk toestemmen, dat niemand eigentlyk geregtigd is de geneeskunde te oefenen, die dezelve niet op het eerste gezigt, en in ieder tydperk, eenvoudig of met elkander, of met een andere hevige of langdurige ziekte vermengd, kan kennen; en dat die gene, die het durft onderneemen in een koorts voor te schryven, zonder dat hy de heerschende constitutie kent, een kwakzalver is, die als een pest uit de burgerlyke maatschappy behoorde verdreven te worden. Deze invloed der jaargetyden toont ook de ongerymdheid der voorging van algemeene middelen en de dwaasheid van na *specificas* te zoeken, welke men zonder onderscheid in alle seizoenen, voor ziekten, die in naam en schyn dezelve schynen te zyn, zoude kunnen geven, zonder dat men het onderscheid der jaren, van het geslacht, of de gesteldheid in aanmerking zoude behoeven te nemen: dit toont ook het gevaar van een enig systeem aan te nemen, of van alle de ziekten van den zelve naam uit een en dezelve oorzaak af te leiden, en van het volgen van een zekeren slender van praetyk in het genezen van dezelve ziekten, op wat tyd van het jaar deze ook invallen mogen. Ik vrees egter, dat dit een misvatting is, welke zelf maar al te gemeen is by veele geneesheren, en ik zal daarom dit door een gemaklyk voorbeeld tragten te ontdekken. Wy weten door het menigvuldig gelukkig gevolg

gevolg der inenting, dat de kinderziekte, by gezonde menschen, een eenvoudige ziekte is; de puisjes komen na een korte koorts uit, rypen zagties, en vallen af zonder eenig kwaad gevolg na te laten, ofschoon men geheel geene geneesmiddelen heeft toegediend, en juist den strengsten leefregel niet heeft in acht genomen. Maar de pokjes kunnen ook met epidemien van ieder jaargety vermengd worden, en dan kunnen de geneesmiddelen en een strenge leefregel volstrekt noodzaaklyk worden, maar indien deze niet versheillende zyn en geschikt naar de natuur der heerschende epidemie, zullen zy meer schade dan voordeel aanbrengen. Zodat die gene, die een vaste en onveranderlyke manier heeft om kinderpokjes te behandelen, zo dikwyls zyne zieken vermoorden, als genezen zal. Vooronderstel, dat een man van een galagtig gestel gewoon zynde veel dierlyk voedsel en geestryke dranken te nemen, in den tyd, dat de galagtige gesteldheid epidemisch is, door de pokjes word aangetast, zullen heete middelen, warme lugt en opium hem ongetwyfeld doen sterven: en waarschynlyk zoude hy behouden worden, door dezelve purgatiën, dezelve koude lugt en water, en dezelve zuuren en vrugten, welke in de galkoorts zonder pokjes vereischt worden; genees de galkoorts, en de kinderpokjes zullen u weinig moeite kosten.

Maar vooronderstel, dat een vet opgezet mensch met een korten hals, benaauwde ademhaling, door de pokjes wierd aangetast, wanneer de constitutie der *peripneumonia notha* op het hoogste is, en dat de uitbotting op den vierden of vyfden dag gebeurde, zon-

der dat de moeyelykheid der ademhaling verligt was; zoude niet deze zelfde man dezelve honig en azyn, zeeajuin, antimoniaalmiddelen en spaansche vliegpleisters vereischen, even als of er geen kinderziekte zig by de heerschende ziekte van het jaargety gevoegt had? en moest men niet in dit geval, vooral op de opwerping der fluimen letten? Laaten wy ten derden vooronderstellen, dat midden in den winter, gedurende een droogen Noordoosten wind, iemand door een waare pleuritieke koorts word aangetast, en dat de pokjes schielyk daarna verschynen, moet men dan niet de aderlating herhalen? moet niet al het drinken van den zieken laauw zyn? moet niet de ziekekamer matig warm gehouden worden? en moet men niet, zonder op de pokjes agt te geven, alleen op de pleuris, en den ontstekingaartigen staat der ziekte letten, en in plaats van den koortsbast salpeter toedienen? Vooronderstel eindelyk, dat de kinderpokjes by iemand verschynen, die een voorjaars zinkingkoorts heeft, zullen hier niet laauwe dranken, zachte borstmiddelen, en strelende pynstillende middelen, noodzaaklyk zyn? en dus zullen mogelyk iedere maand of zes weken in het jaar, zulke veranderingen in de epidemische gesteldheid te weeg brengen, die een verschillende manier van behandelen van dezelve ziekten ter herstelling der gezondheid volstrekt noodzaaklyk maken.

Laat daarom de jonge geneesheer zig in de eerste plaats wel met alle de epidemische gesteldheden bekend maken, laat hem zorgvuldig aantekenen de uitwerking der koude en warmte op iedere derzelve, de uitwerking van drooge koude, en drooge warmte; van

natte koude, en vogtige hitte, en van de verschillende winden afgescheiden van deeze gesteldheden; laat hem daarna beschouwen de uitwerking van iedere byzondere epidemie, met alle deze verscheidenheid van omstandigheden, op personen van verschillende temperamenten en gesteldheden: want dezelve zamenloop van omstandigheden, die by den eenen een pleuris te weeg brengt, zal den anderen alleen tot het toppunt van volkomenē gezondheid brengen: men moet ook in aanmerking nemen de woonplaats en levenswyze der lyders; de ongesteldheid waaraan zyne familie, zyn land of beroep het meest onderworpen is, en wat uitwerking de verandering der seizoenen gewoonlyk op hem doet. Door het in agt nemen van deze regels, zal een man van geduldige naarstigheid en vlytige oplettenheid, zonder aanspraak op meer dan goed natuurlyk oordeel (*plain good sense*), in staat zyn om de opvolging der epidemien van het jaar van elkander te kunnen onderscheiden, en hy zal weten, of zy eenvoudig dan met elkander vermengd zyn, of met ziekten, die aan alle gemeen zyn; hy zal by gevolg veel voordeel boven andere lieden van de kunst hebben, die niets bezitten om haar oordeel te bestieren, dan de aanwezende toevallen, het onvolkomen verhaal van een ongestelden lyder, of een eenvoudigen oppasser, waar door zy mogelyk zo noodlottig kunnen misleid worden, dat zy herhaalde aderlatingen in galziekten, en sterke braakmiddelen in ontstekingsziekten kunnen voorschryven.

Deze onderrigtingen, welke voor den jongen geneesheer geschikt zyn, leiden my natuurlyk tot een

algemeene waarfchouwing van het grootfte belang voor den lyder. By aldien het waar is dat er „ geen „ genezing der ziekten door kunst zyn kan, zonder „ dat men eerst weet, op wat wyze zy door de na- „ tuur zouden genezen worden, is het van een on- „ eindig gewigt de natuur in haar beloop te fchet- „ fen: ” dit is egter in deeze Hoofdstad maar al te dikwyls onmooglyk, dewyl zy gewoonlyk geftoord is voor dat de geneesheer word te hulp geroepen. Wanneer iemand door een hevige ziekte word aangevat, geeft men het een of ander geneesmiddel zo ras dit maar kan gereed gemaakt worden, en van dit oogenblik zyn de toevallen der ziekte zodanig met de werkingen der artzeny verward, dat het altyd moeilyk, en by wylen onmooglyk is, de eene van de andere te onderkennen: Ik bid daarom de zieken ernftig om geduldig, en den geneesheer om omzigtig te zyn; men neeme geenerhande artzenyen zonder voorafgaande raadneming, en laat er geene toedienen, voor dat men uit een specifieke kennis der ziekte, een ontwyfelbare genezingsaanwyzing hebbe.

Maar wy moeten nu aanmerken, dat er, behalven de epidemifche ziekten uit den heerfchenden invloed der jaarfaifoenen voortspruitende, ook nog koortfen zyn, die men als epidemifch befchouwen moet; deeze zyn van tweederhande foort. Eerst een byzondere eigenaartige (*fui generis*) befmetting aan eene landftreek eigen. Ten tweeden toevallige verbindingen (*combinations*), die in alle landen kunnen plaats grypen. Van de eerfte foort zyn de pest, de kinderpokjes, en verfcheide andere ziekten, de natuurlyke

voortbrengfels van sommige landen, die door onmiddelyke aanraking zyn overgebracht (transplanted by intercourse), en alleen door besmetting verbreid, tot het tweede foort behorende koortfen der legers, gevangenissen, ziekenhuizen, fchepen en dergelyke plaatsen, die zig niet dan door gemeenfchap met de plaats, daar zy oorfpronglyk voortgebracht wierden, kunnen verspreiden: van dit foort zyn ook de koortfen, die uit toevallige veranderingen der lugt, des leefregels en des weders, voortfpruiten: maar alle deeze zullen zelf door de epidemifche constitutie van het faifoen worden aangedaan: en wy zien in der daad, het eene jaarfaifoen haren voortgang bevorderen, een ander dezelve vertraagen, of mogelyk geheel en al wegneemen. Deeze ziekten zyn daarom zelden eenvoudig, en hare vermenging is een zeer gewigtig ftuk voor onzen aandagt.

Tot opheldering van deze grondbeginzelen, zal ik in de eerfte plaats een verflag geven van de koorts (ague), die ik om verfcheidene redenen het eerfte verkozen heb. Vooreerst om dat zy wel bekend is; Ten tweeden om dat, wanneer zy eenvoudig is, zonder gevaar is. Ten derden, om dat zy in deezen ftaat door een specifiek middel kan gefluit worden, en ten vierden, om dat zy gemeen is aan alle faifoenen, en dat zy by gevolg beurtelings vermengd is met de epidemifche gefteeldheid, die in ieder de overhand heeft, een omftandigheid, die ons de rede aan de hand zal geven der verfcheidenheid, die zo wel in deeze, als in alle andere koortfen befpeurd word.

Ik zal dan overgaan om een verflag van elke der

gewoone koortsen, zo kort als mogelyk, te geven; in die zelfde orde, waarin zy zig in het beloop des jaars opvolgen. Daar dit een cirkel is, doet het niets ter zake, met welke wy beginnen, want het is onmogelyk om een derzelve te verstaan, zonder ze alle te begrypen. Dewyl de koorts (*ague*) (*) met iedere deezer koortsen verzeld is, zoude ik elke reis tot dezelve hebben moeten wederkomen, byaldien ik hiervan niet in een byzonder hoofddeel gesproken had; dit gedaan zynde, zal het volgende gedeelte van het werk in een geregelde orde voortgaan, zonder dat dezelve door eenige bykomende dingen gestoord word.

(*) De Engelschen onderscheiden het woord *ague* en *fever*, zy verstaan door *ague* een byzondere soort van koortsen, die wy gemeenlyk eenvoudig de koorts noemen, en daarmede een zuiver afgaande of intermitteerende koorrs te kennen geven, men zal gemaklyk uit den zin kunnen opmaken, welke soort wy telkens in 't oog hebben, offchoon ik er niet gedurig het Engelsch woord (*ague*) byvoege.

VAN DE KOORTS.

De Koorts is geenfints, in alle jaargetyden, dezelfde ziekte; aan zig zelve overgelaten, eindigt zy op verschillende wyzen, en vordert daarom van de kunst ook verschillende hulpmiddelen. Een herfstkoorts is een hevige ongesteldheid, (ailment) in een langdurige ziekte gewoonlyk eindigende: en een voorjaarskoorts is een ongesteldheid, die ten halven hevig zynde (femiacute ailment) in een hevige ziekte, of in een volmaakte gezondheid uitloopt: want de koude doet ongevormde koortsen tusfchenpozende worden, de warmte doet tusfchenpozende koortsen tot voortdurende overgaan, of brengt ze fchielyk tot eene volmaakte fcheiding: verkoelende en verhittende geneesmiddelen brengen in zeekeren opzigte een gelykfoortig uitwerkzel te weeg, zo dat, offchoon zo wel de na- als voorjaarskoortsen in den grond dezelfde epidemifche ziekten zyn, de geneeswyze egter in beide moet verschillen: dezelfde aderlatingen, die noodzaaklyk zyn om voorjaarskoortsen te genezen, zyn in herfstkoortsen zelden dienftig.

In alle Landen, waar de koortsen landziekten zyn, heeft men waargenomen, dat er sommige winden

zyn, welke iedereen, die een koortfge gefteldheid heeft, aandoen; sommigen van hun kunnen, voor dat zy uit het bed opftaan, zeggen, of de wind uit de eene of andere ftreck tufchen het Oosten en Noorden waait. Wanneer het einde van July, of het begin van Augustus regenagtig, en deeze door Noordelyke winden gevolgd geweest is, worden zy door een flaa-perigheid aangevallen, en sommigen fluimeren verfcheide dagen agter elkanderen: maar wanneer de wind lang uit eene van de Noordelyke ftrecken waait, vooral wanneer er regen of fneeuw bykomt, komt er een koorts aan, welken die lieden wel kennen, en in weinig dagen zal deeze, aan de natuur overgelaten, zig tot een anderendaagsche, derdendaagsche, dubbelde anderendaagsche, of dubbelde derdendaagsche, na ieders verfchillende lighaamsgefteldheid, vormen: zo dat dezelfde uitwendige oorzaken, welke een anderendaagsche by den een, een derdendaagsche koorts by den anderen zullen voordbrengen: in sommige jaren egter ziet men, niettegenftaande de verfchillende lighaamsgefteldheden, de derdendaagsche koortfen de overhand hebben.

Vreemdelingen; sommige menfchen die nooit een koorts gehad hebben; kinderen en lieden, die armoe-dig leven; die vogtige huizen en flegte vuuren hebben; die dun gekleed gaan, of aan de nagtdampen zyn bloot gefteld; die flegt water of flappe dranken drinken; groentens, flappe vrugten, en zelfs weeke vifch ceten, krygen sommigen een loomheid en gebrek aan eetlust, die fchielyk zeer fterk vermeedert, en in een koorts eindigt; deeze koorts remitteert in-

derdaad in weinig dagen, doch het duurt dikwyls zeer lang, vooral, wanneer er geen strenge koude tusſchen beide koomt, voor dat deeze koorts tusſchenpozende word: de bon vivant, die een goed vuur, goed voedzel en warme klederen heeft, ont- koomt het, wanneer hy niet door ſterke ontlaſtingen verzwakt is. Deeze ziekte word gewoonlyk de koorts, of ongeformeerde koorts (fever & ague) ge- noemd; maar, ſchoon alle geneeskundige ſchryvers hier in overeenſtemmen, dat men ze van alle andere koortſen zorgvuldig moet onderſcheiden, heb ik ze intusſchen zeldzaam genoegzaam gekenmerkt gevon- den.

1°. Komt zy zelden in deeze Stad, dan in byzon- dere jaargetyden, wanneer er een heerſchende koort- ſige geſteldheid is, en dikwyls Noordelyke en Noord- oostelyke winden waaijen.

2°. In den eerſten aanval is de koude ſterker en veel langer van duur, dan in de meeste andere koort- ſen, zo dat de zieken wel eens wanhoopen, ooit wederom warm te zullen worden.

3°. Een heete koorts, met alle zyne toevallen, volgt hierop, die by trappen zig verheft, tot dat er een remisſie volgt; dan koomt er wederom een wei- nig koude, of ſomtyds een neiging tot zweeten, dun- ne ſtoelgangen, of een vermeerdering van ſommige wateragtige afſcheiding. Te zelfden tyde is de pols onregelmatig, ſomtyds vol en ſterk, bywylen klein en hard, ſomtyds matig zagt, maar altyd ſchielyker dan natuurlyk. Het water is ook zeer verſchillend, bywylen bleek en raauw, dan eens raauw en hoog

van kleur: wanneer het koud is, zal er fomtyds een wolk in dryven, naderhand zal men er geene in vinden, en egter, na verloop van eenige uren, zal het, koud geworden zynde, troebel worden. De pyn in het hoofd, schouders, rug en buik, zyn ook zeer veranderlyk, en de groote onregelmatigheid in de koorts zo wel, als in de bykomende toevallen, is een kenmerk van de ongeformeerde koorts, of van een koorts, die waarschyntlyk, na verloop van eenige dagen, tusfschenpozende worden zal.

4°. In weinig dagen word de remisfie zeer merkbaar, en dan gelykt deze ziekte zeer naar de zogenaamde zenuwkoorts, galkoorts of geerstkoorts: zy word onderscheiden van de *febricula*. Voor eerst, door het getal van zieken te zelfden tyde aan deze koorts, welke de heerschende gesteldheid te kennen geven. Ten tweden, koomt de *febricula* langzaam aan; daar de koorts zelf van het eerste begin na eene heete koorts gelykt. Zy begint met een groter trap van koude, en deeze koude is ook van langen duur, waarna de hitte en koorts zeer aanmerklyk zyn. Ten derden, in de waare zenuwkoorts is de pols het kleinste en meest ingetrokken in de verheffing, en als de huid zeer heet is, maar in de koorts, gaan de hitte, pols en koorts altyd hand aan hand. Het water blyft in de ongevormde koorts niet lang bleek, maar verandert dikwyls drie of viermaal daags; ja, offchoon de koorts nog niet regt gevormd is, zal een hooggekleurde, verzadigde en sterk neergezakte pis fomtyds waargenomen worden. Ik heb gemeenlyk in het water in de *febricula* kleine haartjes waargenomen, (ge-

lyk aan de aaltjes die men in den azyn ziet) als het in een glas was overgegoten; koud geworden, vertoonde de witte wolk, die zig aan den top van het glas vormde, een netvormig weefzel, by aldien men het water er zorgvuldig afgoot. De wolk van het water van ongevormde herfstkoortsen is meestyds bruin of rosagtig, strekt zig van het bovenste tot het midden of den grond van het glas uit, en is van een losser maakzel. Ten vierden, is er een ander onderscheid, 't welk mogelyk niet altoos aanwezig, egter dikwyls van my is opgemerkt; de remitterende koortsen van een continueelen aart zyn het gematigste van agt uren 's morgens tot drie uren 's nademiddaags; maar de tuschenpozende koortsen remitteeren op verschillende tyden van den dag, ja zelfs somtyds hebben zy twee en meer remisies en exacerbaties op den zelfden dag. De koortsen, die van een prikkeling der zenuwen voortkomen, pynigen de zieken, zonder dat de geneesheer in staat is, voor de toevallen in te staan; zy gelyken na de ziekten zonder stoffelyke oorzaak, daar de koorts klaarblyklyk een ziekte is met een stoffelyke oorzaak, (*morbus cum materia*) uit een koude lugtsgesteldheid, gevoegd by een verflapping der vaste deelen, een belette uitwaasfeming, een zekeren trap van traagheid in het bloed, of raauwheid in de eerste of tweede wegen, voortspruitende, zo dat de lyder als onder een zwaren last op een warmen dag schynt te bezwyken. Ten vyfden, de meeste herfstkoortsen beginnen met deeze remitterende koorts, die zo lang ongevormd aanhoud, tot dat zy de oorzaken heeft weggenomen, of het wee-

der merkelyk koud word: hierom is het, dat hoe vroeger zy in het jaar begint, hoe langer zy werk zal hebben om zig (*cæteris paribus*) te vormen, en zo ook omgekeerd. Dit is een groot onderscheidings-teken tusfchen de herfst- en voorjaarskoorts, want die voorjaarskoortfen, welke van den beginne af tusfchenpozingen hadden, ontaarten dikwyls, het weder warmer wordende, in continueele koortfen, en wanneer er een fchielyke vogtige hitte aankoomt, (zo als dit dikwyls in laage landen in het voorjaar gebeurt) zal de koorts over het algemeen in een continueele koorts veranderen, even als dit door een onvoorzigtig gebruik van verhittende geneesmiddelen gebeuren zoude, en offchoon men door tydige ontlastingen fomtyds dezelve tot haren voorgaanden loop kan terug brengen, zal zy egter in veele gevallen tot een rot-koorts of plaatslyke ontsteking overgaan. Wanneer er een fchielyke koude in den herfst aankoomt, zullen de remitteerende koortfen zig vormen, en den loop der epidemifche gesteldheid of dier koorts aannemen, waaraan de lyder te voren onderhevig was.

Veele waarnemers zeggen, dat de herfstkoortfen gevaarlyker zyn, dan die van het voorjaar. Ik heb voor verscheide jaaren met de grootfte naauwkeurigheid de registers van verscheide hospitalen, en het gevolg van byzondere praetyk, nagegaan, en gevonden, dat het getal der dooden in evenredigheid tot het getal der zieken, van het midden van January, tot het einde van May, verre dat van de overige agt maanden overtrof. Ik wensch, dat die beter gelegen-

heid heeft, dit verder onderzoeken (*). Voor het tegenswoordige ben ik van begrip, dat de ongesteldheden in den herfst talryker, minder gevaarlyk, en het gemaklykst te genezen zyn tegens het aannaderen der lente; en dat de ziekten in het voorjaar minder in getal, gevaarlyker, en gemaklykst te herstellen zyn, tegens het begin van July, wanneer zy haaren loop hebben afgedaan, en de epidemische constitutie van het eene Saizoen plaats maakt voor die van het volgende: de oorzaak of zitplaats van de remitterende najaars koortsen is vooral in de eerste wegen, en nadat men deeze behoorlyk gezuiverd heeft, kan men de kragten door opwekkende middelen (cordials) ondersteunen, zonder dat men behoeft te vrezen, daar door de koorts in een aanhoudende te zullen veranderen, immers komt dit de koude voor, door de spiervezelen zamen te trekken; en de remissie in een tuschenpozing te veranderen. Maar in het voorjaar brengt de aannaderende hitte een neiging tot ontbinding of rotting in het bloed te weeg; de lugt is vervuld met dampen en kleine diertjes, het bloed ontbind ligt (ik had haast gezegd gist), en dezelve oorzaken, die een vermindering van kragten te wege brengen, maken het onmooglyk, om die door opwekkende middelen weder te krygen, zonder dat men het gevaar vermeedert, om de remissien te verliezen, en de koorts aanhoudend te maaken. Zelfs kan men niet altyd den koortsbast, de koelste van alle opwekkende middelen, en zelfs in zommige gevallen wyn, van wat soort ook, toedie-

(*) De Haen had toen zyn *Ratio Medendi* nog niet uitgegeven.

nen, zo dat in dit geval onze geheele Apotheek zig tot wey, fappen van planten, middenzouten, zuuren en diergelyke dingen bepaalt, terwyl de zieke gedurig in fterkte vermindert door gebrek aan kragten, die deze geneesmiddelen niet geven kunnen, en die de geneesheer niet durft geven om andere oorzaken. Een zieke, die in de herfst door een heete koorts aangetast word, zal waarschynlyk aan het overgeven en afgaan geraken, wanneer hy niet anders dan koud water drinkt, hierna zal zyn koorts eerst remitteeren, en daarna een geregelde alledaagfche, anderen-daagfche of derdendaagfche koorts, zonder het behulp der kunst, worden; in het voorjaar is deeze opvolging juist het tegengestelde, want dan zal een geregelde anderendaagfche koorts eerst alledaagsch, dan alleen remitteeren, dan heet en eindelyk rotagtig worden, vooral wanneer men verhittende middelen heeft toegediend. Met een woord, het is in het na-jaar moeilyk de tusfchenpozingen van een welgevormde koorts te verkorten, in het voorjaar is het ongemaklyk, dezelve te verlengen, zo dat een herfstkoorts, die kwalyk behandeld is, in een langdurige ziekte zal overgaan, en een voorjaarskoorts in een gevaarlyke koorts. De wey, melk en een groente dieet, buikzuiverende minerale middenzouten en waters zyn in het voorjaar koortsverdryvende middelen, daar in tegendeel goede rype vrugten en geestryke dranken in den herfst na het zuiveren der eerste wegen, en het tusfchenpozen der koorts, deze ziekte wegnemen.

In de meer zuidelyke deelen van Europa zyn de herfst-

koortzen zeldzaam, het welk ik geloof te moeten toefchryven aan het goede rype fruit en het gematigde helder weeder tegens het einde van den herfst of het begin van den winter, maar voorjaarskoortzen zyn er zeer gemeen (vooral in Roomsche landen) tegens het einde der lente; hiervoor laten en purgeeren zy ruim met het beste gevolg, om dat het warme weder nadert, offchoon mogelyk deeze zelfde geneeswyze in Noordelyke strecken zo wel niet gelukken zoude.

Maar om tot ons stuk weder te keeren. Wanneer deze ongeregelde koorts verscheiden dagen heeft aangehouden, worden de remisfies langer en geregelder; de verheffingen zyn korter, maar heviger; het zweet of de waterige afscheidingen sterker, en de zieke klaagt naderhand over verlies van kragten; dan word het water, koud geworden zynde, zeer troebel en er is een volmaakte fcheiding, naar allen fchyn eindigt de koorts (uitgezonderd alleen de finelheid der pols) voor eenige uren, gedurende de welke de zieke een gezonden flaap heeft, en wakker geworden zynde, zig veel verligt gevoeld en trek tot eeten heeft: hy verandert van linnen, en denkt zyne ziekte over te zyn, tot dat hy eindelyk begint te klagen over lusteloosheid, en geewerig word, hy krygt pyn in den rug, het hoofd of de beenen, en gevoeld koude over het geheele lighaam; er volgt eene huivering, die gemeenlyk in de tanden en kaaken begint, met bleekheid of bywylen blaauwheid der nagels, lippen en neus, een korte, fchielyke, bevende en moeilyke ademhaling, dan volgt een oppressie of benaauwd-

heid, walging en fomtyds braking, de pols word hard, klein en fchielyk, de mond en keel worden beflagen en droog, en het water word helder en bleek, of raauw en brandig.

Deze zyn de verschynzelen van de koude koorts of van het eerste tydperk der koorts. In dit tydperk zag ik niemand ooit sterven, maar in de koude der derdendaagfche koortfen, heb ik, behalven de gewoone reeds opgetelde toevallen, de volgende waargenomen; hevige buikpynen, zamentrekkingen des onderbuiks in verscheide harde knobbels, de borst tot berstens toe gezwollen, de oogen styf, de kaken aan een getrokken, het wezen verdraaid, de pols beven- de (fluttering) de geledingen krakende met zaamgetrokken spieren, het gheele lighaam in stuipen, met yskoude ledematen. Na deeze algemeene spanning volgt een loslating of ontspanning (atonia), de lyder word geruster, en ademt vryer met afgebroken zughtingen, de pols begint onderscheidener, offchoon nog fchielyk en hard te slaan; de lyder lekt zyn lippen, en haalt nu en dan zyn adem dieper op; dan word men eene warmte over de gheele borst gewaar, die zig langzaam over het gheele lighaam verspreit, en tot een groote hitte vermeerdert, met een sterke pols, rood weezen, glinsterende oogen, en dikwyls een zekeren trap van ylhoofdigheid: de overige pynen blyven voortduren; indien er eenig water geloosd word, is het raauw en hoog van kleur, hy roept gedurig om drinken, doch neemt maar weinig te gelyk, en heeft alle de toevallen van heete koorts; dit duurt, tot dat er een weinig vogtigheid in de handpalmen

bespeurd word, die zig verspreit langs het hoofd, den hals, en borst, en eindelyk over het geheele lighaam; zodra de handen vogtig beginnen te worden, word de pols zagter, offchoon zy even vol blyft, de roodheid van het wezen blyft, maar de hitte der huid word minder, de dorst vermindert, en de zieke drinkt zelden, alhoewel hy in een sterk en algemeen zweet wegsmelt, maar wanneer hy drinkt, neemt hy een redelyken teug. Schoon hy zig niet gaarn beweegt, moet hy dit egter schielyk doen om water te maken, het welk by wylen in een groote hoeveelheid is, en troebel als dun bier, doch het scheid schielyk, en laat op den bodem een zwaar zetzal vallen, latende een gedeelte van hetzelfde aan de zyde van het vat hangen met een vlies op de oppervlakte, gelyk aan dat van de minerale wateren. Wanneer men dit zetzal onderzoekt, zal men daarin altyd iets vinden, gelykende naar het stof van gebakken steen, schoon niet altyd in dezelfde hoeveelheid.

In deeze herfstkoortsen heb ik dikwyls het water van een diepen rooden kleur, als of het met bloed vermengd was, gezien, en dan is het geheel besinkfel als gewreven steen, zodat, zo ver als ik heb kunnen zien, SYDENHAM gelyk heeft omtrent zyne waarnemingen van het steenagtig of galagtig setzel in tuschenpozende herfstkoortsen, doch het is geen toeval der voorjaarskoortsen. De lust tot slapen komt eindelyk aan, en na eenige uren word de lyder wakker, zonder eenige klagte, behalven van slap- en vermoeidheid en een weinig dorst, de pols is zagt, niet

vol, en een weinig snel. Men zoude denken, dat, wegens het sterk zweeten de ontlastingen hard zouden zyn; maar, wanneer de scheiding volkomen is, zyn zy dikwyls dun, veel, en altyd zagt, en dit is het kenmerk van een volkomen scheiding, en onderscheid zig van een onvolkomene of gedeeltelyke crisis; want gelyk een koorts een algemeene kramp, of zamentrekking is, zo moet ook een volkomen scheiding een algemeene ontspanning en openzetting van alle afscheidingen en uitwerpingen zyn, en eene gedeeltelyke crisis is niets anders dan een gedeeltelyke opening van sommige afscheidingen en uitwerpingen, terwijl andere steeds verstopt blyven. Hieruit blykt het onderscheid tuschen een zenuwkoorts (flow fever) die veel tyds vordert tot zyn groey, volkomenheid, en afneming, en een heete koorts, die in een korten tyd met groote hevigheid door zyne tydperken loopt en in een volkomen scheiding eindigt; en de reden, waarom er een volmaakter apyrexia (zonder koorts) is in de tuschenpozingen van derdendaagfche, dan van anderendaagfche, en van anderendaagfche, dan van alledaagfche koortfen; want de aanval van derdendaagfche koortfen is veel sterker, dan van anderendaagfche, en van anderendaagfche, dan die van alledaagfche koortfen.

Men moet nog verscheiden andere verdelingen in koortfen opmerken, wanneer er maar eenen aanval is; die door zyn drie tydperken loopt, zonder weder te keeren, noemt men ze een *ephemera* of koorts van eenen dag; dagelyks weder komende, een alledaagfche; om den anderen dag, een anderendaagfche; om

den derden dag, een derdendaagsche; om den vierden dag, een vierdendaagsche koorts, en zo verder, terwijl men altyd (in 't Engelsch namelyk) den dag van de vryheid van koorts en den aanval er by rekent. Er zyn koortsen, welke wederkomen op een zekeren tyd, na sommige weeken en zelf jaren; maar wanneer de aanval ten opzichte van den dag onzeker is, of wanneer die meer dan drie dagen is, noemt men ze nu gemeenlyk een ongeregelde koorts. Men moest de koorts ook nog onderscheiden in een uitgezogte (*exquisita*), of zeer geregelde, die in minder dan twaalf uur door zyne tydperken gaat, de eenvoudige (*simplex*), die boven de twaalf uren duurt, maar waarvan de tusfchenruimte grooter is, dan de aanval, en de voortgetrokkenene (*producta* or *extensa*), waarvan de aanval langer is, dan de tusfchentyd, en die dus een continuele koorts zeer naby kooimt, en op welke men zelfs in den herfst naauwkeurig letten moet.

De ouden zo wel als de latere fchryvers hebben een andere verdeling in de koortsen gemaakt, onder den naam van 'dwalende, *τρίαιμοφύεις*, *hemitritacæ*, en *duplicatæ*, of *redoublé*, zo als de Franschen ze noemen. Deeze is zeer gemeen, wanneer verschillende koortsen zamenlopen; of wanneer een koorts met een continuele koorts verzeld is; waarvan verscheide voorbeelden voorhanden zyn. Deeze zyn met de grootste naauwkeurigheid by GALENUS onderscheiden, hy noemt de *τρίαιμοφύεις* of *tertianariæ*, een ongeformeerde of continuele koorts, waarin de exacerbatie om den anderen dag kooimt, en de *διήμεραι* een

koorts, waarin de verheffing alle dag weder komt. CELSUS noemt de *ἡμῆριταιον* een koorts, die zig om den anderen dag verheft; terwyl de aanval 36 van de 48 uren duurt, en zelden een volledige *apyrexia* plaats heeft. Indien wy nu hier by voegen den samenloop van een continuele koorts, met de aankomst van een tusfchenpozende op zekere tyden wederkerende, hebben wy drie onderscheidingen van *Erraticæ*, die van een aanmerklyk nut kunnen zyn in den loop en behandeling van koortfen.

Wanneer een koorts alle dag doch op verschillende tyden van den dag, aankomt, noemt men ze een dubbele alledaagfche koorts; wanneer de aanval den eene dag beter, den anderen dag erger is, een dubbelde anderendaagfche, b. v. maandag een matigen, dingsdag een fterken, woensdag een matigen, donderdag een fterken aanval, welke de gewoonfte dubbele herfstkoorts in Londen is. Maar indien er eene tusfchentyd is van eenen dag, dan een matige koorts en de volgende een fterke koorts, noemt men het een dubbelde derdendaagfche koorts, en zal dus loopen, maandag een matige koorts, dingsdag een fterke, woensdag geen koorts, donderdag een matige, en vrijdag een hevige koorts: deze is in Holland gemeen, maar niet in Londen. Wanneer iemand in plaats van geregelde aanvallen, elkander in de te voren gemelde orde opvolgende, alleen door koude en heete aanvallen zonder zweet, maar, met een fterken pifvloed, kwyling of buikloop, word aangestast, is hy zelden of ooit, in den tusfchentyd, zonder koorts. Maar wanneer de koude en hitte door

geene waterige afscheiding gevolgd worden, heeft men reden van te vreezen, dat de koorts de natuur van een continueele koorts zal aannemen, wanneer dit niet by tyds word voorgekomen. Het blyft egter nog een ongeformeerde of een galkoorts. Maar, wanneer de hette aankoomt, zonder eenige voorafgaande koude, gevolgd door een afmattend zweet, een groot verlies van kragten, en een neiging tot een gedurig vermagerend (wasting) zweet van sommige deelen, dan word zy gezegd te ontaarten in een sleepende koorts, die het gemeenste is in de lente.

Sleepende koortsen (Hectic Fevers) zyn alledaagsche intermitteerende koortsen van het voorjaar, doch geen koortsen (agues). Zy zyn gemeenlyk van drie-derhande foort.

1°. De Febris Hectica Anglicana, of Anastomosis van BOERHAVE, is zeer gemeen in ons land, het is een ziekte der lente van jonge menschen, van den ouderdom van manbaarheid tot 25 jaaren. Men kan naauwlyks een trap van koorts bemerken, maar zo dra als zy warm in 't bed worden, breekt er een sterk zweet uit, 't welk egter nog meer gebeurt tegens den morgen, waarby dikwyls koomt een storting van weinige droppelen bloed uit den neus, verlies van vleesch en kragten, en een aanmerkelyke schoone en heldere kleur van vel. Een versterkende leefregel, rhabarber, elixir van vitriool met antiscorbutieke middelen, vryvingen en het koude bad, zyn het best geschikt om deeze ziekte te geneezen. Jonge zogende vrouwen, die een teder gestel en slappe spiervezelen hebben, zyn in het voorjaar aan deze ziekte onderhevig.

2°. De sleepkoorts, veroorzaakt door grote ontlastingen, of door de ettering van een zweer met een breede oppervlakte. Deeze heeft byna dezelfde toevallen, maar verschynt op alle tyden van het jaar.

3°. De sleepkoorts, die voortspruit uit de opslorping van inwendige verzweringen, of op ontstekingskoortsen volgt. Deeze heeft maar een zeer korten tusschentyd, alleen van tien tot twee uren na den middag, en de pols blyft altyd snel, zelfs op den middag. Wanneer er zetzal in 't water is, gelykt dit zeer veel na etter. Deeze gelykt van alle de sleepkoortsen het meest naar een koorts, wegens de veelvuldige ligte rillingen en huiverigheid, die in den avond aankoomt, even voor dat de hitte en koortsigheid verschynt; egter kan men ze, door het geen wy te voren gezegd hebben, gemaklyk van een ongeformeerde, en van een geregelde, maar verlengde alledaagsche koorts, onderscheiden. Zy word door tekenen voorgegaan van eene etterwording op de eene of andere plaats, door etter in het water, door een gebrek van een steenagtig ros zetzal, en door het uiterlyk gelaat, het welk gemaklyk door kundigen onderscheiden, doch moeilyk aan anderen kan medegedeeld worden, zo als dit ook waar is van andere zamenlopende toevallen van ziekten.

Met opzigt tot de uitkomst der herfstkoortsen is het zeeker, dat, wanneer zy lang duren, zy een koortsigne gesteldheid voor altoos agterlaten; een bleek en geele kleur, een zwakheid der spiervezelen, neêrgeflagenheid, zwakheid, een vermagerend zweet, en alle die langdurige ziekten, welke deeze toevallen aanduiden.

sanduiden of voortbrengen; wanneer intusschen een koorts te schielyk gestuit, of door de geneesmiddelen, die men specifica noemt, onverstandig uit zynen natuurlyken loop gebragt word, kan zy, vooral, wanneer het een alledaagsche voorjaarskoorts is, in een aanhoudende koorts veranderd worden. Deeze koortsen, offchoon zy in het eerst na een ongeformeerde koorts, die, mischien, een tusfschenpozende zoude vooraf gaan, gelyken, zullen zig op het een of ander deel (organ) plaatzen, en dikwyls gevaarlyk worden, wanneer zy niet schielyk tot haren vorigen loop wederkeeren. Daar de herfstkoortsen iets van de natuur van galkoortsen hebben, veroorzaken zy, te schielyk gestopt zynde, verstoppingen der grote ingewanden; van hier aamborstigheid, waterzugt en verscheide langdurige krankheden, welke nauwlyks geholpen kunnen worden, ten zy men de koorts kan terug doen komen; en hierom plagt BOERHAVE te zeggen, dat als hy met zo veel zekerheid en gemak een koorts kon voortbrengen als stuiten, hy de grootste geneesheer zoude zyn, die er ooit geweest was. Ik heb de menschen in Holland elkander zien geluk wenschen, wanneer zy haar koorts wederkregen; en het is een zekere waarheid, dat de meeste langdurige ziekten voor een koorts, die wel behandeld word, by jonge en sterke menschen wyken zullen.

Tot het onderzoek der oorzaaken van de koorts, dienen wy verscheidene zaaken na te gaan. Voor eerst, zyn de landen, waarin deeze koortsen heerschen, vervuld met langzaam vlietende rivieren, laage

moerasfige landen, en er is een regenagtig veranderlyk, of koud of warm weder. Hierom zyn zy zeer menigvuldig in onze Leewaards Eilanden, zo wel als in de koude lugtstreken van Engeland en Holland. Maar al is de lugtstreek en het land nog zo goed, zullen een schraale dieet van slappe visch, slegte groentens, slegt water, of slappe gegiste dranken en smakeloze vrugten, een koortfige gesteldheid aanbrengen; en dit is de reden, denk ik, waarom men in hoog gelegene Roomsche landen de koortsen alleen op het einde der lente en onder den gemeenen man ontmoet. Alle vet en sap van gebraden of gekookt vleesch, byzonder wanneer het gerookt is, heeft een sterk vermogen om gestopte koortsen te doen wederkeren; en hierom gebruikt men dikwyls tot dit oogmerk in Duitschland gerookt vleesch, ham en kinnebakshammen. Ieder die door een al te strengen leefregel, ontlastingen, of ziekte, zeer verzwakt is, is zeker, van een koorts te krygen in die landen, waarin zy een landziekte is. Dus zien wy, dat in de garnisoenen van Vlaanderen, daar de gonorrhææ door herhaalde purgeermiddelen behandelt worden, deeze in een zeer korten tyd door een koorts vervangen worden; en dat de koorts, voor de genezing der gonorrhæa aankomende, dezelve dikwyls wegneemt. Men vroeg my in dat land dikwyls, of ik dagt, dat er eenig gevaar van lues was, wanneer de gonorrhæa door de koorts gestuit wierd? dog ik zag geen een voorbeeld van lues, die uit deeze oorzaak voortsproot. Wanneer de Franschen Bergen-op-Zoom innamen, vonden zy naauwlyks goed water en weinig

versche mondbehoefkens; men hield dit voor de oorzaak van die besmettelyke koorts, welke zo veel soldaten wegsleepte. Offchoon deeze koorts in sommige regulier intermitteerde, stierven er egter veele voor dat de tusfschenpozing aankwam, want men deed om den anderen dag een aderlating, tot dat de tusfschenpozing aankwam, of de zieke stierf. Een van hunne Heelmeesters verhaalde my zyne waarnemingen, die hy omtrend het afgetapte bloed gemaakt had. Hy zeide, dat het bloed in den beginne op verre na zo ontstoken niet was, dan eenige dagen naderhand; dat zodra de tusfschenpozing kwam, het bloed wederom ontbonden wierd, en dat zo de koorts niet schielyk gestopt wierd, het bloed geheel waterig wierd, en eindelyk een waterzugt volgde.

Tot daarstelling der koorts zyn dierhalven twee dingen noodzaaklyk. Voor eerst, een epidemische gesteldheid in de lugt, die deeze soort van koorts voortbrengt, en dan een vatbaarheid van het lighaam, of zulk een gesteldheid, die door deeze lugtgesteldheid zal worden aangedaan. Nu vinden wy, dat de gesteldheid, die het lighaam voor een koorts vatbaar maakt, uit een natuurlyke of verkregene slapen en zwakheid der spysverteeringskrachten voortvloeit, waar door raauwheden in de eerste en tweede wegen vergaderd, de grote ingewanden verstoppt, en de lighamen opgezet, dik en log worden, wanneer er een koortfige gesteldheid regeert, en zy, in deezèn staat zynde, verzuimen braakmiddelen, rhabarber, staal of bittere middelen te gebruiken, is het zeker, dat zy van de ziekte zullen aangetast worden. Ongezonde

spyz en sterke purgeermiddelen, nemen in korten tyd de veerkragt der maag en ingewanden weg; wy mogen hierom deeze, zo wel onder de afgelegene oorzaken der koorts rekenen, als alle andere dingen, die de veerkragt der vaste deelen, vooral der eerste wegen verminderen, en hierom een slegte spysverteering en raauwheden veroorzaken, welke schielyk de menging (crasis) des bloeds bederven, en verstoppingen in de grote ingewanden, vooral in de lever, daar de doorstraling het traagste is, te weeg brengen: gelukkig wanneer er een koorts kooft om deeze raauwheden weg te nemen, deeze traagheid te verminderen, en alle deeze verstoppingen op te losfen; hoe gevaarlyk moet het dan zyn, deeze koorts te stoppen, voor dat men deeze eindens bereikt heeft?

Maar, offchoon er veele menschen in alle landen gevonden worden, die het gestel ('t zy natuurlyk, 't zy verkregen) hebben, het welk wy als de inwendige of voorbereidende oorzaak der koorts hebben opgegeven, zyn er egter landen, waarin men zelden of nooit koortsen ontmoet; zo dat er iets, behalven raauwheden, verstoppingen, of zelfs rotting, schynt nodig te zyn, om de koorts daar te stellen. Ik beschouw daarom een byzondere hoedanigheid in de lugt, als de uitwendige naaste oorzaak der koorts. Deeze hoedanigheid noeme ik, de koortfige gesteldheid, (aguish constitution) deeze heerscht het meest, wanneer de warmte nog koude op het hevigst is, in zagt weder, en wanneer de lugt het meest met vogtigheid bezwangerd is. De koorts is endemisch in de landen, daar de lugt met dampen beladen is, voortkomende uit

een ryken vrugtbaren grond en stilstaand water : ja, men heeft my verzekerd, dat men door het leggen van een dam, een geheele streek (estate) op Antigua zo ongezond gemaakt heeft, dat de menschen, die dicht by het stilstaand water wonen, alle jaar een koorts krygen. Geen wonder dan, dat de koorts een landziekte is in alle laage, vlakke en moerasige landstrekken, of het klimaat koud of warm is. Men weet intuschen, by ondervinding, dat de koortsen van heete lugtstreken gevaarlykst en hardnekkig zyn, om dat daar de uitwaasfemingen meer rotagtig, en de vaste deelen meer verslapt zyn. Hooge dorre landen, daar de rivieren helder en de afloop snel is, waasfemen niets schadelyks uit, en de tuschenlopende dalen, die gedurig als afgevaagd worden door de stormwinden, geven geen dampen op; de dampkring is droog, de uitwaasfeming geregeld, en een gedurige aanvoer van frische levensgeesten, en een vernieuwing der lighaamskragten, zet de natuur aan tot beweging, en bevordert alle de natuurlyke verrigtingen; waar nu het klimaat geene van de *causæ προκαταρκτηναι* (uitwendige, werkende, of naaste oorzaken der koortsen) voortbrengt, is het lighaam niet in staat om de (voorgaande oorzaken) *causæ προηγουμεναι* te bewerken; zo dat naauwlyks in deeze landen een koorts kan geboren worden, nog zelfs lang in dezelve kan voortduren. Een koortsigne gesteldheid volgt altyd op een regenagtigen herfst, en verzelt de gal of nieuwe koorts van SYDENHAM; en uit deeze waarnemingen kunnen wy de oorzaak ontwaren, name-lyk, den damp, die uit de grond opryst, zo wel als

het ongezond voedsel van het bedorven graan. Maar het is niet zo klaar, offchoon even zeker, dat de Noordelyke winden koortsen te weeg brengen en verlengen, want gesteld, dat deeze winden meer met salpeteragtige deelen beladen en kouder zyn, dan die van eenige andere streek, hoe zullen die eger maken, dat iemand by wylen geheele dagen agter elkander slaapt, en ieder deel van zyn lighaam aandoen voor dat hy uit zyn warm bed kooft? Ik zal my niet vermeeten hiervan de reden op te geven, evenwel weet ik zeker, dat het waar is. De koortsfge gesteldheid der lugt, of die constitutie, welke de koorts heerschend maakt, veroorzaakt een *febris sui generis*, verschillende in verscheidene byzonderheden van alle anderen, en die geene, welke ze eens gehad heeft, krygt ze gemaklyker weder.

Om in eenigen opzigte de toevallen deezer koorts te verklaren, beschouwe ik de koude deezer koorts niet anders, dan als het *frigus febrile*, en als de rilling, die aan alle koortsen gemeen is, dog in deeze in een heviger graad. Wanneer een volmaakt gezond kind de kinderpokjes krygt, krygt het dezelve koude over het geheele lyf, dezelve pyn in het hoofd en in den rug, dezelve walging als in een tuschenpozende koorts, alleen is de rilling mogelyk minder sterk; zo dat de koude koorts klaarblyklyk een zenuwtoeval is, het welk voortspruit uit de prikkeling van eenige scherpe deelen op de zenuwen, die in het lighaam door de heerschende lugtsgesteldheid gebragt zyn, en zig daarin onveranderd ophouden, 't zy door gebrek van beoorlyke werking der veerkragtige vaten, 't

zy door de vermindering der afscheidingen en uitwerpingen, of door alle deeze zaamgenomen, en dit kan men zeer klaar door de toevallen zelve bewyzen. Er is een algemeene kramp of spanning van alle de zenuwen, van hier de beving (*horripilates*) huivering, schudding, het welk zeer wel door het fransche woord *frisson* word uitgedrukt; een zamentrekking van alle haarbuisjes (*capillary vesfels*); van hier een trage doorstraling in dezelve, en een vermindering van alle afscheiding en uitwerping, de drooge mond en bleeke pis; maar dewyl de hitte (voor dat de rotting begint) van den graad van omloop afhangt, moet de uitwerking onzeker worden, zo dra de oorzaak ongelijk is; (i. e. de hitte) van hier het gevoel van algemeene koude, want de zieken gevoelen zig kouder, dan de geneesheer dit door aanraking gewaar kan worden. In den beginne van deeze trage beweging der vogten in de kleinere vaten, worden er natuurlyk pogingen gedaan om het bloed door bewegingen van geeuwen, uitrekken, en diergelyke, voort te stuwen; maar als deeze zonder vrugt bevonden worden, wind de ziekte veld, alle de blozende deelen des lighaams worden bleek, en indien er ergens een stikking plaats grypt, komen er blaauwe of purpere vlekken te voorschyn. Ten zelve tyde is er een ophoping van bloed in alle de groote vaten, die haare zamentrekking verhindert, en de styfheid schynt te vermeederen.

Wy beoordeelen door het voelen der pols het onderscheid tusfchen de grootfte en kleinste uitzetting der slagader, maar wanneer een taay bloed met moei-

te door de haairbuisjes loopt, word er aan hetzelfde evenredige weerstand in de groote slagaders geboden, zodat zy zig niet behoorlyk kunnen toetrekken, en offchoon de slagaders tot berstens toe vol zyn, vinden wy de pols zeer klein; en daar het hart telkens meer en meer bloed in de reeds vermelde slagaders dringt, worden de rokken zodanig uitgezet; dat de pols op het gevoel vast en hard is. In de natuurlyke omloop des bloeds voelen wy de slagader alleen op het oogenblik van de diastole, en aanstonds daarna is zy ledig, word zagt, en verdwynt voor het gevoel tot dat er een andere diastole op volgt. Maar in die gevallen, waarin een zeer zenuwagtig en gevoelig deel (als de maag en ingewanden) is aangedaan, en bygevolg een algemeene kramp plaats heeft, is er een groote zamentrekking der kleine vaatjes, en de wederstand, die in de groote vaten aan den omloop des bloeds gemaakt word, is zo groot, dat men ze altyd als een gespannen koord onder den vinger voelt, en in plaats van een geregelde fystole en diastole, alleen een trillende beweging gewaar word. Hier van daan de kleine, harde, ingetrokkene, radde pols, en de vermeederde kragt derzelve na een behoorlyke aderlating.

Deze ophoping van bloed in de groote vaten zet het hart tot meerdere toetrekkingen aan, om het gewigt en den wederstand te overwinnen, en dit is de *anxietas febrilis* (koortzige benaauwdheid) een gevoel door geen woorden uit te drukken, maar deeze benaauwdheid word niet altoos in het zelve deel waargenomen, immers zyn er drie stelsels van groote va-

ten, welke elk een afzonderlyke omloop van elkander onafhanklyk hebben, en dus fchynt er drierhande foort van *anxietas febrilis* plaats te hebben, van elkander grootendeels onafhanklyk, en door byzondere toevallen te onderscheiden, welke te onderkennen dies te noodzaaklyker is, omdat de manier van geneezing zeer veel verschilt. Eerst het ftelzel der longvaten, waardoor al het bloed door de longen gebragt word, ten tweeden het ftelzel der aorta, en ten derden het ftelzel van de poortader.

Stel, dat de blaasjes der long fchielyk door den rook van kokende vitriool-olie worden toegetrokken, volgt er onmiddelyk een benaauwdheid op de borst (*præcordia*), die men niet dan door frifche veerkragtige lugt en den damp van heet water kan wegnemen, dit is de benaauwdheid, welke door een moeilyke omloop door het ftelzel der longader geboren word. Vooronderftel nog eens, dat de doorftraling in de kleine takken der aërta belemmerd wierd door de indompeeling in zeer koud water, dan volgt er die benaauwdheid, welke veroorzaakt word door een ophoping van bloed in het ftelzel der aërta, die men door uitwendige vryvingen moet wegnemen. Maar de allerge woonfte benaauwdheid in koortfen is gelegen onder het middenrif, rondfom de ingewanden en de *porta*, uit krampen ontfpruitende, of uit een trage en bellette doorftraling door de lever en groote ingewanden, of eindelyk uit raauwe en fcherpe vergaderingen in deeze deelen; het niet zorgvuldig opmerken van deeze dingen, is juist het geen zo veel nadeel doet in de behandeling der koortfen in haar begin.

Maar keeren wy tot de koude der koorts weder: wanneer deze krampagtige zamentrekking geheel algemeen, en zo hevig is, dat alle doorstraling door de kleine vaatjes belet is, dan verhindert de geheele massa van bloed rondsom het hart en in de groote vaten opgehoopt, de regelmatigige beweging dezer werktuigen, zy beeven meer dan dat zy slaan, de longen worden verstikt, het wezen word blaauw, de ledematen worden koud, en de byna verstikkende zieke maakt met alle zyne kragten zulke schielyke pogingen, dat de hoofden der beenderen, in de losfere geledingen, door een overvloedige mate van *synovia* (geledingsvugt) omringd, op een wonderlyke wyze kraken: wanneer de spanning tot deze hoogte komt, moet de zieke dra sterven; wanneer de oorzaak der spanning, dat is de kramp, weggenomen is, moet ook het uitwerksel noodzaakiyk ophouden, en de zieke zal in dezen aanval van het gevaar bevryd zyn. Dit gebeurt gemeenlyk zo wel in de koorts als in andere krampagtige ziekten, wanneer zy niet door een verkeerde behandeling in haar natuurlyk beloop verhinderd worden; want, wanneer de kramp tot een zekere hoogte geklommen is, word zy schielyk door een atonia of werkeloosheid gevolgd, welke de ontspanning of oplossing van den aanval begint: zodra de zamentrekking is weggenomen, worden de kleinere vaten uitgezet, en gedwongen om voor de kragt der grotere vaten en het hart te wyken, het opgehoopte bloed word met drift door dezelve aangedreven, en de vryving en hierdoor te weeggebragte hitte in dezen is zo groot, dat ik op het voelen der huid,

meermalen gevreesd heb, dat de tedere deelen door de enkele hitte zouden beschadigd worden. Dit is het tweede tydperk der koorts, die de traagheid van het bloed wegneemt, en een groot gedeelte van hetzelfde (lentor) tot uitwerping bekwaam maakt, de verstoppingen in het zamengestelde maakfel (winding maces) der ingewanden oplost, de sappen des lighaams verandert, de langdurige ziekten geneest, alle de vogten kookt, tot een volmaakte scheiding, die dra volgt, of door het zweet, of door het water, den stoelgang, speekfel, of door sommige van deeze, of door alle tegelyk.

Wanneer wy het water in de verschillende tydperken nasporen, zullen wy hieruit de ziekte geheel en al kunnen beoordeelen. In het eerste tydperk is het water meest smaakloos, bleek en waterig, gelyk als in opstygingen, ontstekingen der ingewanden en alle krampagtige aandoeningen; alle de uitwerpingsbuisjes zyn hier zo te zamen getrokken, dat zy slegts een klein gedeelte der waterige deelen onzer omlopende vogten kunnen doorlaten, zo als dit uit de droogheid van den neus, mond, keel en andere deelen, blykt. Maar wanneer de kramp zig alleen tot een zeker deel bepaalt, is de mond geheel droog en de hoeveelheid van bleeke pis zeer groot, 't welk ik dikwyls in de *morbus hypochondriacus*, somtyds ook in tuschenpozzende koortsen heb waargenomen. Op andere tyden zal het water minder zyn, en er zal een groote hoeveelheid water aan beide zyden uit den mond lopen, en het kussen nat maken; hieruit is het klaarblyklyk, dat alle grovere deelen van het bloed te rug gehou-

den, terwyl de fynere uitgeworpen worden, zodat het geen overblyft zeer ontstoken moet zyn, en een heete koorts vereischt om de lymigheid (*lentor*) te verbreken, en niets behalven deze koorts, is in staat, dit uit te werken. In het tweede tydperk is het water gemeenlyk fcherp, stinkende, hooggekleurd, maar raauw als in heete koortsen, want nu gaan de opgewekte zouten en heete oliagtige deelen een weinig veranderd (*slackened*) door de vaten; maar in het laatste tydperk is het water niet alleen fcherp, stinkend en hoog gekleurd, maar ook troebel en gekookt, dat is gemaklyk zig in hare zamenftellende deelen verdeeld, want daar raauwheid bestaat in de onderemenging van alle de deelen der vogten in het lighaam, zodat zy niet kunnen verdeeld worden; door hare eigene werktuigen (*strainers*) is in tegendeel de koking een verdeling en oplossing der omlopende vogten in hare bestanddeelen, om aan haar oogmerk tot onderhoud des levens te voldoen, en om door de verschillende uitwerpbuizen af te nemen, het geen hiertoe onnut is: hierom moet het water van een ware crisis, niet alleen de olieagtige en zoutagtige onnutte, maar ook die aardagtige deelen in zig hebben, welke door de fterke beweging des bloeds afgeschaafd zyn. Het moet niet alleen gedeeltelyk de stof bevatten, die de koorts eerst te weeg bragt, maar ook die deelen, welke de hitte en kragt van beweging onnut gemaakt heeft, (*excrementitious*) en niet uitgeworpen zynde, fchadelyk zouden zyn: Het steenagtig zetzelsel of *sedimentum lateritium*, het welk SYDENHAM als het kenmerk der koorts aanmerkt, word

in de meeste galkoortfen gevonden; dit is vry zwaar; maar gemeenlyk is er een ander zetzelsel nog zwaarder vlak op den bodem en onder het steenagtig stof; 't welk het meeste zout bevat, terwyl de olie, die de kleur aan het water geeft, in het wateragtige gedeelte hangen blyft. Het geen wy van het water in deeze volkomene fcheiding gezegd hebben, kan men van alle andere affcheidingen en uitwerpingen zeggen. Want gelyk de hette van een heete koorts, op de koude volgende, nodig was om de koking voort te brengen, zo is ook een algemeene critifche ontlasting noodzaaklyk om alle de fchadelyke deelen af te weren; en offchoon deze ontlasting met een fterk zweet begint, het welk boven alle andere de natuurlykste en noodzaaklykste ontlasting is in deeze koorts, is er intusfchen nooit een volmaakte fcheiding en een volkomene koortflootheid, wanneer alle de andere exercities niet eenigfints aan de voorgaande koorts geevenredigd zyn.

Vershillende koortfen hebben ook hare verfcheidene critifche ontlastingen, ieder na haar byzondere natuur; eenige koortfen hebben een neiging om door de buiks ontlastingen voornaamlyk af te gaan, en indien men dezelve door de pezen der huid zoekt af te leiden, veranderen zy van gedaante, worden verzeld met gierst uitflag, en verkrygen een kwaadaartigheid, die zy natuurlyk niet hadden, maar het gevolg zyn van het opftoppen des natuurlyken loops, van de verhittende geneesmiddelen, en het uitgeperste zweet te onpas in den beginne der ziekte te weeg gebragt. Andere koortfen fcheiden zig door de andere klieren

des lighaams, sommige door hier of daar etter neder te zetten; veele gaan door zweet op verschillende wyzen af, sommige door uitflag, andere alleen door zweten, en dit is de reden, dat SYDENHAM aanmerkt, dat indien wy omtrent de natuur der koorts in twyfel zyn, wy zorgvuldig moeten agt geven op die ontlasting, welke de meeste verligting aanbrengt, en alle die ontlastingen, welke niet verligten, zyn toevallig, vooral omdat de natuur een gisting te weeg gebragt heeft; maar by aldien zekere tekens van kinking eené natuurlyke ontlasting voorgaan, geeft deze een groote verligting, offchoon het maar een gedeeltelyke crisis zyn kan; en wanneer de natuur geholpen, of deze ontlasting dikwyls herhaald word, zal deeze dikwyls de koorts geheel wegnemen, gelyk het purgeren in galkoortsen; zekerlyk is een overvloedig natuurlyk zweet van het geheele lighaam de wenschlykste ontlasting, nadat de ingewanden behoorlyk gezuiverd zyn, en van het meeste nut in tuschenpozende koortsen. Zodanig een sterke ontlasting en een overvloedig drinken van dunne wateragtige dranken (dikwyls herhaald) moet niet alleen schielyk geheel en al de vogten veranderen en niet alleen deze koorts geneezen, maar zelfs de venerische of andere besmettelyke ziekten, die op denzelve tyd in het lighaam huisvesten, wegnemen. Maar het bloed zal hierdoor geheel ontbonden, de vaten verslapt, en het zenuwgestel geheel en al ontredderd worden, wanneer de ziekte te lang voortduurt. Hier van daan kan een soort van uitterende koorts, verzwakkend zweet (col-

liquative) verzamelingen van water, en een koortlige gesteldheid ontstaan.

Wanneer daarentegen de koorts gestopt word, voor en al eer de oorzaak is weggenomen, en de traagheid der vogten gebroken is, moeten wy natuurlyk verschillende soorten van verstoppingen; vooral van de groote ingewanden, en van het gestel der poortader verwagten; of by die menschen, die te voren aan ziekten uit verstoppingen van een byzonder deel onderhevig geweest zyn, in het aangedane deel; of indien wy een koorts tragten weg te nemen, voor dat de noodzaaklyke scheiding en uitwerping geschied is, moeten wy natuurlyk denken, dat de groote mate van scherpe en onnutte stof (ten deele het uitwerksel der voorgaande koorts) waarmede het bloed beladen is, zenuw, rot of blutskoortsen zal te weeg brengen, of een gevormde in een ongevormde of onregelmatige koorts, altoos een verdrietlyke, somtyds een gevaarlyke ziekte zal doen overgaan. Hier uit is het klaarblyklyk, dat men het zweet niet al te sterk moet aanzetten, nog te schielyk stoppen, en dat het altoos evenredig moet zyn aan de voorafgegane koorts en de hoeveelheid der schadelyke stoffen; er is een zekere trap van ontlasting nodig, om weg te nemen het geen voor de uitwerping bekwaam is; maar by al dien deze heilzame ontlasting te ver getrokken word, put zy den zieken uit en verhindert de natuur om een nadere koking te weeg te brengen, zodat er een groot onderscheid is, of men twintig uren agter elkander zweet, dan of dat by tusschenpozingen in vier of vyf dagen geschied.

Het geen wy van het zweet gezegd hebben, kunnen wy te gelyk ook op alle de andere ontlastingen toepassen, en men kan hare maat afnemen van de verligting, die zy toebrengen, en de uitwerking, die zy op de kragten der zieken uitoefenen; maar in deeze koorts is er geen ontlasting critisch zonder zweet, en wy hebben nooit een staat van volstrekte koortsloosheid zonder eenig zweet. Het is zo natuurlyk voor de koorts om door zweet af te gaan, dat ik dikwyls vooral op de critische dagen het zweet heb zien beginnen; voor en al eer er een koking plaats had; en dit gaf in weinig uren veel verligting; de pols was veel zagter geworden, maar bleef even snel en vol; hierna kwam een sluimering of afgebroke slaap en een soort van ongevöeligheid aan, waardoor de zieke niet ligt door gedruisch of licht word aangedaan; hy maakt daarna schielyk water, 't welk hoger van kleur is als natuurlyk, valt dan wederom neder, sluit zyne ogen, en schynt vryer te ademen, offchoon nog schielyk en met veel steunen afgebroken, men zal hem by wylen horen zugten, maar zyne ogen gesloten vinden; waarschijnlijk zal hy verscheide uren in deezen staat blyven, en dikwyls zal men in het water, dat hy daarna maakt, tekenen van koking vinden: men zal dan de randen van de tong zien schoon worden, en er zullen door het wit beslag rode puntjes beginnen uit te steken, even als nieuw vleesch in een zweer. Wanneer men hem aan de natuur overgeeft zal hy voor den nacht gemeenlyk een ontlasting krygen, maar wanneer er een geneesheer by is, zal hy die schielyker en gemaklyker door een verzagtend of laxerend clysteer

feer krygen. Met opzigt tot dit zweet heb ik gezien, dat dit op de een of andere critische dag voorviel, en dat het door een merklyke verheffing of *per-turbatio critica* wierd voorgedaan. Dikwyls heb ik gezien, dat, offchoon dit zweet in het eerst niet veel verligting beloofde, egter een weinig bevorderd zyn-de een volmaakte crisis aanbragt, vooral wanneer het clysteer stoelgangen voortbragt, of een soort van na-tuurlyken buikloop veroorzaakte; by wylen was de koorts geheel en al weggenomen, somtyds was er een wezentlyke tuschenpofing, gevolgd door een wel ge-vormde en geregelde koorts.

Tot hier toe heb ik getragt, de oorzaken van tus-schenpozende koortsen op te geven, namelyk vogtige lugt; in den leefregel, raauwe of moeilyk te vertere-ne spyzen; sterke ontlastingen; of al het geen een zwakheid der zenuwen geven kan; belette uitwaaze-ming, raauwheden en verzamelingen in de eerste we-gen, en een zekere trap van traagheid des bloeds; deze gevoegd by de ziektestof van de koortfige ge-steldheid veroorzaken de kramp, die wy de rilling of koude koorts noemen; ik heb de heete koorts be-schouwd als het noodwendig gevolg der koude, en het zweeten als de critische ontlasting, of de crisis van de heete koorts. Wanneer deze crisis niet vol-komen is, volgt er geen afwezigheid van koorts, maar alleen een verligting van toevallen, er zyn geen ware tekenen van koking, zodat er een continuele remitterende koorts volgt, maar wanneer de crisis volkomen is, vinden wy de tekenen van koking en een ware afwezigheid van koorts. Er blyft nu nog

over om reden te geven, waarom voor eerst deeze aanval van koude wederom kooft? Ten tweeden, waarom zy op gezette tyden te rug keert? Ten derden waarom by verschillende menschen deze tydperken in dezelve jaargetyden verschillen, of by dezelve menschen in onderscheidene jaargetyden, en niet te min de ziekte dezelve tydperken doorloopt! of met andere woorden, hoe word een ongevormde koorts een tusfchenpozende? Ten tweeden, waarom is die tusfchenpozende koorts een regelmatige alledaagsche, anderendaagsche, of derdendaagsche koorts? Ten derden, waarom zyn deze alledaagsche koortzen &c. fomtyds verdubbeld, onregelmatig in hare aanvallen, met elkander gemengd of zamengesteld met andere ziekten (ailments).

Wat deeze eerste nodeloze (unprofitable) vraag betreft, een ongevormde koorts is een voortdurende koorts en zal zodanig blyven tot dat er een behoorlyke koking en naderhand een volkomene scheiding volgt, en dan is er een afwezigheid van koorts of apyrexie. Maar by aldien dezelve oorzaken, die de koorts te weeg bragten, blyven voortduren, moest ook het zelfde uitwerkzel volgen, dat is, de koorts moet wederkomen, die wederom door eene andere koking en scheiding gelyk aan de eerste gevolgd word, zodat de tweede aanval eer een tweede koorts schynt te zyn, niet uit de eerste koorts voortspruitende, maar van dezelve elkander in schyn gelyke oorzaken afhangende, en deze gelykheid van toevallen in verscheide op elkander volgende aanvallen, is moogelyk de rede, waarom men ze dezelve tusfchenpozende

koorts genoemd heeft, ofschoon zy in waarheid zo veele onderscheidene koortsen zyn, voortspruitende uit dezelve of gelyke oorzaken, en dit is een kenmerk, waardoor men een wel gevormde koorts van een remitterende koorts kan onderscheiden.

Wat de tweede vraag belangt, waarom worden gevormde koortsen regelmatig in hare perioden? Men kan zeggen, dat de koude koorts een krampagtige ziekte is, zo wel als een aanval van opstyging of diergelyke, nu weten wy, dat in alle krampagtige ziekte een tweede aanval gemaklyker aangebragt word, dan de eerste, en een derde dan de tweede en zo verder. By voorbeeld. Wanneer een vrouw door schrik een opstyging krygt, zal een veel minder schrik haar in een tweeden aanval storten, en een nog kleinder in een derden, ja wanneer deze schrikken en aanvallen geregeld gedurende zekere tyden herhaald worden, zo zal zy op het laatst op zekere tyden in dezelve aanvallen vervallen, wanneer er zelfs niets aanwezig is, dat haar verschrikken kan, en het zelve is waar van alle krampagtige ziekten. Indien een koorts oorspronklyk uit rauheden, lymigheid enz. voortkoomt, zal een kleinder hoeveelheid genoeg zyn om een tweden aanval te veroorzaken, en zo is het ook met de andere aanvallen; en wanneer deze accesfen dikwyls herhaald zyn, zal de koorts geregeld te rug komen, ofschoon alle de oorspronklyke oorzaken weggenomen zyn; uit deze aanmerkingen kan men de rede afnemen, waarom de koortsen niet alleen geregeld periodisch zyn, maar waarom ook men

ſchen, die langen tyd aan koortſen gefukfeld hebben altoos een koortzige geſteldheid behouden.

Wat de ongeregelde tuſſchenpozende, of dubbelde koortſen belangt, deeze zyn lang zo gemeen niet, als men wel denkt; zy zyn dikwyls haaren oofſprong verſchuldigd aan een kwaden leefregel, gebrek aan geduld om de ſcheiding aftewagten, en aan het ontydig gebruik der koortsverdryvende middelen. Men ontmoet egter het meest dubbelde anderendaagſche, of derdendaagſche koortſen, die wel gevormd zyn; en ik heb dikwyls wel gevormde koortſen met andere ziektenſ vereenigd gezien, offchoon ik nooit dubbelde alledaagſche koortſen, die wel gevormd waren, heb waargenomen: wie kan van deeze dingen reden geven! Laten wy dan gisſingen ter zyde leggen, en ons tot zaken bepalen. Beginnen wy met de voorzeggingſtekenen.

1°. Koortſen zyn in 't algemeen niet zeer gevaarlyk; ik heb altyd gezien, dat koortſen met een harde pols, hooggekleurde urine, vogtige huid, en open lyf (wanneer er geen byzondere ontſteking was) in weinig dagen, onder een behoorlyke behandeling, tot koking en ſcheiding kwamen: en ik moet zeggen, dat het gevaarlyker is in een ongevormde koorts te veel, dan te weinig te doen; niettemin kunnen de lighaamsgeſteldheid, de manier van leven, voorgaande ziektenſ, het klimaat, het jaargety, en de epidemiſche geſteldheid, den geneesheer in ſtaat ſtellen, om met eenige zekerheid te bepalen, of de remitteerende koorts op een intermitteerende, en indien

dit zo is, op wat foort van tusfchenpozende koorts, zal uitloopen.

2°. Hoe fchielyker zig een tusfchenpozende koorts vormt, hoe beter van aart zy is, en omgekeerd; want wanneer een aanhoudende koorts in een tusfchenpozende verandert, is het een teken, dat de ftof, die de koorts te weeg bragt, grotendeels gekookt en bekwaam gemaakt is om uitgeworpen te worden; maar wanneer een zeer langdurige koorts vereischt word, om deze koking te bewerken, dan mag men besluiten, dat of de ftof een zekeren trap van kwaadaartigheid heeft, en zeer moeilyk door de vaten kan te ondergebracht worden; of dat de vaten zwak en werkloos zyn, welke beide een verdrietige ziekte voorfpielen: zulke ongevormde koortfen in het voorjaar voortkomende, eindigen dikwyls in zeer on-aangename koortfen, of vallen op een byzonder deel, en veroorzaken, vooral by oude luiden, verfchillende ziekten. Oude of afgeleefde menfchen zyn inderdaad (*cæteris paribus*) meest aan hardnekkige koortfen en aan langdurige ziekten onderhevig, welke hier uit voortvloeiën. Jonge en fterke menfchen hebben heviger aanvallen, een volmaakte koking en fcheiding, maar zy zyn ook by een verkeerde behandeling aan gevaarlyke verftoppingen en zeer hevige ziekten bloot gefteld.

Men heeft in de Nederlanden waargenomen, dat koortfen in het najaar lang ongevormd blyven, by al dien de vorst niet vroeg in den winter begint, maar dat zy op het laatst gevormd worden, en afgaan door een geregelde intermitteerende koorts, daar onge-

vorinde koortſen, met dezelfde toevallen, in het voorjaar dikwyls in zeer gevaarlyke rotkoortſen eindigen. Van hier is het by de inwoners een gemeen ſpreekwoord geworden, dat een ongevormde koorts verdrietig is in den herfst, maar gevaarlyk in de lente. Droog weder, met een Oostelyken of Noordelyken wind, doet ſchielyk de koortſen geregeld worden; en integendeel maakt de Westen of Zuidelyken wind de koortſen zeer verdrietig, zo dat zy ſomtyds afgaan, zonder zig in het geheel te vormen, en op andere tyden door zeer warm weder, een verkeerden leefregel, of geneesmiddelen tot kwaadaartige koortſen overgaan. Met een woord, een ongevormde koorts is een zeer wezentlyke ziekte in alle jaargetyden, wanneer men te veel doet om ze te genezen; anders geloof ik, dat zy minder gevaarlyk is, dan een remitteerende koorts; want ik heb gezien, dat de kragten zeer ſterk vervielen, (het welk ik voor een teken van naderende rotting en kwaadaartigheid in hevige ziekten houde) en dat egter twee of drie aanvallen van koorts alles wegnamen, zo dat de menſchen op een verwonderenswaardige wyze in kragten toenamen. Met opzigt tot gevormde koortſen, is de anderendaagsche de waare zuiverende koorts; zy is een middenfoort tuſſchen de derdendaagsche herfstkoortſen en de voorjaars alledaagsche koortſen; en ik geloof, dat de waarneming van FORESTUS juist is, dat niemand van een anderendaagsche koorts ſterft, ten zy dat zy aanhoudend word. (continual)

Het is dus een goed teken, wanneer een derdendaagsche koorts tot een anderendaagsche overgaat, de-

wyl er minder gevaar is van langdurige ziekten, en de aanvallen draaglyker zyn; het is ook een goed teken, wanneer een alledaagsche koorts een anderen-daagsche word, dewyl er als dan minder vrees van een continueele koorts is. Wy zullen gevoeglyker de andere voorspellingstekenen by de behandeling van iedere soort kunnen opgeven.

DE MANIER VAN GENEZING.

Om een plan van genezing te maken, moeten wy de geschiedenis der ziekte volgen. Dus moeten wy beschouwen, voor eerst, de ongevormde koorts; ten tweeden, de gevormde, maar ongeregelde koorts; ten derden, de gevormde en geregelde koorts; en ten vierden, de regelmatigte alledaagsche, anderen-daagsche en derdendaagsche koortsen, &c. Maar terwyl de ongevormde koorts zeldzaam in den beginne eenvoudig, maar gemeenlyk het uitwerkzel is van een andere ziekte, die zig hier by voegt, moeten wy deeze order laten varen, en beginnen met de eenvoudige welgevormde koorts; die, wel verstaan zynde, ons in staat zal stellen, om de ongevormde koorts, of die zamengestelde ziekte, welke uit een koorts, gevoegd by een andere kwaal, voortspuit, te verklaren; dat is, wy moeten eerst spreken van alle soorten van koortsen, voor dat wy van een ongevormde koorts een regt denkbeeld kunnen geven. Dus is by voorbeeld, de ongevormde voorjaarskoorts een dubbelde ziekte, waarvan de koorts maar een en zelf het geringste deel uitmaakt. De ontstekingsaartige gesteld-

heid des bloeds en de *synochus non putri* van dat jaargety maken het ander en verre het grootste gedeelte uit. Om een ongevormde koorts te genezen, moet het eerste doelwit zyn, om ze tot geregelde aanvallen te brengen; doch dit kan niet geschieden, voor en al eer de ontsteking bedaard en de *synochus* is weggenomen, waarna de koorts zig vormen zal en niet eerder. Op gelyke wyze is de ongevormde herfstkoorts een ziekte uit een gal- of zwarte galkoorts, en een eenvoudige koorts bestaande. Voor dat de koorts zig vormen kan, moet de gal- of zwarte galkoorts weggenomen zyn, zo dat men eerst op de ongevormde koorts kan denken, na dat men de natuur van de andere hier mede verbondene koortsen ontward heeft. In het verklaren der andere gewoone koortsen, zal ik ze eerst beschouwen eenvoudig, en ten tweeden, met eene koorts zaamgesteld (*ague*), waar door wy de regte natuur en verscheidenheden der ongevormde koorts zullen kunnen verklaren. Voor het tegenswoordige zal ik de koorts als de eenige of voornaamste ziekte, en wel de gevormde koorts, beschouwen.

De geschiedenis der koorts in het algemeen dus verre opgegeven hebbende, zal ik in het voorschryven der genezingswyze met de gevormde koorts van het najaar beginnen. By een ieder is deeze ziekte bekend; ieder kan ze geneezen; en wat meer te verwonderen is, door tegengestelde geneesmiddelen: de eene geneest ze met loogzouten, de andere met zuuren; de eene met zamentrekkende, de andere met verzagtende en ontlastende middelen; de eene met hitte en geestryke dranken, een ander met koude en

salpeter. Elk deezer geneesmiddelen is van nut geweest, maar alle hebben ook dikwerf gefaald. Ieder land heeft een specificum, het welk dikwyls gelukt, maar ook niet zeiden onvoldoende bevonden is; ja de koortsbast, het zekerste en algemeenste specificum, heeft ook op zyn beurt gemist. Deeze verscheidenheid en onzekerheid heeft een oorzaak, die ik zal nagaan, om te zien, wanneer er ontlastingen, wanneer verkoelende, wanneer verhittende, wanneer er zuuren, loogzouten, wanneer de koortsbast, en wanneer er zamentrekkende middelen vereischt worden. Voor eerst, moet ik aanmerken, dat het twee zeer verschillende dingen zyn, den loop der koorts te stoppen, of dien te genezen, want door het ontydig stoppen van den loop der koorts, word niet alleen de geneezing vertraagd, maar ook andere ziekten van een gevaarlyker natuur en die veel moeilyker te geneezen zyn, voortgebracht. Om dit te bewyzen, zal ik my vergenoegen met allcen twee gevallen uit een groot getal van myn dagboek hier neder te zetten.

In het jaar 1748 kwam er in het Edinburgsch hospitaal een vrouw van middelbaren ouderdom ziek aan buikwaterzugt. Door Dr. RUTHERFORD onderzocht zynde, bleek het, dat deeze uit een koorts van dit jaargety, die door den koortsbast te ſchielyk gestuit was, voortkwam; om deeze reden beval men haar overvloedig van een openende decoctum, gedurende twee dagen, te gebruiken, waarna men haar een sterk braakmiddel gaf, en hierop een goede purgatie, waardoor een groote hoeveelheid water geloosd wierd; men beval haar toen de pillen N°. 15, en de drank

N°. 16 te gebruiken, waardoor de koorts te rug kwam. Men herhaalde het braakmiddel tusfchen de aanvallen, en eens de purgatie: de pillen en het apozema, wierden door gebruikt. De koorts verminderde by trappen en de waterzugt genas grondig. Het *Extractum fuliginis* is een goed geneesmiddel en behoorde in de apotheken bewaard te worden.

Het ander geval was gedeeltlyk van dezelve natuur, en uit dezelve oorzaak voortkomende. Een jongman in Carolina, was in het midden der herfst door een epidemifche koorts aangetast, die fchielyk remitteerde, en eindelyk intermitteerde, de koortsbast wierd aanftonds toegediend en daarmede gedurende veertien dagen aangehouden, gedurende welken tyd hy geen koude koorts, maar dikwyls warmte en ligte zwetingen, groote benaauwdheid, rusteloosheid, en neergeflagenheid gewaar wierd; men gaf hem toen een purgeermiddel en aanftonds daarop wederom den koortsbast, waarmede men verfcheide dagen voortging, waarna zyn oogen wankleurig wierden, en zyn vleesch en kragten vervielen, met verlies van eetlust, gedurige walging, en neergeflagenheid van geest, men raade hem toen herwaards over te komen, en opwekkende bittere middelen gedurende de reis te nemen. In deeze gefteeldheid vond ik hem, en na een naukeuriger onderzoek vond ik zyn tong wankleurig en vuil, en ontdekte, dat er een groote opzetting was omtrent de plaats der lever. Ik gebod hem aanftond veel door te fpoelen met een openende drank en wey, waarin ik een weinig Tartarus folubilis en fal polychrest gedaan had: Ik gaf hem

roen een goed braakmiddel en daarna een purgatie. Hy fcheen een weinig moed te krygen, zyn pols wierd zagter, hy was zo flaperig niet gedurende den dag, en fleep des nagts niet te min beeter, de walging was weggenomen, maar alle de andere teekenen van verftopping bleven aanhouden. Ik fchreef hem de zeeajuin pillen met het afkookzel N°. 6 voor, en ging hier mede eenige dagen voort; dit deed hem eens of tweemaal daags braken, en hield zyn lyf altyd open. Op het laatst kwam de koorts met een fterken aanval weder; ik herhaalde de purgatie na de koorts en ik beval de mixtuur N°. 16. In omtrent dertig uren keerde de aanval te rug, doch niet zo fterk, waarna het braakmiddel herhaald wierd met byvoeging van wat camillen the. De aanvallen verminderten by trappen, de geelheid en de geheele koortsging af; hy fcheen voor eenige dagen wel en offchoon hy dun en mager was, was hy vrolyk en reed alle dag te paard. Eens kwam hy 's morgens by my, klagende over zyn maag en gebrek aan eetlust, in fpyt van al het ryden en de beweging die hy nam, zyn tong was ruuwer, de huid koel, en de pols gematigd. Ik befchouwde het geval nu als een eenvoudige verflapping van de maag, en fchreef hem een fcrupel koortsbast met weinige greinen rhabarber 's morgens en 's avonds voor, maar in weinige dagen kwamen alle toevallen te rug en er was een nieuwe ziekte, de geelzugt, by gekomen, in plaats dat dit bitter aan myne verwagting beantwoorde. Ik gaf hem aanftonds een braakmiddel, purgatie en de *mixt. scillitica* als tevoren, en de *pil scillit*, van de pharm. pauper. Edin.

burg. met een *mixt. falina* om langen tyd te gebruiken, veranderende de gift na mate van de uitwerking, het welk een volkomene genezing te weeg bragt. De vrouw had een koorts, die van den beginne af intermitteerde, de koorts van den jongman was gevolgt op een remitteerende koorts, die beide te vroeg waren gestoord, en zouden byna dodelyk geweest zyn, geen van beide zieken hadt byna kunnen behouden worden, dan door het terug brengen der koorts.

Hieruit besluit ik, dat men een koorts te schielyk stoppen kan. Aan een anderen kant, kan men een koorts te lang laten doorgaan, zo als wy besluiten moeten, omdat zy by wylen doodlyk is, en uit de ziekyke verschynzelen na den dood, welke ik gelegenheid gehad heb te zien in verscheidene lighamen te Rouaen, daar de koortsbast in zo een groote agting niet was, als het behoorde, daar de leefregel onder de geringe lieden zo arm en de ontlastingen waarschynlyk te sterk waren. In deeze lighamen, vinden wy de aders der hersenen zeer uitgezet en meer water dan natuurlyk in de holligheden. De longen waren met bloed opgevuld, als of zy niet in staat geweest waren zig te ontlasten: In sommige was er veel water in de borst, in allen, waren de vaten van het hart sterk uitgezet. In sommige waren polypeuse zamengroeijingen, die of de oorzaak of het uitwerkzel van den dood kunnen geweest zyn. In alle waren de maag en ingewanden zeer met lugt vervuld, in veele waren gangreneuse stippen, en by sommige vond men ontvellingen in de maag. By al-

len was er door het geheel onderlyf een geel vogt verspreid, de lever was groot en bleek, en de poortaders met zwart bloed zeer opgezet, de milt was groot en vol purpere vlakken. In een was de galblaas sterk met gal uitgezet, en er scheen als een draging of kramp in de *ductus communis* plaats te hebben, in dit lighaam was de lever ook verbazend groot en de beenen waterzugtig. By veelen waren de darmscheikklieren hard en groot, maar doorgesneden zynde, kwam er een waterig geel vogt uit. By sommige was het *pancreas* aangedaan, en het geheel lighaam byna zonder vet. Dit toont de waarheid van het geen andere dikwyls hebben waargenomen, en bevestigt myn gedagten, dat men een koorts te lang kan laten voortgaan.

Uit dit alles besluit ik 1°., dat er omstandigheden zyn, die het ondienstig maken een koorts te stoppen. 2°. Dat er omstandigheden zyn, die het nuttig maken. 3°. Dat andere het volstrekt nodig maken, en 4°. Dat men de koorts stoppen kan op een wyze, dat de genezing veilig en grondig is.

Om iedere van deze omstandigheden te bewyzen, moeten wy de gevormde koorts in zyne twee soorten verdeelen. Ten eersten, de koorts, die op een remitteerende koorts volgt, en ten tweeden die van den beginne af aan remitteert. Wat de eerste betreft, wanneer de continuele koorts tot intermissie gebragt is, is zy alreeds grotendeels genezen, en zal gemeenlyk geheel weggenomen worden door die zelve geneesmiddelen, welke ze deed intermitteren. Dit is de wenschlykste weg om een koorts te genezen, die

op een remitteerende koorts volgt, dewyl zy de grondigste is, en dus de waarschylykste om instortingen en andere toevallen voor te komen. Men dient dus altyd eerst deezen weg te volgen, en de uitwerking van deezen aanval naauwkeurig gade te slaan. Is het niet ongeschikt den koortsbast toe te dienen, wanneer de zieke zynen moed, kragten, eetlust, kleur en verligting van zyne voorgaande kwalen verkrygt? Wanneer men alle dagen na iederen aanval verbetering ziet? Wanneer de aanvallen meer en meer gematigd en van korteren duur worden? En indien er toevallen van verstopping der ingewanden, of langdurige ongemakken geweest zyn, die onder de aanvallen der koorts verdwynen? Wy weten, dat de koorts zwaarmoedigheid en sinneloosheid geneest, is het dan niet ongeschikt den koortsbast toe te dienen, wanneer de koorts by zulke ziekten komt? Wanneer een geluw uit verstopping of waterzugt voorafgegaan is, wanneer de zieke aan rhumatique of jigtige kwalen onderhevig is, zouden wy dan niet de koorts zodanig zoeken te leiden, dat zy in deeze hardnekkige ziekten van dienst zoude kunnen zyn? en altyd denken, dat het altyd in onze magt is een koorts te stoppen, maar niet altyd om ze te rug te brengen.

Na myn gedagte moest men een koorts in het zelve licht beschouwen, als de natuurlyke ontlastingen in koortsen, men moest ze zagtjes bevorderen, wanneer zy verligting aanbrengt, maar byzonder wanneer zy matig is, en de dringende toevallen zodanig zyn, dat men ze gemaklyk binnen de palen kan hou-

den. Met korte woorden, voor dat wy besluiten een koorts te stoppen, moeten wy wel agt geven op den ouderdom, geslacht, sterkte, en voorgaande ziekten van den lyder, het jaargety, de natuur van de voorgaande epidemie, en van de tegenswoordige regerende ziektegesteldheid; maar wy moeten zorgvuldig onderscheiden de oorspronklyke (idiopathic) ziekten, welke voor de koorts aanwezig waren, en de symptomatische, welke er de gevolgen van zyn. Wy moeten ook zorgvuldig onderscheiden die ziekten, welke door de koortsen verligt worden, van die, welke daarmede gepaard zyn, of dikwyls daardoor verergerd worden.

Want daar een goedaartige koorts, wel behandeld, in sommige landen, op sommige jaargetyden, en in sommige gestellen, heilzaam is, is ook dikwyls een koorts kwaadaartig, in sommige landen, in sommige seizoenen, in sommige jaaren, in veele gestellen, en by oude lieden. Om dit wel na te gaan, is het zekerlyk noodzaaklyk, wel agt te geven op het land en de lugtsgesteldheid, het jaarseizoen en weder, de natuur en byzonderheden van de voorgaande epidemie, en van de heerschende constitutie, de ziekten welke ze kan veroorzaken, den ouderdom, geslacht, kragten en gesteldheid der byzondere personen; de ziekten, waaraan zy onderhevig zyn, en de ziekten, met welke de koorts is of kan vereenigd zyn. Deeze dingen kunnen alleen bepalen de gepastheid of ongepastheid van het stoppen der koorts, en de manier op welken wy moeten te werk gaan om dezelve veilig en grondig te genezen.

Het is in der daad onmooglyk om regels op te geven om volstrekt en met naauwkeurigheid te bepalen; wanneer men een koorts stoppen moet, daar het niet mogelyk is alle gevallen en omstandigheden, die gebeuren kunnen, op te geven; maar men moet zekerlyk alle koortsen stuiten, die een zekeren trap van kwaadaartigheid hebben, dewyl deeze alleen daar toe genoegzame rede geeft. Er zyn ook koortsen, die op zig zelve niet kwaadaartig zyn, en eger om zekere verzellende omstandigheden, moeten weg genomen worden. Dus by voorbeeld, wanneer een zieke een byzonder zwakdeel heeft, waarop ieder aanval zodanig werken kan, dat die aanval gevaarlyk word, en ik heb gezien by sommige zeer sterke hoofdpynen, opsteigingen van bloed en stikking, in andere, sterke braking, pyn, krampen en opzwellling van den buik, welke in haare gevolgen zeer gevaarlyk waren, en die niet dan door het stuiten der koorts konden voorgekomen worden.

Wy mogen verder zeggen, dat alle derdendaagfche koortsen, 't zy dubbele of enkele eer van een kwaadaartige natuur zyn, en gestuit moeten worden, wanneer de koorts lang geduurd heeft en de eenvoudige behandeling heeft weerstaan, by aldien de aanvallen geen verligting te weeg brengen; maar in tegendeel de zieke zyn kleur, kragten, vleesch en eetlust verliest; byaldien de koorts bloedstortingen, geluw, zwellling in den buik, of in de uiterlyke ledematen veroorzaakt, en wanneer wy reden hebben van te geloven, dat deeze toevallen eerder uit krampen en zwakheid, dan uit verstopping voortkomen, dan zullen

zullen wy vinden , dat de genezing in een stuiting der koorts bestaan moet , en de oorzaak en het uitwerkfel zullen te gelyk verdwynen.

Met opzigt tot de verzellende omftandigheden der koorts (behalven de voorgaande, of complicerende ziekten, die door de aanvallen kunnen vermeerderd worden) moet men de byzondere gefteeldheid (*Idiosyncrasia*) van ieder lyder wel in agt nemen; blinde, zwakke menfchen, tedere kinderen, en ftok oude lieden (*) vinden zig zelden beter na een lang aanhoudende koorts, en zwangere of zogende vrouwen kunnen door de kragt der aanvallen in gevaar geraaken. Het jaargetyde maakt een groot verfchil, (*cæteris paribus*), hoe nader aan den winter, hoe reegenagtiger weder, hoe langer de ziekte geduurd heeft, hoe langer de tufchenruimte tufchen de aanvallen is, hoe veiliger men de koortsverdryvende middelen geven kan: want daar alle geneesmiddelen, met dezen naam beftempeld, of bitter, verhittend, of zamentrekkend zyn, zyn zy hoofdzaaklyk nodig, wanneer de ziekte chronifch of van langen duur word, en uit kramp of zwakheid voortspruit; en nooit wanneer er gevaar is om de intermiffie te verliezen, en de re-

(*) Koning Jacobus de eerfte was aan een voorjaars koorts onderhevig, en vond zig daar beter by, hy was daarom gewoon te zeggen, 't welk een fpreekwoord wierd: „ een voorjaars koorts „ is een geneesmiddel voor een Koning, „ maar wanneer hy in zyn ouderdom door de koorts, waarvan hy ftierf, aangetast wierd, kwam iemand van zyn vrienden hem hiermede geluk wenfchen, en herhaalde zyn voorgaande zeggen, maar de oude man antwoorde. „ Ik meende een jonge Koning.

mitterende koorts te rug te brengen; behalven in gevallen van de uiterste noodzaaklykheid, en wanneer de koorts de gevaarlykste toevallen, of andere ziekten te weeg brengt.

Men kan dezelve leer op koortsen toepassen, die van den beginne af aan intermitteeren: Zy zyn ook van twee soorten, de eene zo zagt, dat de oppasfer geen kwaad kan doen, en de andere zo kwaadaartig, dat de geneesheer het zeer moeilyk vind, eenig goed te doen. Gewoonlyk zyn zy instortingen van voorgaande koortsen, en gelyken in dat geval haar voorgangers: maar wy hebben gezien, dat koortsen zig van den beginne af aan vormen, en zeer lastig en hardnekkig worden. In alle zulke gevallen moet het zeer schadelyk zyn dezelve te stoppen, voordat men de noodzaaklyke ontlastingen gemaakt heeft, en de traagheid der vogten gebroken is; ik heb gezien, dat men door deze poging gevaarlyke continuele koortsen heeft voortgebragt; en ik heb gezien een regelmatig koorts in een onregelmatige ziekte veranderd, die door gene geneesmiddelen, door verandering van lugt, zeereisen, minerale wateren, of lange reizen te paard kon weggenomen worden. Een schielyke toediening van den koortsbast, en een vertrouwen op een vermeerderde gift van dezelve, maakt, dat zy dikwyls het verwagte uitwerksel niet voortbrengt. Daar, wanneer de zieke wel behandeld word gedurende de verschillende tydperken der koorts, de nodige ontlastingen in de tusschenpozingen veroorzaakt worden, zal de apyrexie, of koort sloosheid, alle dag volkomener, de aanvallen zagter worden, en mogelyk de

koorts zonder eenig koortsverdryvend middel afgaan, en dit is het wenschlykfte, zo als wy te voren hebben waargenomen: maar byaldien de aanvallen in tegendeel strenger worden naar mate de tusfchenpozingen verlangen, na de te voren opgegeven behandeling, dan kan men op den koortsbast in een groote hoeveelheid vertrouwen, en zal zelden den byftand van eenige helpende geneesmiddelen nodig hebben: naderhand zullen wy de geneesmiddelen befchouwen, voor het tegenswoordige zullen wy ons tot de ziekte bepalen.

In den beginne zyn de herfstkoortfen meest verdubbeld, dat is of dubbele anderendaagsche of derdendaagsche koortfen; want er is geen waare alledaagsche koorts in den herfst, zo als in de lente (ten minften zag ik er nooit eene). Ik heb dubbele anderendaagsche koortfen gezien, die men alledaagsche noemde; maar na een naauwkeurig onderzoek kon ik gemaklyk een merkwaardig onderscheid in de toevallen befpeuren, en dat de koortfen om den anderen dag aan elkander gelyk waren. Nu is het van groot aanbelang om in het begin te ontdekken, of de ziekte van den aart van anderen- of derdendaagsche koortfen is; want offchoon zy van hetzelfde geflagt zyn, en de een uit de andere kan voortkomen; zyn zy egter van verfchillende foorten, en vereifchen een verfchillende behandeling. Ik moet daarom een weinig naauwkeurig zyn (minute).

Drie zaken zyn er in de koude koorts aan te merken, 1°. de koortfige koude en huiverigheid, 2°. de beving, en 3°. de koortfige benaauwdheid. In dee-

ze bestaat het eerste onderscheid tusfchen dubbelde anderen- en derdendaagfche koortfen. In de anderendaagfche koorts klagen de zieken over groote koude, maar de koude is zo merkbaar niet by een ander, die ze onderzoekt, als in de derdendaagfche koorts; de lippen zyn niet wel zo bleek, de nagels niet zo wit, nog de toppen der vingers zo blond of purper; de voeten zyn koud, maar hebben niet, als in een derdendaagfche koorts, het onnatuurlyk gevoel, als van een dood lighaam. De trap van huivering is zo groot niet, de zieken kunnen duidelyk fpreken; maar in de derdendaagfche koortfen, is de beving dikwyls zo groot, dat hun fpraak belemmerd is, 2°. de trap van beving is het kenmerk der derdendaagfche koorts, zy is als een kramp van ieder fpier, een jigt in iedere geleding, of zo als ik dikwyls zieken zig heb horen uitdrukken, het kloppen, kneufen, en breken van ieder been in de huid. 3°. De benaauwdheid is een foort van inwendige rilling, het is een kramp in de maag en ingewanden, een zamentrekking der afscheidings-buizen van de groote ingewanden, een overlading der longen, groote bloedvaten en het hart, en een algemeen verhinderde en vertraagde omloop des bloeds. Met korte woorden, de koude van een derdendaagfche koorts is in allen opzigten zwaarder dan die van een anderendaagfche, en ook van een veel langer duur. De koude van een anderendaagfche koorts duurt gemeenlyk weinig langer dan een uur: wanneer zy twee uur duurt zullen wy bevinden, dat zy na een derdendaagfche overhelt. De hitte van een anderendaagfche koorts koomt fchielyker aan, en ryst

in evenredigheid tot een grooter hoogte: het gevaar van een anderendaagsche koorts is grooter in de hitte, als in de koude. Ik was genoodzaakt een Heer (of the temple Dr. W. G.) in de hitte ader te laten, omdat de pols zeer sterk, de oogen ontstoken, de yling en hoofdpyn ondraaglyk waren: Dit middel was van een zeer goede uitwerking; hy was onmiddelyk in staat te bed te leggen, de scheiding kwam schielyk aan, en alles liep wel af. De sterke bloozing of roodheid der huid is gewooner in anderendaagsche koortsen, en geeft een sterk zweet te kennen.

Een Dienstmaagd van den Heer McIntosh in Lombardstraat, was vyftien uren in de koude: de hitte was gering, en het zweet was maar gedeeltelyk over het lighaam en vinnig, offchoon zy veel wey met witte wyn en geest van hartshoorn dronk. Om kórt te gaan, de anderendaagsche koorts, is de koorts van jonge en sterke lieden, de derdendaagsche van menschen in het afgaan des levens, of van zodanige die uitgeput zyn door ziekte of elende. Ik heb, doch niet dan zedert weinig jaren, zelf in London, een soort van koortsi-ge gesteldheid aangeroffen, die meer dan na gewoon- te derdendaagsche koortsen te weeg bragt, niet gemaklyk na de gewoone geneeswyze luisterde, en een grooter hoeveelheid koortsbast met verhittende mid- delen (alixipharmics) vorderde. Mogen wy dan niet besluiten, dat de anderendaagsche koorts als de meest ontstekingsagtige, (*cæters paribus*) een meer verkoelende geneeswyze dan de derdendaagsche koortsen vordert: en dat de derdendaagsche, als meer van een zenuwagtigen aart, meer *cæt. parib.* warme, op-

wekkende en zenuwsterkende (nervous) middelen zullen vorderen: dat hoe fchielyker wy de eene van de andere kunnen onderscheiden, hoe beter het is; en dat het gebrek van deze onderscheiding eene der redens is, waarom koortsen door zulke verschillende geneeswyzen worden weggenomen: wy hebben gezien dat koortsen door purgeren, Salpeter en Tart. solubilis genezen wierden, nadat men langen tyd zonder vrugt groote giften van besten koortsbast tusschen de aanvallen had toegedient. Wy hebben koortsen gezien, waarin deze middelen nadeel gedaan hebben, daar de koortsbast zelve niet voldoen wilde, maar door byvoeging van andere geneesmiddelen gelukte. Ik wenschte, dat wy de waare natuur der ziekten konden ontdekken, want wy zouden dan weinig (*specificæ*) nodig hebben. Laaten wy nog eens opmerken, dat met opzigt tot koortsen, indien wy niet de natuur der ziekte, die de regerende ziekte gesteldheid algemeen maakt, in aanmerking nemen, indien wy niet weten of de koorts van den aart der anderen- of derdendaagsche koortsen is, en byaldien wy niet oordeelkundig onderzoeken, welke ziekten voorafgegaan zyn, en de ouderdom en gesteldheid der lyders, wy mischien noodlottig kunnen dwalen in de hoeveelheid, den tyd, het aanhouden en herhaalen der koortsbast, in de soort van leefregel en geneesmiddelen ten zelve tyde voor te schryven, in de daaropvolgende noodzaaklyke ontlastingen, en in de natuur en geneezing der overblyvende toevallen.

Voor dat ik voortga met de beschryving der manier van genezen, die ik voor koortsen in 't alge-

meen het nuttigste gevonden heb , is het nodig de dringendste toevallen , die gemeenlyk de gevormde koortsen van dit jaargety verzellen , te beschryven , voornaamlyk , wanneer zy verdubbeld zyn. Voor- eerst zyn 'er (behalven de migraine, scheele hoofdpyn, of hemicrania, van welke wy naderhand zullen spreken, wanneer wy de ziekten van het voorjaar nader behandelen) twee soorten van hoofdpyn; de eene is krampagtig, en vergezeld het geheele beloop der koude, de andere is ontstekingsaartig, en begint en vermeerdert met de hitte: zy gaat niet geheel af met de crisis, maar word nu en dan gedurende de tuschenpozingen gevoelt; en ik heb ze zien woe- den, na dat de koorts door den koortsbast gestopt was. De eerste behoorde zorgvuldig van de tweede onderscheiden te worden, dewyl de genezingswyzen tegenstrydig zyn; de eerste moet men altyd door de koortsverdryvende middelen wegnemen, en de twee- de alleen door aderlatingen, braakmiddelen, laxeer- middelen; noch spaansche vliegen noch koortsverdryvende middelen zullen hier voldoen. Hier is dan een ge- val, in het welk aderlatingen noodzaaklyk worden in een gevormde koorts, zelfs in den herfst: zy is menigvuldig by dubbelde anderendaagsche koortsen, en na het aderlaten worden de aanvallen zagter en de tuschenpozingen gemeenlyk langer. Somtyds ver- dwynt eene der anderendaagsche koortsen na de ader- lating, en de koorts word eenvoudig: ik zag nimmer dat een aderlating nadeel deed, wanneer de pols hard bleef, de tuschenpozingen verkorteden, en er gevaar kwam, dat men de tuschenpozing zoude

verliezen. In tegendeel brengt zy dikwerf de ziekte tot haren natuurlyken loop te rug, en men kan naderhand met meerder gerustheid den koortsbast toedienen. Ik heb dikwyls gedurende het gebruik der koortsbast voor deze hoofdpyn een aderlating voorgeschreven en met het beste gevolg, terwyl ik zorgvuldig gedurende de operatie de uitwerking waarnam. Hier hebben wy dan een soort van hoofdpyn, waarin spaansche vliegplysters meer kwaad dan goed zullen doen.

Het tweede dringend toeval is een soort van worstgende benaauwdheid gedurende de koude. Ik heb gezien, dat dit toeval braakmiddelen, vlugtige zouten en borstmiddelen weerstond, en eger op eens door een grote spaansche vliegplyster wierd weg genomen. Zy verschilt van die benaauwdheid, die in den beginne des winters gemeen is, wanneer de koorts met een (*peripneumonia notha*) vergezeld is (waarvan nader); zy schynt eer uit kramp, dan uit slym (phlegm.) voort te spruiten. Hier hebben wy dan een toeval in herfstkoortsen, dat men door spaansche vliegen kan wegneemen, en ik heb een vaste pyn in de borst door kramp veroorzaakt in de koude, door hetzelfde middel op de plaats zelve aangelegd, in hetzelfde jaarstafioen, zien verdryven.

De walging, sterke koking en braking, welke sommige koortsen verzelt, maken te zamen een ander dringend toeval, hetwelk men zorgvuldig moet onderscheiden, dewyl het verschillende soorten heeft. Het eerste is dat geene, het welk gemeen is in de meeste koortsen, die uit verzamelingen en raauwhe-

den verzeld van een vuile tong, stinkenden adem en de tekenen van volheid, voortkomen: zy is het sterkste in den beginne der ziekte, wanneer de noodzaaklyke ontlastingen ontbroken hebben; het is, met een woord *cum materia*, en word door braking en purgeren genezen; maar de andere is; (*quasi sine materia*;) het uitwerksel van kramp of ontvelling, geeft nimmer verligting, maar vermoeit verbasend, en word heviger zo wel door brakingen als purgeren en zoute geneesmiddelen. Zy begint gemeenlyk, na dat de ziekte eenigen tyd geduurd heeft: wanneer zy van kramp alleen kooft, gaat en kooft zy met de koorts, en word door de koortsverdryvende middelen weg genomen; maar wanneer dit uit ontvelling voortspruit, is het gemeenlyk een uitwerksel van voorgaande brakingen, duurt zelf voort in de tuschenpozingen, en wykt nergens anders dan voor zachte verdovende middelen.

De opzwellling des buiks of der ledematen verdient insgelyks onze oplettenheid, daar zy uit tegenovergestelde oorzaken kan voortvloejen, en by gevolg een onderscheide behandeling vordert. De vraag is, wanneer dezelve van kramp en zwakheid, en wanneer zy uit verstopping voortkooft? By aldien de ontlastingen sterk en dikwyls herhaald geweest zyn, by aldien de ziekte lang geduurd heeft, de aanvallen lang en hevig, de tuschenpozingen lang, het jaargety verre gevorderd, het wit der ogen van een heldere parel kleur, en de leefregel mager en waterig geweest is, by aldien de pols zagt en klein tuschen de aanvallen is, geen traagheid van ontlasting, en de aan-

vallen (niet tegenstaande het braken en zweeten) eer de toevallen vermeerderen als verminderen, indien er na de koortsen tekenen van vermoejing en lusteloosheid zyn, indien de tong als versilvert schynt (niet beladen of chargé, zo als de Franschen dit uitdrukken), by aldien er een geringe dog aanhoudende lust tot drinken is, en geen eetlust; dan mogen wy besluiten, dat de opzetting een uitwerksel der ziekte is, en door het gebruik van koortsverdryvende artsenyen zal weg genomen worden.

Maar wanneer in tegendeel de ontlastingen verzuimd zyn, wanneer de leefregel warm, en de spys dierlyk voedzel, het drinken geestryke dranken geweest zyn; indien het wezen opgezet, de oogen uitpuilende en geel zyn, gepaard met eene volheid der aderen van de (*tunica albuginia*;) wanneer de huid waskleurig is, de tong beslagen en geel, om met een rieken-der adem; wanneer de pols vol en hard is in de tus-schenpozingen, by aldien de aanvallen onregelmatig zyn, en de tus-schenpozingen niet zeer lang; wanneer de aanvallen en de toevallen eer schynen te vermind-deren, dan te vermeerderen; wanneer 'er een razen-den honger is, en de zieke in de tus-schenpozingen gulzig eet, en by aldien het vroeg in het jaar is, of voor dat de galagtige gesteldheid wel geindigd is, zullen de koortsverdryvende middelen de toevallen eer vermeerderen dan verminderen, en deeze zullen blyven vermeerderen na dat zelfs de koorts gestuit is, en kunnen mischien niet worden weg genomen, voor dat de koorts te rug kooft: en in der daad is het zeer gelukkig, dat wanneer de koorts door de koorts-

bast gestopt is, voor dat de oorspronglyke voorbereidende oorzaken zyn weg genomen, de koorts gemeenlyk van zelfs weerkooft, of ten minsten gemaklyk door braak-, purgeer- of ontbindende middelen te rug gebragt word, waarvan ik veele voorbeelden gezien heb. Dit moet egter geene onbezonne behandeling aanmoedigen, want ik heb gevallen gezien, waarin alles te vergeefs beproefd was, de koorts nimmer wederkeerde, en de verstoppingen niet wierden weg genomen.

Dit zy genoeg van de gewoonste dringende toevallen. Ik ga voort om de behandeling te beschryven, die ik de gelukkigste bevonden heb in de genezing der herfstkoortsen. Ik heb een behandeling voor dubbele en eenvoudige anderendaagsche, en een andere voor dubbele en eenvoudige derdendaagsche koortsen, die den grondslag van myne tegenswoordige praetyk uitmaken (offchoon geenzints myne eigene uitvinding) egter eenige rekening makende voor de verschillende omstandigheden (the mutatis mutandis). Ik moet daarom beginnen met de intermitterende koortsen, die op een continuele remitterende volgen, en volgen die eerst tot het einde van een dubbele, en dan van een eenvoudige anderendaagsche koorts, dezelve nasporen tot dat zy enkel word, en tonen hoe dat zy afgaat: en eindelyk zal ik de koortsen beschouwen, die met ware intermitterende koortsen beginnen, en gevaar lopen van aanhoudende te zullen worden, het welk alle de trappen en gedaantens van deeze ziekte insluit, zo lang zy zuiver,

eenvoudig , en onvermengd is , met andere ziek-
tens.

Wanneer wy eene ware tusfchenpozing befpeuren kunnen , is het klaarblyklyk , dat de ziekte ten besten veranderd is , en wy behoeven niet bevreesd te zyn (zo als wy te voren opmerkten) om de geneeswyze te veranderen , die de ziekte tot den dus begeerden ftaat gebragt heeft. Maar offchoon er een ware tusfchenpozing is , zal deeze misfchien maar zeer kort zyn , want binnen weinig uren zal de beving eenigermate wederkeeren , en een hete brandende koorts zal zonder tusfchenpozing voor menige uren volgen , en zal mogelyk zo hoog lopen , dat men een weinig bloed zal moeten aflaten ; byzonder wanneer de zieke volbloedig is : daarom wagt ik geduldig en fchryf niets voor dan veel wey met witte wyn dunnetjes gemaakt , havermeelwater , of een aftreksel van vlierbloemen , het welk ik alles met de (*crimor tartari*) laat zuur maken in herfstkoortfen , en verzoeten met honig , wanneer de zieke het verdragen kan. Stel by voorbeeld , dat deeze tusfchenpozing of eerfte koude en huivering op eenig uur van maandag nademiddag aankoomt , dan zeg ik , dat men niets nodig heeft , dan deeze ruime verdunnende dranken tot dat het tweede tydperk des aanvals wel over is ; maar wanneer ik vind , dat het zweeten begint te verminderen (want het is zelden van een langen duur in de eerfte aanvallen) begin ik een kleinen kop van den purgeerdrank N°. 8. alle uur te nemen , tot dat ik een ftoelgang te weeg brenge. Hier door verwagt ik de opvolgende

tusfchenpozingen te verlengen en de koortsloosheid volkomener te maken. Na dat het purgeren begint, laat ik van tyd tot tyd wat bouillon nemen, met gerst of zuring gemaakt, of met zo veel citroenfap gemengd als genoeg is om ze aangenaam te maken. De tyd van den aanval, en de trap en voortduring van ieder tydperk diende naauwkeurig opgemerkt en aangetekend te worden, om dat men dit met het geen op den volgenden woensdag gebeuren moet, vergelyken kan, en de gift van het purgeermiddel moet niet verwaarloosd worden, niet tegenstaande de ongeschiktheid van den nacht; mogelyk heeft de zieke geen dag of nacht als die hy zelf maakt, want hy moet zyn fleep nemen, als hy die vatten kan. Na de werking der purgatie zal de zieke den volgenden morgen beter fleepen. Donderdag, zal hy zig zeer verligt gevoelen, offchoon men geen opiaat of opwekkend middel heeft toegediend; deeze verligting zal egter van geen langen duur zyn, want allerwaarschynlykst zal de koude van den tweeden aanval eenige uren vroeger komen, dan die van den vorigen dag, maandag, en de aanval zal alsdan gemeenlyk veel heviger zyn; er zal meer huivering of rilling en de koorts van langer duur zyn, vooral de koude: en dit moet men naauwkeurig optekenen, dewyl het de eerfte aanval van de tweede koorts is; al het onderscheid tusfchen dezen aanval en dien van maandag moet zorgvuldig worden vergeleken, vooreerst op dat wy zouden kunnen weten welke van deeze beide de fterkste is, en dan op dat wy op den volgenden donderdag (de morgen na de terugkomst van de koorts van maan-

dag) zouden kunnen bepalen of de koorts van dingsdag vermindert of niet. Indien de koorts van dingsdag de sterkste bevonden word ('t welk dikwyls gebeurd) dat is, byaldien de koude en deszelfs toevallen het langste duren en de sterkste zyn, dan kunnen wy op een langer apyrexie woensdag morgen staat maken, en op een koorts, die volkomen gevormd is; daarom begin ik dingsdag na dat het zweten een uur geduurd heeft het zoute drankje N°. 17. met een af trekfel van camilbloemen, en ga hier mede alle twee, drie, of vier uren voort, als de zieke niet slaapt; en, wanneer er geen neiging tot slaap kooft, na dat de zieke verschoond en verbed is; voeg ik altyd by een van de drankjes vyftien droppen van de (*Tinit: Thebaica*,) het welk ik altyd nuttig gevonden heb. Ten zelve tyde sta ik den zieken toe vleeschnat, wey met witte wyn bereid, wyn en water, en vermoed zynde een glas zuivere wyn, te nemen; maar wanneer zyn tong vuil is (*), verkies ik ouden rhynschen wyn boven anderen, en daar-

(*) By het onderzoeken van den adem en van de binnenzyde des monds, vind ik een groote verscheidenheid, behalven de sprouw (welke een soort van critische uitflag is, zo als wy op zyn plaats zien zullen), is 'er een ligt dun droog silverkleurig beslag op de tong in den beginne van de inflammatoire gesteldheid, en gedurende de droge noordoostelyke voorjaardswinden, 't welk verschild van het vogtige, vuil, dikgeel, galagtig beslag in den herfst, en van de bruine, droge, harde, ruwe korst, die wy zien, wanneer de rotaartige gesteldheid plaats grypt. Daar nu meestendeels onze koortsen vermengd zyn, is het van het hoogste belang alle die dingen te kennen, die ons kunnen helpen ontdekken, in hoe verre de staat der koorts na eene of andere van

naast, roden Franschen wyn; woensdag morgen verwacht ik hem redelyk rustig te vinden, en zonder klagten behalven van vermoeidheid: evenwel geef ik hem een braakmiddel, wanneer ik een opwellende stof in de maag gewaar word, en dan wacht ik de terugkomst van de koorts van maandag, die ik later

deze gesteldheden overhelt. Wy hebben zelden een ware ontsteking in deeze landen gedurende den zomer, die alleen voor aderlatingen, wey en salpeter zal willen wyken. Er is meestentyds een rotagtige smetstof by, die van een gevangenis-ziekenhuis, zieken-kamer of riool word aangebragt, die de levensgeesten neerdrukt, en eindelyk door de huid worden afgevoerd. En wanneer er in den herfst tekenen van ontsteking zyn, is er ten zelden tyde een zekere trap van galagtige gesteldheid by, die men door braken, purgeeren of beide te zamen gevoegd moet wegnemen. En ik zal naderhand bewyzen, dat de ware eenvoudige peripneumonie of pleuris en keelontsteking hier in den zomer en herfst niet gemeen zyn. Dat de rhumatismus na juny meestendeels in Londen niet enkel ontstekingaartig is; nog ook de phrenitis, hepatitis, en nephritis; en daarom besluite ik, dat stellende dezelve ziekte op het land, in de stad, in een gevangenhuis, en een gasthuis, onder het werkvolk, en onder menschen die geen werk doen, de geneezingsaanwyzingen gedeeltelyk verschillende zullen zyn, en de behandeling veranderd diende te worden en geschikt na het jaargetyde, den trap van ontsteking, zotting of galagtige verzameling. En ik heb gezien galkoortsen, die in den beginne vereischten en ook verligt werden door aderlatingen, naderhand vereischten en ook veel verbeterden door braken en purgeeren; maar na dit alles genezen wierden door het gebruik der koortsbast en matig zweten; ja ik heb drie of vier malen een rotkoorts ontmoet, verzeld met een opzetting en bezetheid der keel en naburige klieren, die door een kwyling en stinkenden adem even als of de zieke kwik gebruikt had, afgingen; en de andere ontlastingen niet schenen eenige verligting toe te brengen.

NB. De koortsbast wierd in een afkooksel met spir: Mind. toegediend, en scheen eerder de critische kwyling te bevorderen dan te verminderen.

's avonds en minder sterk verwagte. Wanneer zy den geheelen avond niet te rug kooft, ben ik zeker dat de koorts van maandag verschoven is, en er alleen een eenvoudige anderendaagsche koorts overblyft, of dat het een koorts is van de derdendaagsche soort. Ik ga egter voort met de zoute mixtuur en camilbloemen thee, en wagt tot donderdag. Byaldien de koorts van donderdag gelyk is aan die van dingsdag, heb ik hoop dat het maar een eenvoudige anderendaagsche koorts is, en byaldien de koude koorts eer zagter is dan die van dingsdag voeg ik een weinig Ammoniakszout by de mixtuur, en beproef deeze koorts zonder de kina weg te nemen, het welk men zeer wenschen mag, en waard is dat men daarna wagt. Maar de vrydag is de grote dag, die alles beflist, want indien er vrydag geen koorts kooft, bewyst het, dat myn hoop wel gegrond was, dat het een eenvoudige anderendaagsche koorts, die geen kwaat zal doen, was; maar zo er een sterke aanval op vrydag kooft, blykt het, dat ik my vergist had; want in plaats van een eenvoudige anderendaagsche is de ziekte een dubbele derdendaagsche koorts, en het was de koorts van maandag, die donderdag aankwam, en die van dingsdag, die vrydag verscheen, beide zeer verergerd. Dan wagt ik zeker niet langer, maar begin met den koortsbast, zo dra als het zweeten wel begonnen is, behalven als er tegenstrydige redenen zyn, gelyk wy boven reeds zagen, en nog verder by de behandeling der anderendaagsche koortsen zien zullen.

De natuur schynt een grotere regelmatigheid en tuschen-

tusfchenpozende; dan in de meeste andere koortfen te betragten; want een anderendaagsche koorts is zelden met een derdendaagsche koorts vermengd; ten zy de natuur van den weg gebragt is: de natuur verbindt een anderendaagsche met een anderendaagsche, en een derdendaagsche met een derdendaagsche koorts; zo lang als de ziekte verdubbeld blyft: en eindelyk zal eene koorts ophouden; terwyl de andere voortgaat: een dubbele anderendaagsche koorts zal in een enkele overgaan; en een dubbele derdendaagsche in een enkele. Het is niet gemeen; dat de twee koortfen te gelyk afgaan; maar de zagtste gaat eerst af, en de andere blyft aanhouden.

Maar om tot de anderendaagsche koorts weder te keeren: stel dat er vrydag geen koorts koomt, maar saturday morgen; dan vergelyk ik die van saturday met den aanval van donderdag; het is de derde aanval van de overblyvende eenvoudige anderendaagsche koorts; en by aldien zy niet sterker is, dan die van donderdag, verwacht ik; dat een geregelde leefregel, warm kleden, beweging; en het gebruik der voorgaande geneeswyze; met een braak- of purgeermiddel na omftandigheden, de aanvallen trapsgewyze zullen verminderen, en een volkomene genezing zullen bewerken; voornaamlyk, wanneer de uitwaasfeming op de vrye dagen goed is: om deeze aan te zetten, gebied ik den zieken op deeze dagen een spoelkom met een aftreksel van de *scordium* of *veronica* voor het opstaan te nemen, en laat hem een pint vlierthee met *spir. Nitr. dulc.* finaaklyk gemaakt, een uur voor den aanval beginnen, en daarmede voortgaan. De-

ze dingen, zo eenvoudig als zy ook mogen zyn, matigen de koude, en by tedere en aandoenlyke zenuwgestellen voeg ik er zo ik denk met vrugt de *Liq. anod. min.* by. Dit is het, het geen men gedurende Zondag en Maandag tot dat de koorts, de vierde aanval, aankoomt, wanneer ik verwacht, dat de ziekte oogenschyntlyk aan het minderen is; maar byaldien er tegen myn verwagting meer koorts is, dan te voren, zoek ik op alle mogelyke wyzen daarvan de oorzaak te ontdekken: vind ik de tong nog beladen, de adem stinkende, oprisping, een kwade smaak in den mond, of tekenen van verzamelde stoffen, dan geef ik het *emetico-catharticum* N°. 1. en dan ga ik voort als te voren.

Wanneer er tekenen van een scherp zuur in de maag zyn, het welk ik zelf in den herfst gezien heb, matig ik de hoeveelheid van zuur in het voedsel, vermeerder de bittere dingen, en voeg er opflorpende middelen by; maar by aldien er een groote menigte dikke slym in den mond is, beproef ik een groote gift raauw ammoniakzout onmiddelyk voor de koorts, het welk in dit geval dikwyls gelukken zal; waarna ik voortga met N°. 17 als te voren, en ik wacht tot den vyfden aanval, wanneer deze sterk verminderd is, heb ik nog hoop, dat my deeze geneeswys gelukken zal; maar wanneer er geen vermindering van toevallen is, en de koorts eerder schynt sterker, langduriger en meer vermoeijende voor den zieken te worden, geef ik den koortsbast onmiddelyk nadat de hitte over is, of het zweet algemeen word, en laat een once van de poejer nemen, voor dat de volgen-

de koorts verwacht word , volgende te gelykentyd alle die schikkingen van leefregel en kleding , en gevende de dranken , die wy te voren gezegd hebben. Ik kan niet vinden , dat ik op minder dan een once goeden koortsbast kan staat maken om een wel gevormde geregelde anderendaagsche koorts te stuiten by een volwassen mensch ; zeer dikwyls zal er op den gewoonen tyd eenigen schyn van koorts , en een ongewoone hitte , na het gebruik der koortsbast komen , in welk geval men een tweede once den volgenden dag moet nemen ; maar wanneer de koorts gestuit is , zal een half onze genoeg zyn om ze voor te komen , dan drie dragmen daags , vervolgens een paar dragmen daags vier dagen lang , en eindelyk een dragma daags gedurende verscheide dagen , of zeker zo lang de koortsige gesteldheid blyft : zonder het welk ik dikwyls instortingen zie van koortsen , die door de kina gestuit zyn ; ik zie ook niet , dat de koortsbast eenig kwaad doet , wanneer zy gegeven word na de bovengemelde behandeling. Maar wanneer de ziekte aan het afgaan is , zal een geringer hoeveelheid genoegzaam zyn om ze te stoppen en het instorten voor te komen.

Ik heb deeze zelve geneeswyze altyd zien gelukken in dubbele anderendaagsche koortsen , alleen begin ik na den sterksten aanval den koortsbast te geven , wanneer ik daartoe gedwongen word , voordat een van beide verdwynt , dewyl ik dan de langste tuschenpozing verwacht. Ik ondervind , dat zes dragmen de zagste koorts zullen stoppen , en een half once meer stuit gewoonlyk den volgenden aanval in dit land. In Holland word er altyd een groter hoeveel-

heid vereischt, ik geef den volgenden dag een half once, dan vier dagen lang twee dragmen daags, en dan even als te voren een dragme dagelyks. Wanneer de koortsbast in den beginne purgeert, doet ze geen nadeel, maar de aanval zal te rug komen; zodat men deze uitwerking door eenige droppelen van de *Tra Thebaïca* by iedere gift te voegen, moet voorkomen, maar wanneer zy in tegendeel verstoppt, zyn eenige greinen rhabarber genoegzaam, om ontlasting te weeg te brengen, en dit maakt de genezing grondiger.

Na alles wat men van den koortsbast zeggen kan, schynt zy eer de uitwerkingen van de koorts te stoppen, dan derzelver oorzaak weg te neemen, want ik heb menschen gekend, die wel bleven zo lang als de koortsbast gebruikt wierd, maar de koorts wederkregen, zodra en zo dikwyls zy met het gebruik daarvan ophielden. Ik heb ook gezien, dat deze lieden door zeereisen, lange reizen, minerale wateren, door andere bittere middelen, door middenzouten, en kragtige oplosfende artzenyen, grondig hersteld wierden.

In het jaar 1749 dagt ik de verouderdste koortsen door eenige braakmiddelen, ammoniakzout, camilbloemen en geitenmelk, te kunnen genezen. Op dien tyd kwam er een groote menigte invalide soldaten van de schotsche Brigade in Hollandschen dienst na het land daar ik toen woonde over, meestendeels de zodanige, die men na het gebruik van allerhande geneesmiddelen voor onherstelbaar hield, ik genas ze alle grondig in korten tyd. Ik nam myne aantekening

ningen na Westfriesland met my, maar in drie maanden tyds was ik overtuigd, dat mynē arme soldaten eer door de lugt, als door myne gencesmiddelen geholpen waren. Door deze en een menigte andere waarnemingen, die ik op verschillende tyden gemaakt heb, ben ik overtuigd, dat hoe dampiger de lugt is, hoe noodzaaklyker de koortsbast is, en hoe grooter mate daarvan gevorderd word; dat wanneer het weer zeer nat en wolkagtig is, de zweetmiddelen, de theriaak, en sommige loogzouten met de koortsbast vereenigd, dienstig zyn; dat in tegendeel, in droog, helder of vorstig weer, met noordelyke, of noordoostelyke winden, het salpeter, de rhabarber, ja zelf de aderlating met de koortsbast verenigd, noodzaaklyk kunnen zyn, en ze in de grondige herstelling der koorts ondersteunen kunnen. By het nazien van myn dagboek van myne zeven laatste jaren, vond ik maar weinig zomerkoortsen, die tot een warē geregelde tusfschenpozende koorts kwamen voor het einde der hondsdagen; en ik vond geen derdendaagsche koorts voor de herfstnagtevening. In sommige jaren had ik veele tusfschenpozende koortsen, maar geene derdendaagsche koortsen; en hieruit besluit ik, dat derdendaagsche koortsen zo gemeen in Londen niet zyn, als in Holland.

Ik heb te voren gezegd, dat wanneer ik zie, dat een koorts op een welgevormde derdendaagsche koorts dubbeld of enkeld uitloopt, ik onmiddelyk tot den koortsbast myne toevlugt neem, dewyl ik niets anders weet om die te genezen. Ik heb getragt de warmte en het zweet te vervroegen door veel warme

uitwaasfemende dunne dranken en wey, na het braken en purgeren, toe te dienen; en door middel van de *spir. Mind.* en warm te dekken, heb ik sterke zwingen te weeg gebragt, en op deeze wys den aanval der derdendaagsche koortfen vertraagd: doch ik zag hier van weinig voordeel, in tegendeel kwam de koorts naderhand veel fterker. Ik heb een dubbelde derdendaagsche koorts in den grond zien geneezen door twee dragmen ammoniakzout in een spoelkom wey met witte wyn opgelost, in den beginne koude toegediend, en naderhand in het bed veel warm uitwaasfemend drinken daar op gegeven; en er zyn zeker weinig dubbelde anderendaagsche koortfen, die de derde proef weerstaan kunnen: maar ik zag altyd, dat deeze manier niet wel strookte met de eenvoudige zo wel als de dubbele derdendaagsche koortfen. Ik heb daarom zedert eenige jaren deeze praetyk in derdendaagsche koortfen nagelaten. Ik beproef deze Hollandsche praetyk nog wel in anderendaagsche koortfen, die lang dubbeld blyven, wanneer de zieke vet, opgezet, wateragtig van gestel en jong is.

De tegenwerpingen hier tegen zyn 1°. sommige magen kunnen het niet verdragen; 2°. wanneer de eerste of tweede proef niet gelukt, weigeren de zieken dikwyls het ten derden male te beproeven; 3°. zomtyds, offchoon zeldzaam, zal het misfen, en men zal op het laatst genoodzaakt zyn de koortsbast te geven; 4°. ik heb drie of viermalen gezien, dat het een zwakheid der maag naliet, waarom ik genoodzaakt was, de koortsbast met rhabarber en bittere dingen toe te die-

nen. Maar om tot de derdendaagfche koortfen weder te keren. Ik zoek altyd koortfen van deeze zoort door den koortsbast weg te nemen (als er geene zeer goede redenen voor het tegendeel zyn) zo dra zy wel gevormd zyn; vooreerst, om dat ik geen middel weet behalven den koortsbast om ze met zekerheid te ftuiten: en ten tweden, omdat ik van de derdendaagfche koortfen hetzelfde nut niet verwagte als van de anderendaagfche.

Een derdendaagfche koorts zuivert het lighaam niet, in tegendeel, wanneer men de genezing aan de natuur overgeeft, of indien men die zonder den koortsbast beproeft, zal zy by de meeste menfchen zo lang en met zulk een hevigheid voortgaan, dat het fterkfte geftel daardoor gekraakt, en veele langdurige ziekens zullen geboren worden, ja de zieke kan in de koorts zelf omkomen, byzonder wanneer hy oud of zieklyk, het jaargety koud, het weer nat en het huis dampig is. Het is wel waar, dat ik na het stoppen van derdendaagfche koortfen verftoppingen gezien heb, maar ik heb N°. 6 nooit zien misfen in ze weg te nemen. De koorts kwam wel te rug, maar wierd een anderendaagfche koorts, die ik door een aanhoudend gebruik van oplofende en bittere middelen genas.

Mannen van veel ondervinding in de behandeling der koortfen in koortfge ianden hebben my verzekerd, dat zy by eenige jonge fterke lieden, die derdendaagfche koortfen hadden voor dat het jaar ver gevorderd was, alle middelen hadden aangewend om de derdendaagfche in anderendaagfche koortfen te veranderen,

maar dat zy zelden daarvan eenig voordeel onder-
 vonden hadden; dat de ziekte hardnekkiger wierd,
 en dat zy eindelyk genoodzaakt waren tot den koorts-
 bast hare toevlugt te nemen; de genezing was ver-
 drietiger, en liet een langduriger koortfge gesteldheid
 na. Zy waren daarom van gedagten, dat wanneer
 een herfstkoorts, in den beginne als een galkoorts be-
 handeld, tot een gevormde anderendaagsche koorts
 overging, men dezelve, zo mogelyk, zonder den
 koortsbast moest genezen; maar dat men in een der-
 endaagsche koorts zonder tydverzuim tusfchen de
 aanvallen den koortsbast in een groote mate diende te
 geven, en daarmede lang voort te varen, ten zy er
 byzondere redenen voor het tegendeel mogten zyn.
 Wanneer het jaargety niet ver gevorderd is, zal an-
 derhalf once goeden koortsbast den aanval van een der-
 endaagsche koorts stoppen, en de genezing zal vol-
 komen zyn, by aldien men dagelyks een half once
 geeft tot dat er vier oncen gebruikt zyn, de eerste
 anderhalf once er onder begrepen; en dan nog gedu-
 rende zeven dagen twee dragmen dagelyks; gedu-
 rende welken tyd men alle purgering, die zoude kun-
 nen gebeuren door een warm opiaat by den koorts-
 bast gevoegd, moet wegnemen; maar wanneer er geen
 stoelgang is, kan men de *Tra Rhei spirituoſa* in kleine
 giften met den koortsbast zamen voegen, die des-
 selfs werking niet verhinderen zal. In de Fransche
 Nederlanden gebruikt men het electuarium N°. 18
 (genoemd l'opiate de Mr. le Cat) met een zeer goed
 gevolg, waaryan zy men dragme alle drie uren nagt
 en dag geeft tot dat de koorts gestuit is, en dan alle

vier, vyf, of zes uren, langzamerhand de gift vermind-
derende, tot dat zy het flegts eens om de drie dagen
geven: ik heb het hier dikwyls met een goed gevolg
gegeven. Maar terwyl ik van den koortsbast spreek,
moet ik aanmerken, dat men omtrent de keufe daar-
van grote zorg moet dragen, want er word hiermede
meer bedrog gepleegd, dan met eenig ander genees-
middel, dat ik kenne.

Dezelve geneeswvze voldoet ook in de tufchen-
pozende koortfen, die van den beginne af ge-
vormd zyn: eerst moeten wy zien of de aderlating
noodzaaklyk is, dan de eerfte wegen zo dra doenlyk
met N°. 1. zuiveren, en naderhand handelen zo als
wy te voren gezien hebben, maar wanneer het jaar-
getyde ver gevorderd is, en wanneer (zo als Hippo-
crates zegt) de ziektestof boven het middenrif is,
vorderen deeze koortfen een verfchillende behande-
ling; dewyl zy waarfchynlyk met de zwarte gal, of
een peripneumonia notha verenigd zyn, van welke
ziekte er jaarlyks een grote verfcheidenheid omgaat,
zo als wy in het vervolg tonen zullen. Inmiddels zal ik
alleen aanmerken, dat de verftopping en hoest in den
beginne van het faifoen, gedeeltelyk galagtig zyn,
en dat dan braken, purgeeren en zuren nuttig zyn;
ten tweeden, wanneer het jaargety verder gevorderd
is, de zuren (ryp fruit alleen uitgezonderd) zo wel
niet gelukken als de zweetmiddelen en *subacida*, en
dat een dikwyls wederkeerend zagt zweet, verlig-
ting geeft, maar op het einde van deze gefteeldheid
de fterk prikkelende middelen en loogzoutige plan-
ten dikwerf noodzaaklyk zyn, behalven wanneer de

droge oostelyke winden en de vorst aankomen , in welk geval de ware ontstekingsziektens boven de andere de overhand zullen verkrygen. Dit kan men alle jaar waarnemen , offchoon men deze veranderingen niet altyd juist in hetzelfde jaargety ziet gebeuren ; maar fomtyds in de eene , fomtyds in de andere maand voorvallen , hetwelk men , na myn gedagten , van de onzekerheid van het weder in dit land , en het verschil van de vrugten en het graan in verschillende jaren moet toeschryven : zy komen egter in de volgende order voor : eerst koomt de *peripneumonia notha biliosa* , ten tweden de *atrabiliosa* ; ten derden , de *Sydenhameana* of *pituitosa viscida* , of *glutinosa spontanea*. Dan koomt by zeer koud en fcherp weer de *pleuritis spuria* , en de *peripneumonia semiacuta* , zelden de *vera inflammatoria* , behalven by jonge en werkende lieden , of dezulke die fterke beweging nemen , voor na kerstyd.

De keelziekten volgen geregeld den zelven loop , en voegen zig fomtyds by alle foorten van peripneumonien , maar zy gaan meestentyds eerst af en laten de peripneumonie over , vooral kwalyk behandeld zynde. Hiervan daan is het , dat men zegt , dat koude en hoesten op zo veel verschillende wyzen afgaan , sommige met een galagtige diarhé , sommige door fterk zweeten , sommige door een critische uitflag over de huid , sommige door critischen sprouw en sommige door een critische bloedftorting. Hier van daan is dezelve mensch aan het wederkomen van de koude en hoest onderworpen op hetzelfde faifoen , hetwelk ten naasten by op dezelve tyd jaarlyks weder-

koomt. Wat moeten wy dan van die geene denken, die een geestryke tinctunr van balsamique middelen in ieder hoest, in iedere gesteldheid, in alle jaargetyden, en in iederen ouderdom, toedienen? Ik ben zeer zeker, dat hoesten en longverstoppingen, zo eenvoudig op zig zelfs niet zyn, als men wel gemeenlyk denkt, dat zy dikwyls met andere ziekzens gepaard zyn, zo als wy op zyn plaats zien zullen; voor het tegenswoordige zeg ik alleen, dat de winterhoesten dikwyls vermengd zyn met de koorts, en dat zulk een koorts een verschillende behandeling verdient van die wy te voren opgaven; om dat de peripneumonie in dit geval de voornaamste ziekte, en de koorts alleen een bykomend toeval is: dit maakt het onmooglyk om een regel voor de genezing der koortsen voor te schryven, en toont de ongerymdheid van die gene welke voorgeven alleen een ziekte te genezen; want dusdanig is de natuur der geneeskundige kennis, dat hy die alle ziekzens niet verstaat in de ware kennis van alle andere gebrekkig moet zyn. Want gelyk de koorts voor in de herfst met de galagtige gesteldheid gepaard was, dat is met den buikloop, persloop, sprouw, galkoorts en roos; zo kan ook in het najaar dezelve koorts met verschillende soorten van *peripneumonia notha*. (zelden met de *vera inflammatoria*) met de verschillende soorten van zwarte gal, de *morbus hypochondriacus* en *hystericus cum materia*, aambeyën en podagra, gepaard gaan.

Ik zal dit hoofdstuk met een stuk van de Heer ALSTON, namelyk zyne negen-en-veertigste les over de *Mater. Med.* besluiten.

„ Men geeft den koortsbast in poeyer tot \mathfrak{z} ij in een aftreksel of afkookfel tot $\mathfrak{z}\beta$. in extract tot \mathfrak{D} j. In tinctuur kan men niet wel boven \mathfrak{z} j gaan op eens, of veeleer moet men ze fomtyds twee of driemaal herhalen op een dag, in die hoeveelheid en tusfchen-tyd als de zieke verdragen kan, en de ziekte vereischt.

„ Maar om wat meer bepaald te fpreken: In tusfchenpozende koortfen is de gift van den koortsbast driefoortig. 1°. De hoeveelheid, die men behoortlyk te gelyk (ten welken opzigte zy niet van andere geneesmiddelen van gelykfoortige zwaarte verfchild) geven kan, behoeft zelden boven \mathfrak{z} j te gaan. 2°. De hoeveelheid vereischt om den volgenden aanval te verhinderen, verfchilt na mate van de foort van koorts, een alledaagfche koorts vereischt op zyn hoogste \mathfrak{z} ij, een anderendaagfche $\mathfrak{z}\beta$., en een derdendaagfche \mathfrak{z} j. Deeze in dragmen of in kleinder giften verdeeld, en gedurende de tusfchenpozing op behoortlyke tyden toegediend, zullen zelden onze verwagting te loor ftellen, en tyd geven om de derde gift te nemen, dat is zo veel als nodig is, om de inftorting te beletten, of de geneezing volkomen te maken. Hiertoe vorderen alledaagfche \mathfrak{z} j poeder, anderendaagfche \mathfrak{z} ij en derdendaagfche \mathfrak{z} ij of iv, daarby gerekend het geen genomen was om den eerften aanval te beletten, en het geen men van het overblyvende geeft, een dragma, eens, twee, drie of vier malen daags, tot dat alles is opgebruikt. En daar hier meer gevaar is by het te weinig, dan te veel geven, is het by wylen noodzaaklyk, en altyd veilig,

deze derde gift na een week of twee eens oft tweemaal te herhalen in derdendaagsche koortsen. Kleinere giften voldoen inderdaad dikwyls, hetwelk veel afhangt van den staat des zieken en der koorts. Maar byaldien na dit alles de koorts wederkooft, is het zeker, dat men den koortsbast te vroeg gegeven heeft, en zonder dat men de aanvallen lang genoeg zal laten voortgaan, en andere geneesmiddelen gebruiken, zal men te vergeefs trachten de ziekte hierdoor te genezen, en het gestel der lyders in groot gevaar brengen. Wat de hoeveelheid om in afkookfel te gebruiken betreft &c. kan ik alleen zeggen, dat wanneer men hier mede een koorts genezen wil, men met het gebruik daarvan moet voortvaren, tot dat men dit einde bereikt heeft, hoe groot de hoeveelheid ook zyn mag.

„ Men kan de poeder nemen in wyn, in een confers, of pillen, zo als de zieke het liefst wil, en een glas wyn met iedere gift geven. Alle syropen mag men voor een *constituens* gebruiken, zonder andere byvoeging, behalven fomtyds wat *laudanum* om het purgeren voor te komen. „ *cum sane, qui aliquid*
 „ *cortici adjiciunt præter vehiculum eidem in ventri-*
 „ *culum transmittendo necessarium, aut ex ignorantia pec-*
 „ *cant ut mihi videtur, aut dolo malo, a quo vir*
 „ *probus ex animo abhorrebit.* Sydenham *Epist. resp. I.*
 308.” Het extract moet eerst met wyngceest getrokken worden, en dan met water. Wat meent men met *sal. Tart. parum?* *Ph. Edinb. 149.* De nieuwe Londonsche Apotheek neemt alleen water, en herhaalt het afkoken tot dat het overblyvende vogt

koud geworden zynde helder blyft ; eene zeer lastige bewerking ! de cod. Med. maakt het aftrekfel in wyn en water twee uren lang (in edit. 1748 is water alleen voorgeschreven vide p. 56.) en alleen eens. Ik zoude boven alles een aftrekfel in brandewyn verkiezen.

„ Dat men den koortsbast te schielyk in koortsen geven kan leert de rede , en bevestigt de ondervinding. Ik weet dat het tegendeel het gevoelen is van zeer geleerde artzen , want zy zeggen , dat hoe langer de ziekte duurt , dies te meer de zieke verzwakt word , de geneezing moeilyk , en de gevolgen gevaarlyker zyn. En zeker , byaldien zulke koortsen altoos voor het gestel nadelig waren , en hetzelfde meer leed door dezelve eenigen tyd te laten voortgaan , dan door ze in den beginne weg te nemen , zoude men ze niet te schielyk kunnen stoppen. Maar dit is het geval niet , men moet ze niet zelden eer als geneesmiddelen , dan als ziekten beschouwen. Even als in de podagra , de pyn , ontsteking en het zwellen der voeten , niet de ziekte zelf , maar een critische verplaatsing , tot geneezing uitmaken ; zo zyn ook tuschenpozende koortsen gewoonlyk het werktuig der natuur , of het gevolg der pogingen , die zy in het werk stelt , om iets te koken of uit te dryven , hetwelk andersints nadeliger en mischien dodelyk zoude geweest zyn. En offchoon dit het geval in alle koortsen niet zoude zyn , is het zeker zo in alle die koortsen , die wy sympathetisch noemen , waar de koorts de voornaamste ziekte niet is , maar de poging der natuur om te genezen. In deeze gevallen moet men de natuur bystaan , en niet ontwapenen , of van die

heilzame aanvallen beroven, tot dat de vyand overwonnen is; en dan zal men schielyk op haar verwin-
nen de wapenen af te leggen, en de koorts veilig
kunnen genezen worden.

Koortsen hebben menige gebreklyke gestellen ver-
beterd, en veele hardnekkige ziekten genezen, 't
welk al het vermogen der kunst niet zoude bereikt
hebben.

De Heer A. K. een student in de geneeskunde byna
20 jaren oud, wierd in November 1724 door een an-
derendaagsche koorts aangetast. Den eersten dag had
hy een geregelden aanval; op den tweeden dag was
hy vry van koorts en vry wel; den derden dag een
sterker koorts dan de eerste; want deze (of de derde,
want ik kan my niet wel erinneren welke) begon
met braken, waardoor meer dan een pond onverteer-
de slymige stof wierd opgebracht; en dan volgde de
koude, hitte en zweet, als gewoonlyk. Den volgen-
den vryen dag nam hy een gift van de Ipecacuanha,
die zeer wel werkte, doch er kwam geen slym. De
volgende aanval begon als de voorgaande met het op-
werpen van een gelyke hoeveelheid slymstof; en dit
duurde tien of veertien dagen (bittere dingen en een
goed dieet houdende gedurende dezen geheelen tyd)
meer of min slym by iederen aanval opwerpende. Ein-
delyk verdween de koorts en na een paar aanvallen,
zeer begerig zynde zyne studien te vervolgen, stond
ik hem den koortsbast toe, en hy bleef wel geduren-
de den geheelen winter. Hy was gedurende ver-
scheiden jaren agter elkander alle voor en najaar met
een tering gedreigt; hierom raadde ik hem onder

anderen, dat indien de koorts, zo als waarschylyk was, in Mey zoude terug komen, hy zorg moest dragen gedurende den zomer ze niet te stoppen, maar by aldien zy tot den herfst voortging, of van zelven schielyker weg ging, hy dan den koortsbast zoude nemen, welke zyne gezondheid zoude bevestigen.

Omtrent drie of vier jaar naderhand kwam hy wederom in de stad, en verhaalde my, dat in Mey de koorts was terug gekomen, dat hy myne voorschriften gevolgd had, en sedert volmaakt gezond geweest was. Zyn gezigt was zo veel verbeterd, dat ik hem naauwlyks in het eerst kende. Kon het nu van eenig nut geweest zyn, voor dezen jongman, om hem den koortsbast schielyker in de herfstkoorts, of in den beginne van de voorjaarskoorts te geven? Zekerlyk niet. Men kan egter niet ontkennen, dat men veilig en met een goed gevolg in Idiopathische koortsen, in den beginne den koortsbast gegeven heeft, vooral wanneer zy epidemisch waren; maar ik dagt altyd, dat er minder gevaar by was om ze later, als het nodig was, in zulk soort van koortsen, dan te vroeg te geven; want daar het in der daad een goed gestel is, dat niet beter kan gemaakt worden, zo weet ik ook geen middel, om met meer zekerheid de natuur en neiging der ziekte te ontdekken, dan door een zorgvuldige oplettenheid op de toevallen en loop der koorts, gedurende verscheiden aanvallen.

Ik zal besluiten zo als Dr. Willis doet met eenige aanmerkingen omtrent het zelve onderwerp.

„ *Nunc autem hic pulvis Peruvianus sit unicum adhuc repertum febris quartanæ alexeterium, quod nimirum*

rum ipsius aliarumque intermittentium paroxysmos (licet solum pro tempore) inhibet: attamen dubitandum non est, quin alia in rerum natura extent medicamina, quæ sunt æque febrifuga, atque sperandum erit ut novi hujus inventi exemplo ducti ad explorandas herbarum virtutes adhuc fere ignotas excitemur: ita dum singularium tentamini insistimus, & medicinæ rationali, empirica adjungitur procul dubio quartanæ, aliorumque herculeorum morborum curationes felicius procedent: quod eo lubentius sæculo huic; aut saltem posteris spondeo, cum manuducente corticis istius analogia, medicamentum ad profligandas febres non contemnendi usus ipse non ita pridem varia præcurrens adinvenerim, quod etiam pauperioribus quibusque, succedanei vice, bono cum successu, propinare soleo." *Willis de febre Cap. 6.*

De koortsbast heeft ons ook geleerd, dat daar een of twee dragmen alleen uitstel voor eenigen tyd geven, oncen eene genezing zullen te weeg brengen. Indien men daarom andere *alterantia* in zulk een mate toediende, is het niet onwaarschynlyk, dat men daarmede grotere genezingen doen zoude.

„ *CL. D. D. Elisha Coysh, vir integerrimus, & medicus expertissimus, sæpius sincero animo mihi asseruit, sese vires fiorum chamaemeli subtilissime pulverisatorum, in vehiculo convenienti exhibitorum, atque post debita intervalla repetitorum æque felices ac certas in hoc morbo debellando expertum fuisse ac ipsius Corticis Peruviani. Morton de Febr. C. 6. 43, die eveneens zegt, dat hy door een poeder gemaakt van Flor. Chamæm. p. ij. sal. absinth en ant. diaphor aa p. j. drie tusfschenpozende koortsen, waarop de koortsbast*

geen uitwerking deed, genas, de eenige gevallen, waarin zy hem verlaten had. Alsembier, gemaakt door het laten trekken van gemeene alsen op dun bier, genas veele landlieden, wanneer de koortsen onder ons regeerden. En het is niet onwaarschynlyk dat veelc andere bittere kruiden, vooral die een weinig zamentrekkende zyn, als de eschebast, de chamaedrys, die gegeven in plaats van den koortsbast, zo wel in deeze als andere ziekten zouden kunnen dienstig zyn. *Sed extra oleas feror.*

Een Heer op het land wonende, verhaalde my, dat een welgevormde koorts dikwyls door de volgende flikbrok na de koorts genomen, en alle agt uren tot dat de volgende aanval verwacht word, herhaald, genezen wierd. Hy verzekerde my dat hy het toen niet had zien missen, en dat drie zulke giften gewoonlyk de genezing te weeg bragten. Hy zag nimmer, dat er meer dan zes vereiseht wierden. Neem een groote spin, kneus ze, en meng ze met besfen geley tot een flikbrok. ”

Dit verhaal van Dr. Alston overwegende, schynt het my toe, dat men in Edinburg minder koortsbast nodig heeft om koortsen te stuiten, dan hier in Londen.

B Y V O E G Z E L.

I.

Over den invloed der maan op verschillende ziekten.

O f fchoon de meeste geneesheren, gelyk ook de Heer GRANT, die over de Epidemische ziekten, zo wel als die aan byzondere jaargetyden eigen zyn, geschreven hebben, den invloed van het weder, van de winden, en verschillende lugtverschynzelen op de ziekten hebben aangetekend, vinden wy er egter geene, die genoegzaam na de oorzaaken dezer veranderingen gezogt, en beproefd hebben, op gronden van eenige waarschyndlykheid, hier omtrent eenige algemeene gisfingen te maken: de weerkundige waarnemingen, welke zo wel hier te lande als elders zedert jaaren genomen zyn, de proeven met den barometer, thermometer, hygrometer &c., waarvan zedert jaren tafels gemaakt zyn, hebben tot nog toe niemand kunnen aansporen, om slegts waarschyndlyke gisfingen, en een weerkundigen almanach voor ons land te maken. Tot nog toe zyn alle de pogingen en prysvragen van onze Nederlandsche maatschappyen hiertoe te vergeefs in het werk gesteld. En geen wonder, dewyl wy zekerlyk in een land wonen, het welk aan zulke verwisselingen in den dampkring onderworpen is, dat het weer op eenen dag, ja zoms

in een uur, verscheiden malen veranderd, hier van daan, dat men tot dus verre in dezen arbeid nog niet beter geslaagd is. Maar mag ik vragen, of men tot hier toe wel alle middelen in het werk gesteld heeft, om de merkwaardigste veranderingen van het weder en den dampkring op die tyden aan te tekenen, wanneer de dampkring de grootste verandering noodzaaklyk ondergaan moet? De Heer TOALDO Hoogleeraar der sterrekunde te Padua, beroemd door verscheide geleerde werken, en vooral by ons door zyne voortreflyke prysverhandeling over het weder met betrekking tot den landbouw, heeft niet alleen door het vergelyken van zyne langdurige waarnemingen omtrent het weder, maar ook door waarnemingen van andere natuuronderzoekers op verschillende plaatzen des aardbols, zynen voortreflyken weerkundigen almanach opgesteld, waarin hy met een vry groote waarschijnlijkheid ten nutte van den landbouw de waarschynlyke weergegesteldheid op zekere dagen, ja zelf uren, voorzegt. Offchoon wy nu uit deeze gissingen, welke uit waarnemingen vooral te Padua genomen, geenzints tot ons land genoegzaam besluiten kunnen, is het egter zeker, dat ook hier dezelve werkende oorzaken der veranderingen van het weder gevonden worden, die overal hunnen bepaalden invloed moeten hebben. Onder de werkzaamste oorzaken, die het weer en den dampkring veranderen, vond hy de werking der maan op onze aarde de vermogendste, offchoon nu dit bekend, en by ons ook algemeen is aangenomen, dat de verschillende maanpunten, als de nieuwe en volle maanen, en de beide

kwartieren, gewoonlyk het weeder veranderen, heeft men dit stuk egter hier niet naauwkeurig genoeg onderzocht, en door waarnemingen bevestigd; de Heer TOALDO heeft hieromtrent de schoonste ontdekkingen gedaan, waar van wy hier flegts zullen aanhalen, het geen wy tot ons' stuk nodig hebben, dewyl wy egter ernstig den geneesheren aanraden, in het waarnemen dit stuk eens na te gaan. De invloed der maan op de aarde blykt genoegzaam uit de ebbe en vloed der zee, de lugt oceaan word even eens hierdoor aangedaan, gelyk hy uit de proeven met de barometer bewezen heeft. De invloed der maan zo wel op het water als op de lugt is in evenredigheid van den stand, waarin zy zig ten aanzien van de zon en de aarde bevind, en zulke standen zyn by elken omloop der maan voornaamlyk tien in getal: de nieuwe maan, de volle maan, de beide kwartieren, het *apogæum* of de grootfte afstand van de aarde, het *perigeum* of de grootfte nabyheid van de aarde, de twee nagteveningen (equinoctien), of de beide doorgangen door de equinoctiaallyn, en de beide maanwendingen (*lunifitia*) de noordlyke en de zuidlyke. Alle deze punten veranderen gewoonlyk het weder, zodat men volgens zyne waarnemingen 6 tegen 1 rekenen kan, dat op een nieuwe maan het weeder veranderen zal, en 5 tegen 1, dat dit op een volle maan zal voorvallen, even eens is het met de andere maanpunten gelegen, dewyl het nu gebeuren kan dat eenige dezer punten elkander zamentreffen, heeft hy ondervonden, dat alsdan de wederveranderende kragt der maan toeneemt, en de verandering van het wee-

der te zekerder en gemeenlyk te aanmerklyker is, en dit heeft hy door meer dan 1000 stormen, in de geschiedenis aangewezen, bevestigd gezien. Hy heeft door ondervinding de kwartalen, dat is elken 4^{den} dag voor en na de nieuwe en volle maan in zyn weerkundigen almanach gevoegd, wyl het weeder gemeenlyk op zulke dagen verandert, of ten minsten schynt te willen veranderen. Hy ondervond ook dat de periode van het *apogæum* der maan, die alle 8 jaren en tien maanden ten einde loopt, een gelykheid in het weeder te weeg bragt, het welk hy mede door de lysten der gestorvenen bevestigd vind. Hy vond, dat de gelyke stand der *absiden* van de maan, welke in het teken der nagteveningen, en byna ook in het teken der zonnenwenddingen alle vier jaren weder invallen, veel invloed had, en dat deze vierde of vyfde jaren tot buitengewone droogte of vogtigheid neigden. Hy besluit hieruit, p. 177, dat de maan in conjunctie, oppositie, of in de quadraturen met de zon, of in een harer absiden zynde, namelyk in het *perigeum* of *apogæum*, of een van de vier hoofdpunten des dierenriems, er waarschylykst een merkelyke verandering in den dampkring, en een verwisseling in het weeder plaats zal hebben. Dat de werkzaamste maanpunten zyn de *syfygien* & *absiden*, en de vereniging derzelve de allerwerkzaamste; dat de andere punten door hunne vereniging met de absiden een groote werkzaamheid behouden, en dat de nieuwe en volle maanen, die het weeder niet veranderen, het verste zig van de absiden bevinden. Dat de quartalen ook in aanmerking moeten genomen worden, en dat de

vierde dag der maan van veel beduidenis is; de maan op dezen dag hare horens klaar vertonende, zal men tot goed weer besluiten tot op den vierden dag voor de volle maan, de horens droevig en stomp schynende heeft men het tegendeel te vrezen. Dat het eene maanpunt den toestand van het weder verandert, 't welk een ander aangebragt heeft, en dat een lang aanhoudend weder alleen by een werkzaam maanpunt verandert. Dat de *apogeen*, de *quadraturen* en de zuidlyke maanwendingen gewoonlyk tot schoon weder, andere punten de lugt ligter makende tot slegt weder overhellen. Dat de sterkste maanpunten en derzelver onderlinge zamenkomst tegen de nagteveningen en zonnewendingen stormagtig worden. Dat de veranderingen van weder zelden op den dag van het maanpunt zelve, doch meest daarvoor, of daarna voorvallen. Dat gemeenlyk de veranderingen der lugt en ebbe en vloed des waters van de eene nagtevening tot de andere sterker en vroeger zyn, en daarom de noorderlichten sterker en menigvuldiger zyn, en dat in de zes zomermaanden de eb en vloed veel meerder en later, even als de veranderingen van het weder, komen. Dat in de nieuwe en volle maanen, die naby de nagteveningen vallen, gedeeltelyk ook in die, welke tegen de zonnewendingen, voornamelyk tegen de winter zonnewending zyn, het weder zig gemeenlyk voor drie of ook wel voor zes maanden bepaalt, t zy tot natheid of tot droogte. Dat de jaargetyden met de wedergesteldheid, de eb en vloed en de jaarlopen een tydperk van agt of negen jaren schynen te hebben, dat met den omloop der maan abfi-

den overeenkomt: een tweede tydperk van omtrent 18 jaren en zo verder in het vermenigvuldigde getal. Dat er nog een tydperk van 4 of 5 jaren is, welke gewóonlyk ongematigd en ongewoon zyn, met de *absiden* der maan, die zig alsdan omtrent de tekens der nagteveningen of zonnewardingen bevinden, en dat wanneer de *absiden* in de tusschentekens zyn, de jaren gemeenlyk gematigd en goed plegen te zyn.

De Heer TOALDO maakt geen melding van de eerste naauwkeurige kennis der revolutie van de maan, welke door METO den Athenienfer omtrent 430 jaren voor Christus, ontdekt wierd. Hy had namelyk van de Oosterfchen geleerd, dat 'er in 19 jaren 235 volle maanen waren, waardoor de nieuwe maanen op dezelfde dagen van het jaar invallen.

De Haagfche Genees- en Natuurkundige correspondentie, welke tot oogmerk heeft de naauwkeurige kennis der vaderlandsche ziekten, heeft op het voetspoor van den Heer TOALDO, niet alleen de weerkundige waarnemingen, maar ook den invloed der maan op onzen dampkring in aanmerking genomen, en onzen vaderlandschen Geneesheeren een veld geopend voor nieuwe en gewigtige ontdekkingen tot welzyn der maatschappy, ook heeft de Heer VAN DEN BOSCH reeds begonnen deze waarnemingen te reduceren, welke wy hopen, dat vermits het overlyden van dezen kundigen man, door andere leden zullen voortgezet worden. De Heer VAN DEN BOSCH fchynt niet zo zeer de verschillende maanpunten, en derzelver invloed op de ziekten te hebben waargenomen, als wel de zo even gemelde metonifche periode, dog

daar hem naauwkeurige dagverhalen ontbraken, heeft hy alleen de waarnemingen van HUXHAM met die van de Societeit kunnen vergelyken, en uit deze, schoon op verschillende plaatsen genomen, blykt het, dat er waarlyk een overeenkomst tusfchen de jaren is.

Daar het nu uit het bovenftaande blykt, dat de maan op onzen dampkring een merkelyken invloed heeft, zodat daar door het weer genoegzaam geregeld veranderd word, is het nu de vraag of de waarnemingen tot hier toe genomen, dit bevestigen.

De Heer R. MEAD, die in het begin dezer eeuw geleefd heeft, fchreef een byzondere verhandeling over dit ftuk, onder den tytel *de Imperio solis ac Lunæ in corpora humana*, waarin hy den invloed der maan op veele ziekten door eigene waarnemingen, zo wel als door de ondervinding van andere geneesheeren, poogt te bewyzen. Daar dit boek in ieders handen is, (offchoon dit ftuk misfchien niet veel gelezen word) zal ik daaruit maar weinig hier aanhalen. Opmerklyk is het, dat hy even als de meeste oude fchryvers den invloed der maan in de vallende ziekte zodanig vermogend rekend, dat hy zegt: „ *Et ipse memini, cum in Nosocomio divi Thomæ medici-*
 „ *nam facerem multos nautas morbo hoc correptos curæ*
 „ *meæ traditos fuiſſe, quorum plerique tirones erant,*
 „ *qui metu perculſi in hoc malum inciderant. Lunarem*
 „ *vero poteſtatem ita ſentiebant, ut mihi frequentiffi-*
 „ *me liceret ex inſtante nova vel plena luna acceſſuum*
 „ *tempora ſatis certo prædicere. Vidit etiam BARTHO-*
 „ *LINUS puellam epilepticam habentem in facie maculas,*
 „ *quæ pro varia Lunæ phaſi tam colore, quam magni-*

„tudine variæ erant- Tantum, ait ille corporibus nostris
„cum cælo est commercium.”

PITCAIRNE kende ook een zieken, die epileptische toevallen tegen iedere lente- en herfst-nagtevening kreeg by de nieuwe maan. Dezelve schryver verhaalde nog veele diergelyke gevallen, vooral ook van *maniaci*, *hystericæ* en duiselingen, welke alle by de veranderingen der maan aankwamen.

De Heer MEAD verhaalt ook veele gevallen van bloedstortingen, aamborstigheden &c., welke geregeld op de maansveranderingen voorvielen.

Opmerkenswaardig is ook het geen de Heer MEAD uit RAMAZZINI aanhaalt, de *const ann.* 1692, 3 en 4. Er heerschte namelyk een zeer zware pestkoorts, van die soort namelyk, die met zwarte plekken verzeld is. „*Observatione vero dignum fuit, quod*
„*post plenilunium, ac multo magis silente luna, fero-*
„*ciebat hæc febris, quæ postea ad novum ejusdem lu-*
„*men mitescebat; nec mea tantum sed aliorum quoque*
„*Professorum constans fuit observatio, quod non pa-*
„*rum contulit ad hujus febris prognosin & curationem.*”

En op een andere plaats: „*Admirandum certe, quod*
„*die 21 Jan. 1693 contigit. Facta enim per noctem*
„*lunari eclipsi, major pars ægrotantium obiit, &*
„*eadem hora, qua nimirum luna laborabat, quin &*
„*nonnulli repentina morte occubuerunt.*” En van BAL-
LONIUS: „*Convenisse Medicos aliquot Parisienses, ut*
„*de salute illustris cujusdam fæminæ deliberarent. Dum*
„*consultitur, instabat solis defectus; abeunt ab ægra,*
„*ut cælum contemplantur, nihil tunc imminentis mali*
„*prævidentes, imo ne suspicantes quidem; illico vero ad*

„*eam revocantur, eo ipso temporis puncto, quo defecit*
 „*sol, anima deficientem. Et mirabantur omnes eam*
 „*non ante ad se rediſſe, quam astro redierat ſui lumi-*
 „*nis ſplendor.*” In de zon-eclips van 1715, wier-
 den vele gezonde menſchen ziek, en de zieken wa-
 ren op dien tyd erger. DIEMERBROEK nam in de
 pest, die in het jaar 1636 te Nymegen woedde, waar,
 dat tegens de nieuwe en volle maan altoos deze ziek-
 te verergerde, en dat ze op dien tyd meest alle ſtier-
 ven. Hy merkt eindelyk nog aan, dat men uit den
 invloed der maan zeer wel kan verklaren de ongelyk-
 heid der dagen van de natuurlyke ſcheidingen der
 ziekten, welke hierdoor verzet worden. Hierom
 ſtelde GALENUS reeds, dat de aanvallen der tuſſchen-
 pozende koortſen door den invloed der maan veran-
 derd wierden.

HUXHAM heeft van het Jaar 1728 tot 1737 geene
 maansveranderingen aangetekend, van 1738 vind ik
 overal voor de beſchryving der weers- en lugtsge-
 ſteldheid de volle en nieuwe maanen aangetekend, en
 ook de noorderlichten, regen, ſneeuw, hagel, onwe-
 der, de kragt der winden, ſtormen &c., naauwkeurig
 waargenomen, maar ik vinde niet, dat hy byzonde-
 re aanmerkingen omtrent de verſchillende maanpun-
 ten gemaakt heeft.

In andere geneeskundige ſchryvers vinden wy wei-
 nig of niets tot dit onderwerp betrekkelijk, zo dat
 men over het algemeen zeggen kan, dat weinig ge-
 neesheeren dezen invloed hebben waargenomen. En
 het is zeker ook aanmerklyk, dat de landen onder
 of naby de keerkringen gelegen meer onmiddelyk den

invloed der maan ondervinden , en een meer geregeld weder hebben , dit is waarfchynlyk ook de rede dat de ouden dezen invloed meer dan wy befpeurd hebben , waarby zekerlyk ook koomt , datzy minder geneesmiddelen gebrukende , en de natuur meer aan zig zelve overlatende , dezen invloed ook meer befpeuren konden.

In het jaar 1784 kwam er te Calcutta in Bengalen een merkwaardig werkje uit over dit onderwerp onder den tytel van *Een verhandeling over den invloed der maan in koortfen*, door F. BALFOUR, M.D. (a treatise on the influence of the moon in fevers by F. BALFOUR,) het welk naderhand op byzonder verzoek van den Heer CULLEN te Edinburgh herdrukt wierd , dewyl dit ftukje zeldzaam is , en na myn gedagte overwaardige waarnemingen behelst om medegedeeld te worden , zal ik kortelyk het voornaamfte hieruit opgeven.

Het groote oogmerk van dit ftuk is om in het algemeen den invloed der maan in de koortfen te bewyzen. Hy neemt ten dien einde vier voorftellen , die hy ftuksgewyze nagaat.

I. Dat de koortfen in Bengalen op een aanmerklyke wyze verbonden zyn , en aangedaan worden door de maansverwifelingen.

De intermitteerende galkoorts , die zig meest onder de gedaante van een alledaagfche of anderendaagfche tufchenpozende koorts vertoont , koomt altyd op een van de drie dagen aan , die de volle of nieuwe maan voorgaan of volgen , de dagen zelve der nieuwe of volle maan zyn het vermogendfte , daarna die volgen , eindelyk die ze voorgaan. By de Europeërs

zo wel als by de geneesheeren zyn deze dagen bekend instortingen te veroorzaaken. De Heer BALFOUR had dit gedurende veertien jaren standvastig waargenomen, en kon met zo veel zekerheid de instortingen als de maansverwisselingen zelve voorzeggen. In het jaar 1773 en 1774, wanneer hy een regiment Sipayers onder zyn bezorging had, nam hy voornaamlyk by dezelve koortsen, en diarrheen waar. In den tyd van vyf maanden had hy 400 zieken, het grootste gedeelte beterde gedurende de agt dagen tuschen de volle en nieuwe maan, zodat zo wel door de natuur als door kunst het getal op tachtig gebragt wierd. Het getal der zieken klom gedurende de overige maanden by iedere volle en nieuwe maan tot het dubbeld van dit getal, terwyl het wederom tot den gewonen stand in de agt volgende dagen daalde. De andere dagen waren de aanvallen minder in getal, zagter en gemaklyker te genezen, de aankomst der nieuwe en volle maan verergerde de zieken, de andere dagen verminderden dezelve, of scheiden de ziekten volkomen.

In remitteerende galkoortsen hebben de veranderingen der maan denzelven invloed, gelyk dit ook in rotkoortsen door den Heer LIND getoond is. In de rheumatieke en zenuwkoortsen, die hy elders gezien heeft, en vooral in de uitbotting der kinderpokjes heeft hy hetzelfde waargenomen.

Niet alleen deze koortsen, maar zelf hoofd- en tandpyn, oogontstekingen, *asthmata*, pyn en zwelling der lever en milt, buiklopen, krampen en verstoppingen der ingewanden, ziekten der piswegen, en

andere niet koortfge ziekten, nemen dikwerf de gedaante van tufchenpozende koortfen aan, vermeederen met de nieuwe en volle maan, en verdwynen of verminderen wederom in de tufchendagen (intervals).

De tufchenpozende koorts komt in 't gemeen gedurende de volle en nieuwe maan tufchen agt uren 's morgens en zes uren 's avonds aan. De remitteerende koortfen volgen den zelfden loop en hare remiffie is het meest merkbaar tufchen drie en agt uren 's morgens.

II. In Bengalen is een ftandvastige en byzondere oplettendheid op de revolutien der maan van het grootfte gewigt in het voorkomen en genezen der koortfen. Na dat hy zyne gedagten heeft opgegeven nopens het ftoppen der koorts (vooral de Pucca koorts) door den koortsbast, trekt hy uit zyne leer de volgende aanmerkingen.

1°. Dat men een intermitteerende koorts, die op het einde der intervallen aankoomt, moet ftoppen, voor dat de volle of nieuwe maan aankomt, dewyl zy dan fchielyk remitteerende zoude worden, en dat offchoon gedurende de intervallen de ontlastingen dikwyls alleen de geneezing te weeg brengen, men dit gedurende de volle en nieuwe maan niet kan verwagten. Hetzelve moet men omtrent de koortfen, die in het begin der nieuwe of volle maan aankomen, ook aanmerken.

2°. Dat wanneer de koortfen op het einde der volle en nieuwe maanen aankomen, er dezelve rede niet is om den koortsbast aanftonds te geven, dewyl men

dan tyds genoeg zal hebben, dit in de intervallen te doen, en dat men dit ook met meer gemak doen kan, wanneer de aanval op het begin der intervallen aankomt.

3°. Dewyl de instortingen op de volle of nieuwe maan komen, moet men alsdan op zyne hoede zyn, en een dag of twee te voren een laxeermiddel geven, om op den dag der maan zelve den koortsbast te kunnen toedienen. Deze niet helpende, moet de zieke aanstonds na een plaats vervoerd worden, daar de maan minder invloed heeft. Op die tyden dient men dan ook vooral alle de oorzaken tot koorts te vermijden, en dit kan veel uitdoen omtrent den leefregel en de behandeling der zeelieden en soldaten in warme landen.

4°. Het zelve is waar van remitteerende galkoortsen, doch daar de purgeer- en braakmiddelen in de hevigheid der koorts van eene onzekere werking zyn, moet men den tyd der remisie waarnemen, en dan ook den koortsbast toedienen.

5°. Dit is ook waar van rheumatische, zenuw- en rotkoortsen.

6°. Hy heeft het zelve waargenomen omtrent de uitbottings-koorts der pokjes, en ondervonden, dat dezelve zwaarder was, wanneer zy in de volle of nieuwe maan voorviel. Hy heeft daarom altoos by de inenting in agt genomen, om dezelve op den tweeden of derden dag der volle of nieuwe maan te doen, om dus de eruptie-koorts voor dien tyd te hebben.

7°. Met opzigt tot de hoofdpyn zo dient men de-

zelve door behoorlyke geneesmiddelen gedurende de intervallen te herstellen , en dan door de nieuwe of volle maan den koortsbast te geven. Verders merkt hy aan , dat de afscheiding der gal gedurende de volle en nieuwe maan groter is , en dat door de opneming van gal alle zweeren erger worden , en dat deze verergering vooral ook met de perioden der maan gemeenschap heeft. Dat alle verzuimde verstoppingen der lever met waterzugt vermengd , wanneer er een tuschenpozende koorts bykwam , door kwikmiddelen geneeslyk waren. Dat de volle en nieuwe maan een ware crisis te weeg bragten , en dat de pisdryvende middelen dan ook het meest van nut waren.

8°. Dit kan dus den geneesheer in het voorzeggen van veel nut zyn.

III. De invloed der maan in koortsen heerscht op een gelyke wyze , in alle bewoonde plaatsen der aarde ; en bygevolg is een gelyke oplettenheid op dit stuk van het grootste gewigt in de praetyk der geneeskunde.

Offchoon hy niet in staat is , dit door een volkomene inductie te bewyzen , kan hy egter uit eigene ondervinding zeggen , dat de invloed der maan in koortsen van den 13 tot den 26 graad Noorderbreedte plaats heeft , dat wy gelyke autoriteiten hebben in Persien , en Arabien , en dat in Griekenland dit door HIPPOCRATES is waargenomen. En daar wy nu weten , dat de invloed der maan op de ebbe en vloed overal plaats heeft , meent hy dat dezelve invloed ook op de ziekten zal plaats grypen.

IV. De geheele leer der *crises* in koortsen , kan gemaklyk

maklyk uit de te voren gestelde premissen ten opzichte van deze ziekten op de volle en nieuwe maan verklaard worden.

Uit het geen hy gezien heeft, dat na het overgaan der periode van de volle of nieuwe maan tot de intervallen, altyd een vermindering van toevallen, of een volmaakte scheiding volgde, besluit hy, dat de overgang van de volle en nieuwe maan tot de intervallen een gunstige critische periode in koortsen is, en dat alle de dagen der intervallen ook gunstig zyn, en omgekeerd, dat de overgang der intervallen tot de volle en nieuwe maan een ongunstige critische periode is, en dat alle de te voren beschreven zes dagen ook ongunstig zyn, of met andere woorden, dat met de volle en nieuwe maan er standvastig een ongemeene of bykomende staat of hoedanigheid der lugt geboren word, die de koorts vermeedert, en een neiging tot een ongunstig einde of *crisis* aanbrengt, en dat met de intervallen even standvastig een staat in de lugt wederkoomt, tegenovergesteld aan de voorgaande, die de koorts niet aanzet, maar vermindert, en tot een gunstige scheiding overhelt.

Dewyl de geschiedenissen der ziekten van HIPPOCRATES zonder aantekening der dagen van het jaar zyn, en zo zeer met zyne eigene denkbeelden verward, dat men er geene regte uitlegging van kan geven, heeft hy by naauwkeuriger onderzoek geene vaste dagen gevonden, die hy niet uit de voorgemelde dagen konde uitleggen.

Wat nu de leer van PRINGLE, TISSOT, en anderen betreft, die hier tegen schynt te stryden, dat name-

lyk de koortfen den 14, 17 of 19^{den} dag eindigden; hier omtrent maakt hy de volgende gisfing: Dat met opzigt van de koorts die den 19^{den} dag eindigde, de rotagtige neiging met den koortfigen invloed dezer dagen zamenwerkende, een koorts op den tweeden dag der volle of nieuwe maan te weeg bragt, en dat deze te hoog lopende om fchielyk te worden tegengegaan, de periode der eerfte en tweede volle of nieuwe maan en de intervallen doorliep, maar dat de rotagtige neiging nu door geneesmiddelen gebroken, en de koortsverwekkende invloed van de volle en nieuwe maan weggenomen zynde door de aankomst der intervallen, onmiddelyk hierna een *crisis* plaats greep, juist omtrent 19 dagen na haar begin. Met opzigt tot de koorts, die den 17^{den} dag eindigde, dat in deze de rotagtige neiging een weinig minder zynde, en de koortsverwekkende kragt der maan geen vermogen hebbende om de ziekte voor den 4^{den} dag, wanneer de rotagtige neiging meer gevordert was, te weeg te brengen, de koorts even eens de twee perioden der volle en nieuwe maan doorliep, en juist op het begin van den tweeden tufchentyd, zynde de 17de dag der ziekte, eindigde. Eindelyk, dat die op den 14^{den} dag fcheidde, eerst begon op het laatst van de volle of nieuwe maan, even eens voortliep, en op het begin van den tweden tufchentyd, eindigde.

Zedert dien tyd heeft hy dit viermaal in rotkoortfen bewaarheid gezien, en de *crisis* op den juiften tyd voorzegt. Uit dit alles wil hy egter niet befluiten dat er geen ziekteftof zoude zyn, maar alleen:

1°. Dat de stoffyke oorzaak weinig invloed op de *crisis* heeft.

2°. Dat in pokjes, mazelen &c. de voortduring der koorts hoofdzaaklyk door de natuur der infectie schynt bepaald te worden, dat men niet te min op deeze gunstige en ongunstige dagen letten moet, doordien zy de toevallen verzwaren, den natuurlyken loop der koorts verhinderen en dezelve verjengen.

3°. Dat er in rotkoortsen eene rotagtige neiging in het gestel de overhand neemt, die tyd vereischt om overwonnen te worden, en dat hare schynbare geregelde voortduring van byzondere dagen, uit den invloed der voordelige en nadelige critische perioden, te voren beschreven, ontspruit.

4°. Dat de natuurlyke neiging van het gestel, met andere toevallige oorzaken zamenlopende, ook in de tusschentyden koortsen kan veroorzaken, die van den invloed der maan niet afhangen, en dat men dus dezen invloed niet altyd verwagten kan.

5°. Dat wanneer de inwendige oorzaken der koortsen zeer vermogend zyn, en de toevallen zeer hoog lopen, men de uitwerking der gunstige en ongunstige critische perioden niet altyd kan waarnemen, offchoon de invloed egter blyft voortduren.

Hy voegt hier nog by, dat men dus doende nader zal komen, om de meer onmiddelyke oorzaken der koortsen te kunnen ontwarren, en dat men het door naauwkeurige waarnemingen zo ver met er tyd zal kunnen brengen, dat men de gesteldheid der lugt, die hier te weeg gebragt word, zal kunnen aanwyzen.

Ten dien einde moest men een naauwkeurig dagboek houden van alle de omftandigheden van weer en wind, koortfen &c., en de veranderingen op het gezonde en zieke lighaam, die op zulke dagen voorvallen, om dus hare betrekking als oorzaak en uitwerking te kunnen nagaan. Men moest daarby den graad van warmte, vogtigheid, rotting &c., de verschillende revoluties der zon, maan, ftarren &c, naauwkeurig optekenen. Noch merkt hy aan, dat het vleesch ligter op dien tyd, bederft. Dat in alle jaargetyden de volle en nieuwe maan een ongemeene kalmte, hitte, en vastheid in de lugt te weeg brengen, en dat deeze mogelyk den grond tot die winden leggen, welke alsdan veel de overhand hebben.

In een medifche Thesif van den Heer JACKSON te Leiden in 1785 uitgegeven, vinden wy deeze vier aanmerkelyke ftellingen. In sommige landftreken fchynt de maan fterk op het menfchelyk lighaam te werken. — In de West-Indiën, vooral, op het Eiland Jamaica is de aanval van een remitterende koorts op een wonderbaarlyke wyze met de nieuwe en volle maanen verbonden. — En deeze heerschappy fchynt op een gezonden tyd, dat is, op een tyd, dat er geen regen valt, fterker te zyn. — En zy fchynt meer op de remitterende koortfen (deze zyn de landziekten van dit Eiland) dan op de epidemifche, of kwaadaartige koortfen te werken.

Uit het geen wy tot hier toe, uit de waarnemingen zo wel van andere fchryvers, als van den Heer BALFOUR gezien hebben, blykt het, dat de maan zekerlyk een groten invloed op de ziekten

heeft. Ik wenschte, dat wy uit andere schryvers; die geregeld de epidemische gesteldheden zo wel van ons vaderland als van andere landen, hebben waargenomen, iets met eenige zekerheid of tot staving of omverwerping van dit stelsel, hetwelk eenigzints beslissend was, konden opgeven. Dan daar de juiste aantekening der dagen by de meesten ontbreekt, en er zekerlyk jaren verlopen moeten, waarin men de naauwkeurigste waarnemingen van veele natuuronderzoekers op verschillende plaatsen genomen, onderling moet vergelyken, voor en al eer men iets zekers hieromtrent kan vaststellen, kunnen wy dienaangaande niets beslissends met betrekking tot ons vaderland zeggen, wy verwagten, dat men met den tyd, uit de verhandelingen van de Haagsche correspondentie meer zal kunnen besluiten. Ik moet bekennen, dat ik in het optekenen myner gevallen van ziekte hieromtrent geen agt geslagen hebbe, en dat ik slegts zedert het laatst van voorleden jaar, alle eenigzints merkwaardige gevallen, met het weer en wind en den staat des dampkrings, met de vereischte oplettenheid heb aangetekend; zonder op dien tyd op de nieuwe en volle maan; veel min op de andere standen en punten agt te slaan. Intusschen moet ik hier aanmerken, dat by het overzien van myn dagverhaal, ik hier en daar aanmerklyke veranderingen op de dagen der nieuwe en volle maan heb waargenomen, waarvan ik hier een proeve zal laten volgen. Ik heb hier zeven dagen genomen voor de periode der volle en nieuwe manen, offchoon de Heer TOALDO, daar voor agt en de Heer BALFOUR slegts zes dagen neemt,

ik heb dezelve maandagen en de overige, die niet op deeze dagen der nieuwe of volle maanen invallen, intervallen of tusschendagen genoemd.

Van agt tusschenpozende koortsen, waarvan ik van dag tot dag met alle naauwkeurigheid den loop heb aangetekend, zyn er vier begonnen in den kring der nieuwe of volle maans dagen, van de vier anderen heb ik het begin niet naauwkeurig kunnen gewaar worden. Alle hebben sterkere en zwaardere accesfen gehad op deeze maans dagen.

De eerste begon op den tweeden dag der volle maan, op den dag der volle maan was het zwaarste acces, zo dat ik aanstonds den koortsbast toediende.

In de tweede, was er een zeer zwaren aanval op den dag voor de nieuwe maan, zo dat ik den volgenden door de koortsbast moest voorkomen.

In de derde, was het zwaarste acces op den tweeden dag der volle maan, zo dat ik insgelyks den koortsbast voorschreef.

In de vierde, ging de tusschenpozende anderen-daagsche geregelde koorts in een hevige rheumatismus over, verloor zyn regelmatigheid, en moest door aderlatingen &c. geneezen worden, dit gebeurde juist op den dag der nieuwe maan.

In de vyfde, was er een zeer zwaar acces op den dag der volle maan, een sterker op den zesden maansdag, en de hevigste op den tweeden tusschendag, zo dat hier de tusschendagen geen koortsverdryvend vermogen oeffenden.

De zesde anderendaagsche koorts, kwam het eerst op een tusschendag aan, maar er kwam een allerhe-

vigst acces op den eersten volle maansdag, vermin-
derde en verdween geheel door den koortsbast, doch
op den derden dag der nieuwe maan verhief zy zig
tegen den koortsbast aan, zo dat ik genoodzaakt
wierd een veel groter gift toe te dienen.

De zevende koorts kwam op den tweeden dag der
volle maan, en had kwaadaartige toevallen.

De agtste, kwam op den vyfden dag der volle
maan, en verhief zig sterk op den eersten dag der
nieuwe maan.

In het begin van den zomer heerschten er veele
galagtige peripneumonien, waarvan ik er vyf naauw-
keurig aantekende.

Alle kwamen zy eerst aan op de volle en nieuwe
maansdagen, en alle wierden zy oogenschynlyk door
den invloed deezer dagen verergerd.

De eerste, die op den derden dag der volle maan
inviel, verergerde merkelyk op den eersten dag der
nieuwe maan en bleef tot de volgende volle maan
woeden, wanneer zy wederom sterker wierd, en in
den tusschentyd der maanen genas.

De tweede kwam aan op den vyfden dag der volle
maan, en de zieke stierf op den zesden dag der
nieuwe maan.

De derde wierd op den zesden dag der volle maan
aangetast, en ging tot een waare longontsteking over.

De vierde, die den lyder op den zesden dag der
volle maan aangreep, is op den vierden dag der
nieuwe maan begonnen te vermeerderen, en was al
dien tyd zeer erg tot aan den laatsten dag, wanneer
zy ten besten veranderde.

De vyfde kwam aan op den dag der nieuwe maan zelve, was kwaad tot aan den tweeden dag na de nieuwe maans-dagen.

Van zes boorden en colieken, die ik aantekende, zag ik dat vier merklyke veranderingen ondergaan hebben door de maans dagen, doch dat twee geheel niet waren aangedaan.

De eerste kwam op een tufchendag aan, doch wierd op den dag voor de nieuwe maan, doodlyk.

De tweede kwam aan op den tweeden dag der nieuwe maan, op den dag der nieuwe maan verergerde de ziekte zeer, vooral ook op den daarop volgende, en wierd daarna beter.

De derde, een boord, kwam op een tufchendag aan, was zeer verergerd op den tweeden dag der volle maan, op den dag zelve wierd zy door een koorts aangetast, die daarna beter wierd.

De vierde, die op den tufchendag, welke den eerften nieuwe maansdag voorging, aankwam, liep deze periode zeer kwaad door, tot aan den vyfden tufchendag daaraanvolgende.

Een anderendaagsche koorts, die met *symptomata apoplectica* verzeld was, kwam op den derden vollemaansdag aan, was zeer gevaarlyk in de drie volgende aanvallen, en wierd toen nog gelukkig door den koortsbast hersteld.

Ik had op een en denzelven tyd, namentlyk den vyfden en zesden dag der volle maan twee plaatslyke koortfen in het hoofd, die ik beide met den koortsbast heb weggenomen,

Een zenuwkoorts, *typhus nervosa*, die op den dag

voor den eersten nieuwe maansdag aankwam, wierd zeer gevaarlyk op den derden, vierden, vyfden en zesden dag der volle maan, en genas daarna langzaam door wyn en koortsbast.

By drie kraamvrouwen, die in den voorleden winter en het voorjaar veel geleden hebben, wierd ik ook den invloed dezer dagen gewaar.

By de eerste kwam na een moeilyke verlossing een zware diarhé op den dag der volle maan, zy was zeer erg op den zesden dag, en bleef gevaarlyk tot daags na de volgende nieuwe maans dagen, wanneer er een merkelyke verandering ten besten kwam.

By de tweede begon de diarhé daags voor den eersten dag der nieuwe maan, den tweeden dag vergerde de ziekte aanmerklyk, na het aflopen dezer dagen begon zy aanmerklyk beter te worden.

Het derde geval was een *delirium post partum*, dit kwam op den vyfden dag na een moeilyke verlossing, zynde den tweden vollemaansdag, het verdween langzaam, tot dat de volgende volle maan een nieuwe aanval kwam, toen verminderde dit wederom tot aan den aanvang der nieuwe maan in de volgende maand.

In het najaar van het voorlede jaar, vertoonden zig hier de pokjes, zy wierden Epidemisch gedurende den winter, en woedden sterk in het voorjaar en den zomer. Ik heb alleen tweentwintig aanmerklyke gevallen dezer ziekte aangetekend, de overige waren zeer regelmatig, en hierom heb ik onnodig geagt het beloop naauwkeurig op te tekenen, van deze tweentwintig kwamen er tien aan op de volle of nieuwe

maansdagen. In alle deze verergerden de volle en nieuwe maanen elf zieken, in de overige heb ik den invloed niet kunnen bespeuren.

Van vier gestorvenen is er een op een volle maansdag; een andere op den vyfden dag der volle maan, en de twee overige op tusschendagen gestorven.

Ik meende duidelyk te hebben waargenomen, dat de uitbotting, die op deze dagen gebeurde, ongunstig was; dat offchoon de uitbotting op deeze dagen niet gebeurde, de volle en nieuwe maansdagen de koorts vermeerderden, de tweede koorts vervröegden, de zwelling der pokjes verhinderden, en dat over het algemeen de pokjes, die op de dagen der volle en nieuwe maanen uitkwamen in den beginne erger waren, daarna zagter wierden op de tusschendagen; dat de kwaadaartige kinderpokken, die op een tusschendag aankwamen, altyd door deze dagen verergerd wierden.

Ziedaar het geen ik by het nagaan van myn dagboek omtrent de veranderingen op de dagen der nieuwe en volle maan voorgevallen, heb kunnen waarnemen. Ik wil egter geenzints zeggen, dat dezelve alleen, en zelf niet ten deele van den invloed der maan waarlyk afhangen. Ik heb met dit geheel byvoegzel alleen getragt de aandacht der vaderlandsche geneesheren op dit stuk te bepalen, het welk byna zo oud als de geneeskunde zynde, thans geheel van de artzen verwaarloosd is. (*)

(*) Na het afdrukken van het voorgaande, en onder het drukken van dit blad, koomt my in handen een Hoogduitsch Boekje, Chr. Gotl. Kratzensteins abhandlung von dem einfluss des Mo.

des in die witterungen und in den menschlichen corper. Ik meende daarin waarnemingen te vinden, doch de schryver geeft alleen na zyn gedagte een nieuwe theorie van gravitatie der planeten op elkander en van de zon op alle, die hy uit de vis centripeta en centrifuga derzelver en van derzelver dampkringen op elkander werkende afleid. Hy spreekt daarna van den invloed op het weder, en berekend naauwkeurig de kragt der maan &c. waaruit hy wederom verscheide gevolgen trekt, en een voorbeeld geeft van een meteorologische tafel, welke van nut zou kunnen zyn, zodra het zeker is, dat zyne theorie op goede gronden steunt. Ten opzichte der werking van de maan op het menschelyk lighaam zegt hy, dat in ons bloed een menigte elastieke lugt gevonden word, welke door de drukking der uiterlyke lugt in de tusfschenruimten van het bloed ingesloten gehouden word: de drukking der uiterlyke lugt verminderende, moet zig deeze uitzetten, de masse des bloeds groter maken, en de aderen spannen, waaruit dan wederom twee verscheidene werkingen ontstaan. Wanneer te gelyker tyd de lugt zeer vogtig is (zo als zy in deeze gevallen het meest is) worden de spieragtige deelen des lighaams zaamengetrokken, of zo als de geneesheren zeggen, word de *tonus partium* geïntendeert. Het bloed word na binnen gedreven, de uitwaasfeming vermindert en de zieken ondervinden daardoor een beklemdheid. By ongevoelige of phlegmatische menschen volgt een tegengestelde werking, en dewyl zy meer lydelyk dan werkzaam zyn, word door de vogtige lugt de *tonus* verzwakt, en doordien dan het bloed minder wederstand vind, dyen de aderen geweldig uit, er komt een tragere beweging, en zy voelen een traagheid en zwaarte in alle de leden. Wie ziet dus niet, gaat hy voort, dat op deeze wyze het bloed na de inwendige deelen gedreven en de aderen uitgezet zynde, een sterkere affcheiding der sappen geschieden moet, en daar de bloedaderen een opening hebben, hierdoor een bloedvloeiing ontstaan moet. Begrypt men nu, dat even als de maan door de werking der ebbe en vloed in de lugt de veerkragt derzelve vermeerdert en vermindert, kan men ook ligt begrypen, dat de maan iets tot de maandelyksche reiniging der vrouwen kan toebrengen.

Luna vetus vetulas, purgat nova lunapuellas.

Men moet intusfschen zig niet inbeelden dat hier uit volgt, dat alle vrouwen in een maansaspect op denzelven tyd haare stonden moeten hebben, wyl wy gezien hebben, dat er veele oorzaken kunnen bykomen, die dezen invloed vermeederen of verhinderen kunnen. Men begrypt ook hieruit, waarom de laxermiddelen by

verschillende maansaspeeten eene verscheidene werking hebben, en waarom op zekere tyden der maand alle soorten van ontlasting over het algemeen wel gaan. Men ziet gemeenlyk, dat dit in het afnemen der maan voornaamlyk geschied, wy hebben te voren uitvoerig getoond, dat deze zetregel uitzondering lyd, en alsdan alleen plaats heeft, wanneer het *apogeum* op den tyd der volle maan invalt.

Voor eenige dagen een zeer voornaam geneesheer, die uit Batavia, daar hy langen tyd de geneeskunde met roem geoefend had, was terug gekeerd, over het stuk van de invloed der maan sprekende, berigtte my, dat hy dezen invloed der maan in koortsen &c. nooit met eenige oplettenheid had waargenomen. Doch dat hy integendeel uit eige ondervinding kon verzekeren, dat de maaneshyn een merkelyken invloed in de Oost op het lighaam had, dat hy in den beginne dit voor fabelagtig houdende, er de proef van had genomen, en de eene zyde van het aangezigt meermalen aan de maneshyn had blootgesteld, doch dat hy des nagts en 's anderendaags de zwaarste hoofdpyn aan die zyde en een styfheid in de spieren had ondervonden, dat dit een gemeene waarneming was, en dat een ieder dit ook zeer wel wist, en zig voor de maaneshyn in agt nam, dat hy verscheide malen behandelt had menschen, die in de maaneshyn onvoorzigtig in slaap waren gevallen, en dat daarop een *trismus* en by sommige zelf een ware *tetanus* gevolgd was. Doch hy verzekerde tegelyker tyd, dat hy ook menschen gevonden had, waarop de maan geen den minsten invloed had, en die zig zeer veilig in de maaneshyn konden te slapen leggen, zonder daarvan eenig nadeel te ondervinden.

I I.

*Over de natuur en naaste oorzaak der
koorts.*

BAGLIVIVUS merkte reeds in zyn tyd aan, *quod febris, si phænomena spectentur, reliquis morbis sit notior, si constitutionem & causam omnium ignotissimus.* De gevoelens der oude en latere schryvers omtrent dit stuk lopen zo uit een, dat het wel der moeite waard is, dit stuk, het welk als een theoretische kwestie door den auteur word voorbygegaan een weinig naauwkeuriger te beschouwen.

De ouden hadden geen duidelyke denkbeelden omtrent de natuur dezer ziekte, dewyl zy den omloop des bloeds en de natuur des levensbeginzels en der zenuwen, niet kenden. Zedert de ontdekking en omtrent deze gewigtige stukken, heeft men ook geregelder denkbeelden omtrent de ziekten kunnen vormen. De Hoogleeraar F. DE LE BOE SYLVIUS was de eerste, die een tegennatuurlyk schielyke pols voor de naaste oorzaak der koorts hield. De groote hervormer der geneeskunde, de onsterflyke BOERHAVE volgde hierin het stelzel van SYLVIUS, en hield ook de snelheid der pols voor de naaste oorzaak en het onveranderlyk kenmerk der koorts, hy leidde dezelve af van een wederkerige invloed des zenuwvogts in de spieren en het hart, en tegelyk van den invloed des bloeds in deszelfs holligheden, waardoor een schielyker toetrek-

king van hetzelfde, en der slagaderen te weeg gebragt word. Intusfchen fchynt **BOERHAVE** ook buiten dien een groter wederftand in de haarbuisjes van de uiterftens des lighaams, gefteld te hebben, wanneer hy aph. 581 en 83 zegt, *velociorem cordis contractionem cum aucta refiftentia ad capillaria, febris omnis acutæ ideam abfolvere*. Men kan egter geenzints de fnelheid der pols voor een genoegfame naaste oorzaak der koorts houden, dewyl deeze geen genoegzame rede der toevallen geeft; wyl de fnelheid der pols niet altyd en in alle koortfen aanwezig is: dewyl dan alle verfnelde bewegingen des bloeds voor koortfen zouden moeten gehouden worden, dewyl er een zeer groot verfchil is, tusfchen een eenvoudige fnelle pols, en die ongeregelde, ongelyke, zamengetrokkene en harde pols, die wy in koortfen befpeuren; dewyl andere toevallen, als flaauwheid, rilling, koude &c. de fnelheid der pols voorgaan; dewyl in een eenvoudige verfnelling der pols de omloop des bloeds geregeld dezelve is door alle vaten des lighaams, is er in koorts altyd een ongelyke beweging van buiten na binnen, en daarna van binnen naar buiten, gepaard met verfchillende andere toevallen; wyl er in de koorts altyd een verhinderde afſcheiding en uitlofing is, die in een eenvoudigen verfnelden loop der vogten niet word waargenomen; wyl er na de koorts een vermeerderde afzondering en dikheid der vogten is; dewyl de pyn, neergeſlagenheid eigen aan koortfen zyn, enz. tegelyk met andere toevallen afgezonderd van de fnelheid der pols; en eindelyk, dewyl dezelve geneesheren, die de naaste

oorzaak der koorts in een versnelde beweging des harts en der slagaderen stellen, de koorts en de uitwerkingen van den snellen omloop, onderscheiden en tot verschillende hoofddelen gebragt hebben.

A. S. REGA, heeft op het voetspoor van **BOERHAVE** ook de snelheid der pols als het zekerste kenteken van koorts aangenomen, doch tegelyk ook de wederstand der kleine vaten, gewoonlyk van een krampagtige zamentrekking afhangende, daarby in aanmerking genomen.

F. HOFMAN had egter reeds voor **REGA** aangemerkt, dat geenzints een vermeerderde omloop des bloeds en der hitte, altyd een koorts te kennen gaven, maar dat er een dubbele beweging in elke koorts plaats had, de eene, die het bloed van den omtrek na het uitwendigē gedeelte des lighaams bepaalde, de andere, die van het middenpunt het bloed na de oppervlakte dreef, dat egter van deeze beide de oorzaak gelegen was, in een krampagtige zamentrekking, van de zenuwen en spiervezelen, welke uit het ruggemerg voortkwam.

J. DE GORTER is de eerste, die in Nederland de duidelykste denkbeelden van het levensbeginzel gegeven heeft, en de koude en rilling der koorts van een tegennatuurlyke aandoening van dit beginzel afleid, zowel als van een verminderde toetrekkingsskracht van het hart en der slagaderen, en de warmte en zweet van een vermeerderde werking van dit beginzel.

Dan deze stelling is niet voldoende en genöegzaam om de ziekte te verklaren, dewyl hier alleen wederom inaar een teken, een te grote snelheid der wer-

king van het hart, een uitwerksel der ziekte word opgegeven, het welk geenzints alle de toevallen van zwakheid, rilling, koude, en andere toevallen, die in het beloop der koorts voorkomen, opgeeft.

VAN SWIETEN, de groote bewonderaar en verdediger van het stelsel zynes groten meesters, heeft ook de gedachte van BOERHAVE geheel aangenomen, en het kenmerk en naaste oorzaak der koorts in de snelheid der pols gesteld. Intusschen schynt hy in de comm. ad § 755, waarin hy nader de naaste oorzaak der koorts verklaard, ook op een zekere werkeloosheid der zenuwen te letten, die oorzaak zoude zyn, dat het hart en de vaten zig minder schielyk toetrekken, het bloed om hetzelfde blyft hangen, en daardoor een koude en krampagtige beweging der uiterste vaatjes veroorzaakt word (*).

Intusschen gaat deze verklaring ook niet door, want dit zoude eerder een uitwerking der aanwezende koorts zyn, en zelf bevat deeze redenering eenige tegenstrydigheid.

De Heer VAN DOEVEREN heeft reeds voorlang in zyne byzondere lesfen over het levensbeginfel een geheel ander denkbeeld over de naaste oorzaak der koorts medegedeelt, het welk men thans voor algemeen hier aangenomen houden kan. Zyn stelsel koomt na genoeg op het volgende uit. In alle koortsen is een ongeregelde ongelyke beweging der vaste en vloeibare deelen, waardoor het evenwigt der gezondheid, of de gelyke werking der vaten in alle

(*) *Comment. t. II. p. 526-7.*

deelen word weggenomen, deeze irreguliere beweging noemen wy krampagtig: zy vertoont zig zodanig in elken aanval, dat in den beginne de vogten van de oppervlakte des lighaams na binnen, en daarna door de vermeerderde werking van het hart en andere deelen, na buiten gedreven worden. Dit toont, dat of de oorzaak van een onregelmatigen invloed des zenuwvogs in het hart en andere deelen, of van een al te groote gevoeligheid der vaste deelen voor de prikkelingen, afhangt. Al wat dus door deze prikkeling zodanig een krampagtigen omloop geeft, kan diensvolgens koorts veroorzaken. Te onrecht word dus de oorsprong der koorts van een enig deel afgeleid, dewyl ze van alle deelen afhangen kan, en door de sympathie tusfchen alle de deelen des lighaams aan het geheele gestel kan medegedeeld worden. Hieruit kan men begrypen, hoe zommige koortfen uit kwade stoffen in de ingewanden, andere uit een prikkeling in de hersenen enz. kunnen voortvloeijen; als ook hoe er plaatslyke koortfen zyn kunnen, gelyk als er ook plaatslyke krampen zyn. Er kunnen koortfen zyn met en zonder stoffelyke oorzaak; alle prikkelingen kunnen koortfen te weeg brengen, die by BOERHAVE § 586 worden opgegeven, geven koortfen *cum materia*. Die zonder stoffelyke oorzaak (*sine materia*) zyn, zyn meestendeels tegennatuurlyke gesteldheden des lighaams, waardoor de geringste prikkeling tegennatuurlyke bewegingen veroorzaakt.

De naaste oorzaak der koorts is dus een krampagtige zamentrekking van byna het geheele gestel der gevoelige vaste deelen, veroorzaakt door allerhande

prikkelingen, zig zodanig vertonende, dat zy haare uitwerking oeffent door de haerbuisjes zamen te trekken, de vogten na binnen te dryven, en op deeze wyze min of meer blyft voortduren, (zo als de natuur van alle krampagtige ziekten medebrengt) niet altyd met dezelve kragt voortgaat, maar na eenigen tyd vermindert, en dan tot de hitte, zweet, en de andere toevallen van koorts aanleiding geeft. Hieruit volgt dan de volgende definitie van koorts, dat het is een algemeene krampagtige ziekte (zeldzaam plaatslyk) waarin de krampagtige beweging der vaste deelen zodanig gewyzigd word, dat een rilling of koude, een snelle pols en warmte, op elkander volgende, in het lighaam plaats hebben, met belediging van verschillende functien. Deze definitie zal door een korte beschryving der toevallen opgehelderd worden, waardoor wy de koorts als een algemeene krampagtige ziekte van zyn soort beschouwen, waarin in den beginne de krampen het geheele gestel der vaste deelen, die gevoelig zyn, bevatten, namelyk de vliezen, spiervezelen, vaten, zenuwen en het hart zelve, byzonder de uitwendige deelen, de uiterste deelen en bekleedzelen, de gevoeligheid in dezelve vermindere, koomt er een krimping der vaten, een vernauwing, drukking, een verhinderde toe en terugvloed der vogten, en een daaruit volgende beletting van een vryen doorloop van het bloed uit de slagaders in de aders, en dus een grote tegenstand van den omloop der vogten, een terugdryving derzelve na ongewoone plaatzen, vooral na de *præcordia*, hiervan daan een sterke en ongewoone prikkeling van

het hart en de grote vaten, een sterke, fchielyke en ongelyke wederkerige werking dezer deelen, terwyl de overige een groter tegenstand bieden, waaruit de werkingen van het eerste tydperk gemaklyk kunnen verklaard worden. Deze krampen verminderen vroeg of laat, er blyft egter nog een grote prikkelbaarheid der vaste deelen, vooral van het hart en de slagaders over, waardoor zy door de tegennatuurlyke prikkeling, en het bloed zelve, het welk na binnen gedreven is, sterker en eerder geprikkeld worden en zig ongelyk toetrekken, en de opgehoopte vogten tragten te rug te dryven: zy vinden egter nog een tegennatuurlyken wederstand, en veroorzaken dus een grotere wryving en hette, tot dat de krampen zig meer en meer ontlatende, de vogten vryer en sterker door de kleine vaten worden voortgedreven, hiervan daan het sterk zweeten, het dik en troebel water, het welk een zetzelsel laat nederzinken; en eindelyk de krampen geheel over zynde, de koorts zelve ophoud, en de vogten tot haren natuurlyken loop wederkeeren.

Wanneer wy naauwkeurig het gevoelen van den Heer GRANT nagaan, zullen wy hem volkomen overeenstemmende vinden met het zo even opgegeven denkbeeld omtrent de naaste oorzaak der koorts. Hy vooronderstelt wel een zekere zwakheid van het gestel, vooral van de ingewanden, doch hy beschouwt deze alleen als een voorbereidende oorzaak, waarby zig dan een uitwendige of toevallige oorzaak moet voegen, namelyk een zekere gesteldheid in de lugt, die hy een koortsigne gesteldheid noemt, een damp, welke uit laage en moerasige gronden opstaat,

het welk een *miasma sui generis* geeft, dat in een kalm en niet zeer koud weder op de gezondheid werkt, en een koorts te weeg brengt. Dan de koorts zelve of het uitwerkzel dezer oorzaken is een ziekte van een krampagtigen aart. Hy zegt, er is een algemeene spanning van alle de zenuwen, hiervandaan de huivering, koude en een algemeene zamentrekking van alle kleine vaatjes, waardoor een trage omloop en een vermindering van alle afscheidingen en uitwerpingen veroorzaakt word. Het bloed hoopt zig in alle de vaten op, en hierom kunnen zy zig niet behoorlyk zamentrekken. De warmte is een gedeeltelyke ontlating der kramp even als in alle andere krampagtige ziekten een *atonie* volgt, wanneer het hart vryheid krygt tot werken, en de kramp overwint. Met weinig woorden verklaart hy zyn gevoelen op p. 35, tot hier toe heb ik getragt de oorzaken op te geven, namelyk vogtige lugt, rauwe spyzen, sterke ontlastingen, of al het geen een zwakheid der zenuwen geven kan, belette uitwaasfeming, rauwheden, en verzamelingen in de eerste wegen, en een zekere trap van traagheid des bloeds, deze gevoegd by de ziektestof van de koortsfge gesteldheid veroorzaken die *kramp*, welke wy rilling of koude der koorts noemen, de heete koorts is het noodzaaklyk gevolg der koude, en het zweet is de *crisis* derzelve.

Veele der hedendaagsche schryvers zwygen geheel omtrent dit stuk, gelyk de Heer STOL, QUARIN, SENAC (die het verschilstuk in 't midden laat) en andere: de Heer STRACK drukt zig met korte woorden

zeer wel omtrent dit stuk uit (*). „ *Ego vero maxime sic puto: febrim intermittentem tunc esse, quando miasma febrile tanquam causa excitans cum vitiato in corpore fomite, tanquam causa disponente convenit, eisdemque conjunxit se. Ambo juncta per universi corporis vasa agitantur, miasma crudum vasa vehementer irritat, atque nimio suo stimulo convellit, atque ad nimiam contractionem cogit, ita arteriarum pulsus parvus, convulsivus, varius &c. evenit. Hoc frigoris stadium est. Contrito interea temporis aliquantum miasmate mitior stimulus evenit, sicque fortior & liberalior vasorum actio fit, inde febrilis calor oritur: postremo quando miasma ita per febrim circumagitatum lene inersque factum est, sudor erumpit, qui contritum miasma & veluti confriktum eliminat.*

De Heer Professor CULLEN van Edinburgh, heeft een nieuw stelzel omtrent de naaste oorzaak der koorts aangenomen, het welk hier op uitkooft: Dat er een staat van zwakheid der zenuwen, een *defectus energiae nervosæ*, of atonie, in het geheele gestel, vooral in de uiterste vaten, door de voorbereidende en toevallige oorzaken te weeg gebragt word, waardoor de toevallen van zwakheid, braking &c. veroorzaakt worden; dat deze zwakheid een indirecte prikkeling (*stimulus indirectus*) aan het vaatgestel geeft, waardoor, door de tuschenkomst der koude, en daarmede verbonden, kramp, de werking van het hart en de grote slagaders vermeerderd word, die zo lang voortgaat,

(*) *Observationes Medicinales de febris intermittentibus*,
P. 25—26

tot datze de werking der hersenen, de *energia cerebri*, hersteld, en deze energie aan de uiterste vaten medegedeeld, en daardoor hare werking terug gebragt, en byzonder daardoor de kramp, die daarin plaats had, overwonnen heeft; en wanneer deze weggenomen zyn, de afzondering van het zweet, en de andere tekenen van ontspanning der afscheidingswerktuigen plaats krygen (*).

Dit gevoelen kooft dus in veele opzigten overeen met dat van VAN SWIETEN; het is er intusfchen verre van daan, dat dit buiten alle tegenspraak zoude zyn. Zeer kort na het algemeen maken der laatste editie van dit werk, kwam er een navolger van Dr. BROWN, die dezelve sterk aanviel (†). Hy stemt den Heer CULLEN toe, dat de naaste oorzaak der koorts in een zwakheid bestaat, doch hy poogt met verschillende bewyzen aantetonen, dat deeze leer tegenstrydigheden insluit, en dat er uit zwakheid geen kramp kan voortkomen. Hy leid alle de toevallen van dezelve oorzaak, namelyk een verzwakking van het geheele gestel, af. Zyne sterkste tegenwerpingen neemt hy uit de werking der geneesmiddelen: hy zegt, dat in elk tydperk der koorts verzwakkende geneesmiddelen na-

(*) First lines of the practice of physic, t. I. §. XLVI. id. ult. p. 46, 47.

(†) An enquiry in to the nature & causes of fever with a review of the several opinions concerning its proximate cause, as advanced by different authors & particularly as delivered from the practical chair in the university of Edinburgh, including some observations on the existence of putrefaction in the living body, by CALEB DICKINSON, M. D. Edinb. 1785.

deel toebrengen, dat aderlaten, purgeermiddelen en weekmakende middelen nadelig zyn, dat integendeel de prikkelende, aanzettende en versterkende dingen alleen van nut zyn kunnen. Vooral bouwt hy dit gezegde op de naaste oorzaaken, die (na zyn gedagten) verzwakkende zynde, moet noodwendig het geheel beloop der ziekte uit zwakheid voortspruiten. Over het algemeen, zegt hy, zullen de geneesheeren de koude aan zwakheid toefchryven, en de opwekkende middelen als dan toedienen, daar zy integendeel in de hitte alle ontlastingen toestaan. Doch hy is overtuigd, dat de hitte van dezelfde oorzaak afhangt als de koude, en dat dezelve middelen deze ook zullen wegnemen, en hy kan niet begrypen, dat in een zo korten tyd de zieke van de grootste zwakheid, tot de grootste kragt, zoude kunnen overgaan. Intusfchen kan hy geen reden geven, waarom de zieke, daar hy te voren een fchielyke en zwakke pols had, dan een fterke, volle en kragtige pols krygt. Wy zien dit (na zyn gedagten) als een *factum*, doch Dr. LIND gaf in de hitte met nut *opium*, dit nam fchielyk de hitte en hoofdpyn weg, en veroorzaakte een ruim zweeten. De Heer DICKINSON had dit eveneens in continueele koortfen door wyn, hartshoorn, en andere prikkelende geneesmiddelen zien gebeuren, en hy verklaart dit op een byzondere wyze. In iedere ziekte werken de oorzaken of door de toon van het geftel weg te nemen, of aantezetten en te vermeerderen, (na het fystema van Dr. BROWN) en wy worden dit door de pols gewaar. In een *typhus* is er een vermeerdering van polsflagen,

terwyl het momentum of de kragt zeer verminderd is. In koortfen, die van zwakheid afhangen, is altyd een hitte, die boven den trap, die tot zweeten vereischt word, verheven is; dit kan dus alléén aan het getal der polsflagen en aan het verminderd momentum worden toegeschreven, hierom moeten de middelen, die de snelheid verminderen, en dit momentum vermeerderen, hier gebruikt worden. De Heer LIND nam dit waar van de *opium*, en LETSOM van den koortsbast. — Ik wil hier gaarne byvoegen, dat ik het zelve van den wyn heb waargenomen en ook van de *opium* en kina, en dat ik dikwyls in *typhi nervosi*, of *mites* van CULLEN, de zogenaamde *slow fevers* van de Engelschen heb waargenomen, zodanig dat de pols 112 en 140 zynde, door 30 droppen laudanum, of telkens een glas wyn te geven tot op 100 en minder, in weinige uren wederkwam, en zekerlyk in fterkte veel had toegenomen. Doch dit bewyst niets, dewyl in alle de *intermittentes* niet alléén het getal der polsflagen, maar ook het *momentum* vermeerderd is, en hoe zullen wy het dan met de ontstekingaartige koortfen stellen, die ook met koude beginnen en zeker met een brandende hette, volle, fterke en snelle pols gepaard gaan. Ongelukkig die lyders, die onder de handen der volgers van Dr. BROWN vallen! hoe menig deerniswaardig voorbeeld heb ik daarvan in Schotland niet gezien!

Wy moeten met groter lof gewagen een verhandeling, die in het jaar 1785 aan de Harderwyker Hoogeschool in het licht kwam, byzonder tegen het gevoelen van den Heer CULLEN gerigt, waarin deze

nieuwe leer op een grondige, zedige en voortreflyke wyze door den Heer FERIET wederlegd, en het gevoelen van den Heer VAN DOEVEREN met nieuwe bewyzen zeer duidelyk bevestigd word (*). Hy merkt aanstonds aan, dat het denkbeeld van kramp en atonie tegen elkander overstaande, te gelyker tyd onmooglyk bestaan kan, en de eene onmooglyk uit de andere kan voortkomen, dewyl uit tegengestelde oorzaken, tegengestelde, en niet dezelfde uitwerkingen moeten voortkomen. Ten opzigte der oorzaken, welke de Heer CULLEN stelt het *contagium humanum*, of de besmetting, en het *miasma paludosum*, of damp van laage gronden, erkent de Heer CULLEN zelve, de manier van werken niet te weten. Onder de afgelegene oorzaken noemt hy eerst de koude, hy zegt, dat een matige koude de veerkragt des lighaams vermeerdert, en is dus een *tonicum*, een al te strenge koude kan het koud vuur veroorzaken, door de spiervezelen te zamen te trekken, de vogten te verdikken, en dus de doorstraling te beletten, even als dit geschieden zoude door de vaten toe te binden, hier ziet hy dus wederom geen neerzettende kragt. Men zoude dus eerder hier voor moeten houden een schielyke verwisseling van warmte en koude, waardoor de poren schielyk gesloten worden, en de uitwaasfeming belet word; hier uit ontstaan een bleekheid, ruwheid der huid, rillingen en andere toevallen. Deze oorzaak is dus geenzints neerzettende, maar waar-

(*) P. FERIET *disquisitio inauguralis, qua febris natura & causæ, recentiorumque, inprinus CULLENI sententiæ expenduntur.*

lyk prikkelende , waardoor niet alleen gevoelige , maar zelfs gezonde menschen de koorts krygen. De sterkste krampagtige ziekte , de *tetanus* , kooft meest uit koude voort. — De sterke gemoedsbewegingen worden door hem als de tweede oorzaak van koorts aangevoerd , en daar onder vooral de schrik en vrees ; dan deeze beide werken even als de koude , door een sterke krampagtige aandoening in het gestel te veroorzaken. Hy merkt op , dat de Heer CULLEN verschillende oorzaken der koorts hier vergeet op te tellen , als alle onreinigheden , scherptens &c.

Ten opzichte der toevallen ontkent hy , dat het tydperk van zwakheid alleen en afgezonderd bestaat , zonder dat er te gelyk andere toevallen van kramp bykomen , als een geeuwing , droogheid van huid , ligte rillingen , gevoelloosheid , welke alle eerder de uitwerkingen , dan de oorzaken der kramp zyn , en deze zelfde toevallen bewyzen , dat de beweging der vogten door de uiterste vaten belet is , waardoor zy na binnen gedreven , de werkingen der deelen verhinderen moeten ; hier van daan de slaperigheid , die dikwyls in het eerste begin bespeurd word. — De Heer CULLEN brengt de braking en walging by in den beginne der koorts , welke van een gebrek aan veerkracht zouden afhangen ; dan de Heer FERIET merkt hier by aan , dat alle dingen , die als braakmiddelen werken , dit niet door een gebrek aan veerkracht doen , maar dat dit veel meer van een byzondere prikkelende kracht afhangt , waardoor de maag krampagtig word toegetrokken. — Wat het *delirium* betreft , hangt dit meest van de tegengestelde oorzaak

af, en is eerder in de hitte, dan in de koude aanwezig.

Eindelyk is deeze kramp eigentlyk geen heilzame poging der natuur, maar veeleer het uitwerkzel der afgelegene oorzaken, en de ziekte zelve, welke de natuur door tegenovergestelde pogingen zoekt te overwinnen.

Wanneer hy eindelyk het oog slaat op de geneezingswyze van den Heer CULLEN, vind hy niet dat zyne practyck met de opgegevene theorie overeenstemd, daar hy in den beginne alle warme waterdranken, baden enz. aanpryst, welke eerder krampstillende, dan veerkragtgevende middelen zyn.

III.

Over de geneezing der koorts.

Welk een invloed het verschillend begrip omtrent de afgelegene, zo wel als de naaste oorzaaken der koorts op de practyk zelve hebben, blykt uit de zo verschillende gedagten, welke de geneesheren hebben omtrent het gebruik van den koortsbast. Veele beroemde artzen willen aanstonds de koorts wegnemen, terwyl anderen dezelve als heilzaam en nuttig voor het gestel aanmerkende, ze aan de natuür overgeven, of ten minsten den koortsbast als nadelig voor het lighaam beschouwende, daarvoor andere geneesmiddelen in de plaats stellen.

Het gevoelen, dat men aanstonds in den beginne een tuschenpozende koorts moet wegnemen, heeft groote mannen tot zyne voorstanders gehad. WERLHOF zegt, dat hy aanstonds, na den eersten aanval, de koorts wegnam, dat zelf na het schielyk stoppen derzelve zware ziekten genezen wierden, en dat tien zieken, waarin de koorts aanstonds was weggenomen, zig zeer wel hadden gehouden (a). MORTON raadde niemand een tweden aanval aftewagten (b). FORDYCE geeft aanstonds den koortsbast, zodra er

(a) Sect. IV. §. 3.

(b) Exerc. I. cap. 5.

een tusfchenpozing is (a). LIND getuigd meer dan 420 pond kina aan zyne zieken gegeven, en alleen in twee gevallen daarvan eenig kwaad gevolg onder- vonden te hebben (b). CULLEN, die geheel en al de theorie der verftoppingen en de ophopingen van fcha- delyke ftoffen in het lighaam als oorzaaken der koorts, verwerpt, wil den koortsbast aanftonds gegeven heb- ben, zodra er geen ftaat van ontfteking is (c). De redenen, die voor dit gevoelen pleiten, zyn de vol- gende: Zy zeggen, dat de koorts altyd een tegenna- tuurlyken ftaat van het lighaam medebrengende, die aan het zelve niet dan nadeel kan toebrengen, men dezelve aanftonds in den beginne moet wegnemen, dewyl men dan gemaklyker en met meerder vrugt de oorzaaken zal kunnen aantasten, daar men dus alleen een ziekte te genezen heeft. Dat de koorts een ze- nuwziekte van een krampagtige natuur zynde, de ziekte ongemaklyker te genezen word, na mate de aanvallen vermeederen. Dat de koortstof zich ver- menigvuldigt door te verouderen, even als wy dit in de dyfenterie en andere ziekten zien. Dat een koorts, die kort geduurd heeft, met minder koortsbast gene- zen word, dan die lang heeft aangehouden. Dat de koortfen, die lang geduurd hebben, ligt in elkander lopen. Dat het lighaam altyd aanmerklyk daardoor verzwakt word, en dat hierdoor dikwyls gevaarlyke

(a) Elem. of the theory & praftice of Phyfic, p. 180.

(b) MACBRIDE introd. in theor. & prax. med. t. II. cap. VII.

(c) First lines &c. t. I. §. 49. feqq.

stuipen ontstaan. Dat veele hevige ziekten, als pleuris, peripneumonie, slaapziekte enz. somtyds onvoorziens daardoor veroorzaakt worden. Dat zelf de koortsen in den beginne niet gestuit, gevaarlyke toevallen en den dood kunnen te weeg brengen. Een jongeling kreeg in de maand Maart, na den vierden aanval van een eenvoudige anderendaagfche koorts, een zwelling der liesklieren, men leide aanstonds daarop een weekmakende pap aan, doch den volgenden aanval verdween alle pyn en zwelling, het geheele lighaam wierd ftipagtig zaamgetrokken, spaanfche vliegplysters, prikkelende lavementen, zweetmidde-len enz. wierden vrugtloos aangewend, om de stof na buiten te brengen: des niet te min bleven de stuipen aanhouden, en de zieke ftierf in den volgenden aanval (*). Nadat de koorts langen tyd heeft aangehouden, veroorzaakt zy veele langdurige ziekten, als buiksen leververftoppingen, geluw, waterzugt enz. geen-zints neemt zy altyd langdurige ziekten weg, als de vallende ziekte, welke dikwyls onder de koorts blyven aanhouden, en het gevaar vermeederen. Het bloed word daardoor niet gezuiverd, want anders zouden die geene, welke lang de koorts gehad hebben, zuiverder en beter bloed moeten hebben, waarvan het tegendeel waar is; want die geene, welke uit kwaadsappigheid de koorts krygen, worden eer waterzugtig, dan die gezond geweest zyn, gelyk ook die een flegt voedzel gehad hebben.

(*) STRACK, obs. Medic. de febril. interm. p. 237, 8.

Aan den anderen kant zyn er groote geneesheren van een tegengesteld gevoelen, en geloven, dat men in den beginne de koorts niet moet stoppen, maar aan zig zelve overlaten. Van dit begrip was de vader der geneeskunde HIPPOCRATES, die op verschillende plaatzen dit te kennen geeft: *Securissima vero omnium ac facillima ac longissima est quartana; non enim solum ipsa a se talis est sed etiam a magnis morbis liberat (a).* A quartana correpti a magno morbo non corripiuntur, si vero corripiantur prius & succedat quartana liberantur (b). CELSUS is van het zelfde gevoelen. Denique ipsa febris, quod maxime mirum videri potest, sæpe præsidio est, nam & præcordiorum dolores, si sine inflammatione sunt, finit: & in jecinoris dolore succurrit, & nervorum distensionem, rigoremque si postea cepit, ex toto tollit, & ex difficultate urinæ morbum tenuioris intestini ortum, si urinam per calorem movet, levat (c). SYDENHAM beschouwde de koorts als een machina naturæ ad difflanda ea, quæ sanguinem male habent, atque naturæ instrumentum, quo partes impuras a puris secernat (d), en elders, ideoque curandum esse, ante omnia, ne præmature nimis hic cortex ingeratur, ante scilicet, quam morbus suo se Marte aliquantisper protriverit, nisi collabentes & jam fractæ ægri vires eundem temporius sumendum esse dictaverint (e).

(a) Lib. I. de morb. popul. Sect. 3.

(b) Ibid L. VI. Sect. 6. en Lib. aph. Sect. V. aph. 70. Zie STRACK l. c. p. 232, die meer plaatsen aanhaalt.

(c) Lib. II. cap. 8.

(d) Sect. I. cap. 4.

(e) De morb. acut. Sect. I. cap. 3.

Dit gevoelen steunt op de volgende gronden: Een gewoone tusfchenpozende koorts geneest dikwyls zig zelven, nadat zy eenige reizen hare aanvallen gehad heeft, daar die koortfen, welke door den koortsbast gestopt worden, dikwyls recidiven hebben, en na een korten tyd wederkomen. — De koorts heeft altyd, behalven het *miasma febrile*, (de smeltstof der koorts) een *fomes*, (bron) een voorbereidende oorzaak, (*causa proëgumena*) welke geheel niet door de koortsbast kan weggenomen worden, zodat het, ter wederkryging der gezondheid, volstrekt nodig is, dat door de koorts, deze *fomes* bewerkt, gekookt, ter uitwerping bekwaam gemaakt, en daarna uitgedreven worde, waarna het *miasma* zelve werkloos zal worden, en de koorts van zelve ophouden. — Dit blykt verder uit vershillende hevige en langdurige ziekten, die dikwerf door een koorts worden weggenomen, waarvan de Heer GRANT aanmerklyke voorbeelden bybrengt. — De kina doet dikwerf veel nadeel, doordien zy als een versterkend veerkragt gevend en zamentrekkend middel werkende, de behoorlyke afscheiding en uitdryving der stof belet, de natuurlyke afscheidingen verhinderd, en dus tot verstoppingen aanleiding geeft. — De koortsbast veroorzaakt dikwerf een hitte, branding, en een soort van zachte continueele koorts, die erger is, dan de aanvallen der koorts zelve, en zelf eindelyk den dood kan te weeg brengen. — VAN SWIETEN gaf zeldzaam of nooit den koortsbast in tusfchenpozende koortfen, gelyk wy uit zyne aantekeningen, door STOLL in het licht gegeven, zien kunnen. Hy genas

ze meest alle met openende, verdunnende of buikzuiverende middelen, daarna gaf hy versterkende bittere maagmiddelen (a). Op verscheide plaatzen kan men zyn afkeer, om den koortsbast in tusfchenpozende koortfen te geven, zien. *Qui ab autumnali morbo anni præcedentis male per corticem febre intempestive suffocata, curati fuerant, recidivas passi sunt, multi rupto hepate calore verno mota materia perierunt vomitu & diarhea sanguinis (b).*

Het is dus de vraag, wat men van deze twee tegenovergestelde gevoelens te houden hebbe?

Wanneer men vooronderstelt, dat de koorts geene prædisponeerende oorzaak in het lighaam zelve heeft, dat er geen *fomes morbi* is, is het zeker, dat men aanstonds den koortsbast, zonder het minste gevaar, kan toedienen; dan wanneer wy de natuur raadplegen, zullen wy vinden, dat het meest altyd geheel anders daarmede gesteld is. In het algemeen zien wy,

(a) *Const. Epid. t. I. passim.*

(b) l. c. *febr. anni 1738. t. I. p. 35.*

Een Duitsch schryver, drukt zig hier over dus uit: „De gedachten, dat de koortsbast een onfeilbaar specificum tegen de koorts is, heeft een ontelbaar aantal menschen reeds het leven gekost. Het zyn intusschen niet alle onervarene Heelmeesters, die dit middel zo onervaren en ontydig aanwenden. Er zyn veele artzen, die zeer met hunne eigene geleerdheid ingenomen zyn, die in alle galagtige en ontfekingaartige koortfen een overmaat van kina, met vitrioolzuur gemengd, voorschryven, en zig verbeelden een wonderwerk gedaan te hebben, wanneer zy een koude koorts daar mede genezen, of veeleer voor een korten tyd onderdrukt hebben. Is het nu wel te verwonderen, wanneer uit deze slegte methode treurige gevolgen ontstaan? C. F. RICHTER, *Bemerkungen uber die entstehung, und behandlung verschiedener arten von Fiebern*, p. 33. c. I.

dat de tong beslagen, de smaak bedorven, de eetlust gering, en in plaats daarvan een walging plaats heeft, dat er een gevoel van benaauwdheid, volheid, en drukking omtrent de plaats der maag, een traagheid des buiks, of wel een sterke buikloop, braking en andere toevallen en kentekenen van onreinheden in de eerste wegen aanwezig zyn. Zoude men nu in dit geval den koortsbast aanstonds durven aanraden, of wel vooronderstellen kunnen, dat deze de koorts zoude wegnemen, zal niet veel meer de koortsbast hier het lighaam verhitten, en een kwade continuele koorts veroorzaaken? Onlangs verzocht een jongman van omtrent 18 jaar mynen raad, die gedurende vier weken een anderendaagfche koorts gehad had: nadat hy eens eenige purgeerpillen had ingenomen, was hem aanstonds de koortsbast in grote giften toegediend, doch de koorts werd alle dag heviger en langduriger, hy had byna geen koude, maar een brandende hitte, 't welk door weinig zweet, en geen zetzels in het water gevolgd wierd, de buik was hard en opgezet, de ontlasting traag, en de tong beslagen, niet te min had hy een tamelyken eetlust: ik gaf hem tweemaal een verkoelende openende purgeerdrank, waarna de koorts wegbleef en nimmer wederkeerde. De gewoonste, en hoofdoorzaak der tusfschenpozende koortsen is zonder tegenspraak in de eerste wegen te vinden, en bestaat meestentyds in een ophoping van tegennatuurlyke stoffen. Deeze maken de voorbereidende oorzaak, de *fomes morbi* uit, waarby zig het *miasma febrile* voegt om de tusfschenpozende koorts daar te stellen. Men kan zig daarom geene volko-

mene en duurzame genezing beloven, voor en al eer
 men de eerste wegen behoorlyk gezuiverd heeft.
 Deze stoffen zyn intusfchen altyd zo beweeglyk niet,
 dat men ze aanstonds door een braak- of purgeer-
 middel kan wegnemen; dikwyls zyn zy zo taay
 en zodanig aan de ingewanden vastgehegt, dat het
 niet mooglyk is, dan door een aanhoudend gebruik
 van openende, smeltende, en verdunnende middelen,
 dezen vyand te verdryven; wy zullen als dan dikwerf
 zien, dat deze middelen genoegzaam zyn, om de ge-
 heele ziekte weg te nemen. De ouden waren zeer
 bevreesd omtrent het gebruik der purgeermiddelen,
 voor dat er een koking plaats had, dewyl zy meen-
 den, daardoor de werkingen der natuur te verhinde-
 ren, zy vertrouwden daarom dikwyls meer aan de
 natuur toe, dan zy behoorden te doen, hunne pur-
 geermiddelen waren heviger, en meer prikkelende,
 en hierom konden zy ligter nadeel toebrengen. Door
 zagte en openende laxeermiddelen toe te dienen, ne-
 men wy als het ware de natuur het werk uit de hand,
 en wy ontlasten op een gemaklyke en veilige wyze
 die stoffen, zonder dat wy dit aan de blinde werking
 der natuur, die dikwyls veel tegenstand in zyn werk
 vind, overlaten. Niet te min zyn er gevallen, waar-
 in de beweging, die de koorts in het lighaam veroor-
 zaakt, oneindig meer nut doet, dan alle onze ge-
 neesmiddelen, en dit is het geval van veele langdu-
 rige en hardnekkige ziekten, welke halsfarrig tegen
 alle geneesmiddelen zynde, soms voor een tusfchen-
 pozende koorts wyken. In deze omstandigheden is
 het van het grootste aanbelang, dat de geneesheer ge-

duldig de uitwerking der koorts op het ligthaam afgagte, en niets beproeve, dat hy daarna zelf de heilzame pogingen der natuur ondersteune, en op deze wyze, beide ziekten tot een goeden uitslag brenge. Wanneer door deze middelen de aanvallen verminderen, minder hevig worden, de ontlastingen natuurlyk zyn, en de tekenen van onreinheden in de eerste wegen verdwynen, is het een teken, dat de voorbereidende oorzaak, de *fomes morbi* overwonnen is, en dikwyls zal als dan ook het *miasma* door de natuur overwonnen worden. De naauwkeurige waarnemer de Heer STRACK heeft opgemerkt, dat de koortsen die eenvoudig zyn, by jonge lieden gemaklyker dan by lieden van jaren genezen. Dat, wanneer na ieder der drie eerste aanvallen veel zweet van een zuuren aart uitbreekt, en daarop een troebel water met een steenagtig zetzal volgt, deze koortsen of van zelve ophouden, of gemaklyk worden weggenomen; dat, wanneer in deze na den vyfden aanval het water helder is, en het zetzal laat neerzinken, het volgende acces niet komen zal; dat byaldien het water na iedere koorts helder is met een zetzal, en de vyfde aanval een *sedimentum lateritium* heeft, die koorts volkomen gescheiden is; dat het derde acces sterker dan het voorgaande zynde en veel zweet en bezinkfel gevende, het vyfde acces even zo zal zyn, en de koorts geeindigd; en dat eindelyk het water een wit, ligt, effen zetzal hebbende, geen instortingen te vrezen zyn. Dit zyn alle tekenen, dat de ingewanden niet alleen zuiver, maar dat de natuur ook zig zelve volkomen ontlast van die stoffen, welke het zy door

de koorts, het zy te voren reeds, zig tegen natuurlyk in de vogtstroom onthielden. In de voorjaarskoortsen, welke hier dit jaar in menigte voorhanden waren, heb ik genoegzaam geen zetzel in het water bespeurd, integendeel scheen de natuur eer den weg der huid en der uitwaasfeming te verkiezen, de lyders waren na de koorts als met een vette, kleverige olieagtige stof bedekt, die zeer zuur van reuk was, intusfchen was deze crisis onvolmaakt, en geene van myne zieken, die ik eenigen tyd aan de natuur overliet, genas, de zweetmiddelen verdubbelden de koorts, de bittere maagmiddelen verergerden ze zodanig, dat ik aanstonds daarmede moest ophouden; openende, verkoelende laxeermiddelen vooral de zuuren, als de oxymel, de Tamarinde, de zagtste middenzouten bragten de koorts tot zyne voorige eenvoudigheid weder, ontlasteden een menigte van galagtige stoffen, en maakten, dat men daarna de koorts veilig door den koortsbast konde wegnemen. Allen, die ik genoodzaakt was de koorts vroeg te stoppen om dringende toevallen, hadden by den eersten oostewind, by de geringste overtreding in den leefregel, of door gevatte koude, instortingen. By sommige kwamen langzaam tekenen van ophoping van stoffen in de eerste wegen, waarop fchielyk een koorts volgde, welke nu spoedig door braak- en zachte laxeermiddelen wierd weggenomen. Intusfchen moet ik aanmerken, dat in deze gesteldheid, by allen tekenen van een galagtige geneigdheid aanwezig waren.

Dikwyls is het genoegzaam om de *fomes* weg te nemen, wanneer het *miasma* zyn kragt verliest, doch

geensints is dit altyd het geval, het *miasma* doet by wylen de koorts aanhouden, het welk men dan niet meer door laxeermiddelen enz. kan verdryven. De koorts een krampagtige ziekte zynde, krygt de natuur een hebbelykheid tot dezen kramp, en de Heer GRANT vergelykt zeer wel de koorts by een opstygging, hoe meer zig de accesfen vermenigvuldigen, hoe groter de neiging tot koorts word. Men moet daarom de koorts niet laten inwortelen, dewyl zy dan niet alleen het geheele gestel verzwakt, maar ook veele andere ziekten, vooral des onderbuiks, te weeg brengt. Veilig kan men daarom de koortsbast voorschryven, en door ruime giften van dit waare *specificum* dezelve wegnemen. Te regt zegt de Heer SENAC: *Ita fidum & innocuum est hoc remedium, ut ex tot ægris, quibus id præscripsi, nullum viderim, qui de hoc merito queri possit, non tantum inducias dare solet, aut ut dicitur febrim ad certum tempus refrænare, sed eam radicitus præmissis tamen præmittendis tolerare potest; quin imo stomacho est amicissimum, transpirationi promovendæ idoneum, sanguinis fluori & colori intendendo aptissimum, in nervorum morbis proficuum & adversus primarum viarum putredinem antisepticum præstantissimum. (a).*

Wanneer na den eersten dag van den koortsbast de koorts sterker dan gewoonlyk opkooft, is het een teken, dat de natuur een volmaakte scheiding zal voortbrengen, en dat de koorts zal ophouden, doch

(a) *De recond. febr. interm. & remitt. natur. L. II. c. 12. p. 192.*

nadat de koortsbast in een genoegzame hoeveelheid gedurende een week gebruikt zal zyn, zal de zieke langzamerhand tot zyne vorige gezondheid weder ke-
ren, zyn honger zal zo lang buitengewoon sterk zyn, tot dat het lighaam wederom zo veel heeft aange-
nomen, als het door de koorts verloren heeft. Men kan alsdan een ruimer dieet toelaten, en een weinig wyn en wit vleesch geven, gemeenlyk volgt er een sterke vloed van een dunne wateragtige pis, waar-
door het overtollig water, 't welk in de koorts ge-
dronken is, weggenomen en den lyder vry van water-
zugt gemaakt word. Hierna komen de vorige krag-
ten, kleur en gezondheid geheel en al weder (b).

In alle tusfchenpozende koortfen egter kan men niet altyd, offchoon de eerfte wegen gezuiverd zyn, den koortsbast aanftonds veilig toedienen, veele om-
ftandigheden kunnen hieromtrent eene merkelyke verandering te weeg brengen.

De voorjaarskoortfen hebben minder den koorts-
bast nodig, dan de najaarskoortfen. De voorjaars-
koorts is zelden van den beginne af aan gevormd, na eenige dagen ongeregeld geweest te zyn, word zy meesttyds een anderendaagfche koorts, welke min of meer tekenen van ontsteking vertoont, het lighaam is zo zeer niet met onreinheden vervuld, en de na-
tuur is op dien tyd werkzamer, de ftof beweeglyker, en dus meer geneigd tot koking en een volkomen cris, welke dikwyls door een ruime uitwaasfeming

(b) STRACK *de febril. intermitt.* p. 77—80.

geschied. In deze moeten wy diensvolgens niet alleen de eerste wegen zuiveren, maar ook vooral de uitwaasfeming door zagte, verdunnende, ontstekingswerende, en verkoelende middelen, openhouden, waardoor de natuur geholpen zynde, de ziekte dikwyls met den vyfden of zevenden aanval gefcheiden word. De *fomes morbi* is hier dikwyls belette uitwaasfeming, welke door bekwame geneesmiddelen, door warm kleden, gemaklyk verteerbaar en ligt uitwaasfemd voedsel, hersteld moet worden; wanneer dan niet te min de koorts blyft aanhouden, kan men den koortsbast toedienen. In volbloedige jongemensen heeft de voorjaarskoorts dikwyls tekenen van een ontstekingaartige neiging by zig, het welk men uit de volle en harde pols, de benaauwde ademhaling, opzetting der oogen en des aangezigts, droge en brandende huid, rood helder water, klopping en zwaarte des hoofds met ylhoofdigheid gepaard, kan afnemen. Een gepaste aderlating, verdunnende en verkoelende middelen aanhoudend gebruikt, zullen dikwerf deze koorts geheel wegnemen, of ten minsten dezelve bekwaam maken, om door den koortsbast te worden weggenomen.

De najaarskoortsen, die gewoonlyk met de galagtige gesteldheid gepaard gaan, vereifchen nog meerder oplettenheid van den kant des geneesheers, in het toedienen van den koortsbast. In den beginne hebben zy meest alle de gewoone tekenen van galkoorts, en behouden daarvan eenigzints de natuur; de *fomes*, die hier met het *miasma* zamenloopt, is diensvolgens erger, dan in voorjaarskoortsen. Dewyl in deze koort-

len altyd een menigte kwade stoffen in de eerste wegen, vooral ook in de maag gevonden worden, moet men, hoe eer hoe liever, een braakmiddel geven, de *Tartarus Emeticus* voldoet hier beter, dan de *Ipecacuanha*; zy ontlast niet alleen de maag, maar werkt ook langzaam naar beneden, en zuivert dus de ingewanden. Meermalen heb ik my nog dit jaar van dit voortreflyk geneesmiddel in de tuschenpozende koortsen, welke zig in het laatst der maand Augustus vertoonden, bediend; wanneer ik na den eersten aanval geroepen wierd, kwam een braakmiddel uit kleine giften van den *Tart. Emetic.* met sal polychrest, alle quartier uur gebruikt, tot dat er een overvloedige braking volgde, het tweede acces voor; wanneer dit niet gebeurde en een tweede aanval volgde, was het altyd veel zagter, en het *Emetico-catarticum* van TISSOT was meest altyd voldoende om alle verdere gevolgen voor te komen. — Wanneer het faisoen verre gevorderd is, vinden wy gemeenlyk, dat de koortsen hardnekkiger, langduriger, en verdrietiger worden. De vogten worden als dan trager, dikker, en minder yloeibaar, de natuur is werkeloos, en niet genegen om de *fomes morbi* te koken en door een heilzame poging uit te dryven, de eerste wegen zyn vervuld met stoffen, welke taay, dik, lymig, en zeer vast aan de wanden der ingewanden zyn vastgekleefd. Wy moeten dus door vermogende middelen deze oorzaken zoeken te verdryven, de stoffen langzamerhand wegnemen, doch tegelyker tyd zorg dragen, dat wy de kragten behouden en de ingewanden niet te veel verzwakken, wy kunnen in dit geval geene sterke

braak- of purgeermiddelen toedienen, en hier geldt het zeggen van HIPPOCRATES *concocta medicamentis aggredi oportet & movere, non cruda, neque in principis, si non turgeant, plurima vero non turgent (a)* want, *si qualia oportet purgari, purgentur, confert & facile ferunt, contra vero difficulter (b)*. Sterke purgeermiddelen zullen hier geen nut doen, en het ligchaam niet van de taaije stoffen zuiveren, welke al te zeer aan de ingewanden gehegt zyn. Zagte middelenzouten, gepaard met de zagste antimoniaal bereidingen, als de spiesglaszwavel (*sulphur auratum antimonii*) de *kermes minerale*, de *Ipecacuanha* en diergelijke slymbrekende middelen werken het zagste en veiligste: nadat men eenige dagen met deze middelen heeft aangehouden, zal men gewoonlyk of braking, of menigvuldige stoelgangen van taaije, lymige en slymagtige stoffen verkrygen, en de koorts zal dan minder hevig en korter van duur worden. De *Tart. Emetic.* in zeer kleine giften met magnesia, kreeftsoogen enz. gepaard, zodanig dat zy slegts een geringe walging geeft, zoude ik byna, boven alle andere middelen den voorrang geven. Wanneer wy lang genoeg deze middelen gegeven hebben, zodat wy verzekerd zyn, dat de eerste wegen gezuiverd en de verstoppingen weggenomen zyn, kan men met gerustheid den koortsbast voorschryven. — Somtyds is de oorzaak der koorts niet zo zeer in de eerste, als

(a) *Scd. I. aph. 22 & 25.*

(b) *Aph. 3. Scd. III. & aph. 3. Scd. IV.*

wel in de tweede wegen te zoeken; dit heeft vooral plaats in de najaarskoortsen, by oude, ziecklyke en zwartgallige menschen; by dezen is den omloop der vogten traag, het bloed verzameld zig in de takken der poortader, blyft daar door deszelfs dikte, zo wel als door de werkeloosheid der vaten, hangen, verhindert de behoorlyke afscheiding en uitlozing der gal, belet de onflastingen, verstoppt de chylbuisjes en de klieren van het darmfcheil, veroorzaakt hier door een geluw, vermagering, uittering, en eindelyk een hardnekkige waterzugt. Men behoort daarom in deze omftandigheden met alle oplettenheid agt te slaan op de voorgaande gesteldheid des lyders, en op de uitwerking, die ieder aanval op het lighaam te weeg brengt. By aldien deze toevallen voor de koorts reeds aanwezig waren, en wy bemerken, dat de ziekte het gestel verbetert, en na ieder aanval een vermindering der voorgaande toevallen volgt, moet men deze heilzame koorts niet stoppen, maar door openende en oplosfende middelen de natuur ondersteunen. Zagte antimoniaalbereidingen, de braakwynsteen in kleine giften, gepaard met de bittere oplosfende geneesmiddelen, zullen hier ongetwyfeld een volmaakte genezing te weeg brengen. Zien wy integendeel, dat zy het uitwerkzel der koorts zelve zyn, moet men de koorts, hoe eer hoe beter, met den koortsbast wegnemen, en daarna de uitwerkzels derzelve door gepaste oplosfende middelen tragten te boven te komen. Meermalen veroorzaakt het te vroegtydig of ongepast gebruik van den koortsbast deze verstoppingen, offchoon de koorts voor een tyd

ſchynt weggenomen te zyn; wy vinden hiervan voorbeelden in het werkje van den Heer GRANT zelve, en by de meeste ſchryvers. DE HAEN verhaalt verſcheide gevallen van koortſen, waarin door den koortsbast een zwaarte en opzetting des buiks geboren wierd, welke door een ſterk afkookzel van de graswortel, paardebloemen, met *oxymel* en ſal polychreſt genezen wierden (a). Somtyds is men genoodzaakt den koortsbast, om dringende toevallen wegtenemen, aanſtonds toe te dienen. Dus zien wy, dat ſommige koortſen reeds in den beginne een ſlaapziekte veroorzaken, welke reeds met den tweden aanval dodelyk is; ſomtyds geven zy andere hevige toevallen, wanneer de koorts meer byzonder op het een of ander deel zyn kragt ſchynt uit te oefſenen (b). Hier moet men dan niet aarzelen den koortsbast te geven, en zelf die gevolgen afwagten, welke uit een al te vroegtig gebruik van dit middel zouden kunnen ontſtaan. Dikwerf, wanneer de koorts lang genoeg, na onze gedachten, geduurd heeft, zyn wy geneigd dezelve door den koortsbast weg te nemen, en te beproeven, of de ziekte op deze wyze te overwinnen is. Wy moeten alſdan uit de uitwerking beſliſſen, of wy den koortsbast te vroeg gegeven hebben. Wanneer de lyder, na veel koortsbast gebruikt te hebben, de koorts behoud, zeer zwak blyft, een bitteren ſmaak heeft, van alle ſpyzen walgt, een raauw water

(a) *Rat. Med.* tom. XI.

(b) De Heer STRACK heeft hierover byzonder ſchoon geſchreven. l. c.

maakt, en geel word, is het een teken, dat de koortsbast te vroeg gegeven is, en dat er nog stoffen overblyven. Somtyds gebeurt het egter, dat de lyder, onder het gebruik van den koortsbast, een sterken buikloop krygt, en op deze wyze genezen word. — De ontlasting onder het gebruik van den koortsbast, traag, zwart, brandig en galagtig wordende, zal de koortsbast niet helpen, maar veeleer nadeel doen, men is alsdan genoodzaakt zyn toevlugt tot laxeermiddelen te nemen. — Word de ontlasting traag, en de buik hard en opgezet, dan heeft men verstoppingen te vrezen, welke men door openende en oplosfende middelen moet wegnemen. Wanneer de koorts, eens door den koortsbast gestopt, dikwyls wederkeert, hangt dit meestentyds van een te vroegtydig gebruik van den koortsbast af, dewyl de *fomes morbi* niet genoegzaam was weggenomen; hierom moet men dan de oplosfende en laxeerende middelen beproeven, voor dat men weder tot den koortsbast overgaat. Dan dit hangt by wylen af van een koortsfge neiging, die lang in het lighaam overblyvende, door elke toevallige oorzaak wederom in werking gebragt word. De oosten wind, sommige harde en onverteerbare spyzen, en de koude lugt, waar door de uitwafeming belet word, schynen dit vermogen te bezitten. De Heer SENAC liet zyne zieken te bed liggen, openende middelen gebruiken, en geeft ze byna niets dan water, gedurende de eerste dagen, waardoor hy de hardnekkigste koortsen overwon; het lighaam behoorlyk gezuiverd zynde, kan men wederom met alle veiligheid den koortsbast geven.

Omtrend de wyze van toedienen, en de verschillende bereidingen van den koortsbast, stemmen genoegzaam alle hedendaagsche artzen hierin overeen, dat zy liever den koortsbast in poeder, dan in afkookzel, aftrekzel, tinctuur of extract verkiezen; men kan op deze bereidingen niet genoegzaam staat maken; ten minsten heb ik meermalen een sterk afkookzel vrugtloos beproefd, wanneer het poeder aanstonds de koorts wegnam. Wanneer de maag het poeder niet alleen verdragen kan, moet men het met bittere maagmiddelen of speceryen verbinden, of wel met een speceryagtig water afmengen: de opium gevoegd by de kina, maakt dat dezelve by zeer aandoenlyke lyders beter verdragen word. Het vitrioolzuur temperert de verhittende kracht van den koortsbast, vermeerderd deszelfs rottingwerend vermogen, en word daarom niet ten onrecht door den Heer VAN DER HAAR (a) aan dezelve toegevoegd. Wanneer de koortsbast purgeert, stopt zy de koorts niet, ten zy er mogelyk zig kwade stoffen in de ingewanden onthouden, die wel eens door een heilzame poging der natuur hier door, te gelyk met de koorts, worden weggenomen, anders is het purgeeren zeer nadelig, en men is gedwongen, dit door een opiaat weg te nemen. Ik heb gezien, dat de koortsen hardnekkig den koortsbast tegenstonden, en den lyder verzwakten, om dat men den koortsbast, met rhabarber vereenigd, bleef toedienen. Zodra men de kina alleen gaf, ver-

dween de koorts spoedig. Verhindert de koortsbast de natuurlyke ontlasting, dan is het noodzaaklyk, dat men tusfchen beide of een lavement, of een weinig rhabarber toediene. Na het gebruik van den koortsbast is het niet alleen niet noodzaaklyk een purgeermiddel toetediene, maar men kan byna zeker zyn, dat men hier door de koorts zal terug brengen. —

Kinderen nemen zeldzaam gemaklyk den koortsbast in poeder, doch zy nemen ze gaerne, wanneer men dezelve met versch extract van zoethout tot een zagte stroop maakt. Dit is een voorschrift van den Heer DUNCAN, waarvan ik my met vrugt bediene. Ingevalle men, ondanks alle moeite, den koortsbast niet in substantie gebruiken kan, moet men het afkookzel, het extract, de tinctuur, en wanneer deze niet verdragen worden, stovingen, baden en lavementen van koortsbast beproeven, welke, hoewel verre beneden het poeder te stellen, echter wel eens de koorts hebben weggenomen.

Met opzigt tot de hoeveelheid, die vereischt word om de koorts te stuiten, word er meer in gebrek, dan overmaat gezondigd; het is altyd veiliger een weinig meer, dan minder te geven. In een geregelde alledaagfche koorts zoude ik niet minder dan op een once goeden koortsbast, in een anderendaagfche op anderhalf once, en in een derdendaagfche op twee oncen tusfchen de aanvallen, vertrouwen; gewoonlyk geeft men minder; dan de ervaring leert, dat de koortfen, ondanks den koortsbast, dan dikwyls wederkomen. Zeker is het, dat die koortfen, welke het langst geduurd hebben, meer koortsbast verei-

ſchen, dan die nieuw zyn. Zeldzaam is er eenig byvoegzel by den koortsbast nodig, hoewel ik geloof, dat hardnekkige derdendaagſche koortſen gemaklyker overwonnen worden, wanneer men by den koortsbast een goede hoeveelheid *Tart. Emet.* en ſal *Ammoniac* voegt; ten minſten heb ik van deze byvoeging nut gehad, wanneer de koortsbast alleen niet genoegzaam was, deze verouderde koortſen weg te nemen.

De geneeſheren verſchillen ook omtrend den tyd der toediening van dit middel. Sommigen zyn van begrip, dat de koortsbast alleen plaatslyk op de maag werkt, en geven daarom groote giften van den koortsbast, kort voor den aanval. Anderen zyn integendeel van mening, dat de koortsbast niet eerder zyne werking doet, voor dat zy in het bloed gebragt is. De Heer **STRACK** verkiest den koortsbast in kleine giften van een ſcrupel alle uur te geven, dewyl zy dan niet bezwaart, gemaklyk verteert, en beter in de vogten doordringt. Hy neemt ook geen al te fyn poeder, dewyl hy, even als de Heer **SENAC**, van begrip is, dat de minder werkzame houtagtige deelen gemaklykst fyn gewreven worden, en door de zeef doordringen, daar de fynere gom en harſtagtige deelen op de zeef blyven liggen. — Alle geneeſheren keuren byna af, den koortsbast kort voor den aanval, of in het acces zelve, te geven, daar zy denken, dat de krampagtige aandoening door de adſtringerende kragt vermeerderen zal. Onlangs heeft men egter begonnen den koortsbast ook in den aanval zelve toe te dienen. Een Heelmeester op het eiland

eiland Jamaica, die een kleinen voorraad van koortsbast en veele koortfige lyders had, beproefde het eerste om in den beginne van den aanval der koorts de kina te geeven. Hy gaf zyne lyders met het begin der koude twee dragmen koortsbast in een gift, en vond dat dit beter en zekerder de koorts wegnam, dan wanneer hy ze op de gewoone wyze in kleine giften tusfchen de aanvallen toediende. Dr. CLARCK van Newcastle volgde dit voorbeeld na in zyn hospitaal, en daar hem dit zeer wel voldeed, prees hy deeze geneeswyze aan den Heer Profesfor GREGORY, een der geneesheeren van het koninglyk Edinburghs Hospitaal aan, daar nu dit een merkelyke bezuiniging voor de kosten van het Hospitaal zoude kunnen uitmaken, was men aanstonds gereed, hieromtrent proeven in het werk te stellen, waarvan ik gelegenheid had, ooggetuige te zyn. — Een jonge van zestien jaren had gedurende agt dagen een anderendaagsche tusfchenpozende koorts gehad, wanneer hy den 17^{den} February van 't jaar 1785 in het hospitaal wierd ingenomen, nadat men hem een braakmiddel van de *Ipecacuanha* gegeven had, gaf men hem den volgenden dag een uur voor de koude eene dragme koortsbast, en de koude beginnende, wederom een dragme: de koorts bleef aanstonds weg, doch kwam fchielyk te rug, en wierd eerst een anderendaagsche, daarna een alledaagsche koorts; by de koorts voegde zig een hoest met een sterke ophoesting van een dikke slym. Op den 10^{den} Maart kwam hy in het hospitaal terug, zonder verdere voorbereiding wierd op den elfden voorgeschreven, om zo dra

de aanval begon, twee dragme koortsbast en midden in de koude, wederom twee dragmen te geven. Hy nam diensvolgens den 12^{den} den koortsbast op de voorgeschrevene wyze, en had een veel ligter aanval, hy was niet benaauwd of kwalyk, maar van de tweede gift had hy een ligte walging, hy was vry wel op den 13^{den} en had den 14^{den} geen aanval, ofschoon hy geen koortsbast meer gebruikte. Door een scherpen oostewind kreeg hy wederom de koorts, en den 26sten kwam hy met de koorts weder, de aanval begon nu geregeld om den anderen dag 's morgens om 7 uur, waarom men hem den 28sten om 6 uur twee dragmen koortsbast, en wederom te 7 uur twee dragmen gaf, hy kreeg nu een weinig gewing, doch geen koorts: den 30sten gebruikte hy wederom om 6 uur den koortsbast, voor dien tyd had hy een weinig koude, doch deeze verminderde door de eerste gift, en verdween geheel door de tweede, hy kreeg tegelyker tyd een weinig walging, gewing en rekking, doch geen aanval van koorts. Den 1sten april wierd hy met de koorts gedreigd, doch zy wierd door den koortsbast voorgekomen, die hem zeer kwalyk maakte, zonder dat hierop egter eenige braking volgde. Om verdere aanvallen voor te komen, gaf hy hem op de koortsdagen twee reizen, 's morgens en 's avonds, ieder maal een dragme koortsbast, waardoor de koorts genezen wierd, en niet weder kwam. In twee andere zieken had de toediening van den koortsbast genoegzaam dezelve uitwerking, behalven dat zy by de eene bezwaardheid, en eens braking veroorzaakte. Ik heb eenige reizen beproefd

den koortsbast op de voorgaande wyze toe te dienen, de lyders gevoelden een meerdere of mindere benaauwdheid, en een zekeren trap van koorts, doch de koorts scheen daardoor altyd gestuit te worden. Intusschen heb ik niet gezien, dat dit zo veel koortsbast spaarde, dewyl de lyders altyd een zeer langen tyd den koortsbast moesten gebruiken, wilde men verzekerd zyn, dat zy geene instortingen naderhand krygen zouden; ik heb daarom geheel en al deeze wyze van koortsbast te geven laten varen. Men ziet egter hieruit, dat men zo bevreesd voor het toedienen van den koortsbast in den aanval zelve niet behoefd te zyn; en dat dit zulke gevaarlyke toevallen niet geeft, als sommige schryvers voorgeven. Een lyder, die langen tyd de koorts gehad had, en die daarom over zyne ziekte ongeduldig wierd, voelde de koorts aankomen, nadat hy byna een half once koortsbast genomen had, hy nam daarom, niet tegenstaande de waarschuwing des geneesheers, agter elkander byna anderhalf once, met geen ander gevolg, dan dat hem de koortsbast bezwaarde, en walgde, doch de koorts daarna zonder eenig nadeel te veroorzaken, geheel agter bleef.

De Heer F. HOME heeft omtrent den tyd, waarop men den koortsbast in tuschenpozende koortsen geven moet, opzettelyke proeven genomen, waar uit hy bewyst, dat men de koorts veel beter en zekerder wegneemt, wanneer men ze aanstonds na den aanval, dan voor dezelve toedient. Dat de koortsbast kort voor den aanval gegeven, dezelve sterker maakt, en hierom denkt hy, dat de koortsbast een

gcruimen tyd nodig heeft tot zyn werking, en dat dit de rede is, waarom de koortsbast, die gedurende den geheelentyd van den vryen dag gegeven word, niet den eersten, maar den tweeden aanval wegneemt. Hy is daarom ook met den Heer STRACK van begrip, dat de koortsbast niet alleen op de maag en derzelver zenuwen werkt, maar in de masse van het bloed indringt, en daar zyne werking verrigt. In dertig of veertig uren heeft zy tyd genoeg om dit uit te voeren. Dat de plaatslyke werking op de maag niet noodzaaklyk is, blykt hieruit, dat de koorts ook weggenomen word, door een uitwendige aanwending van een bad van koortsbast. Wanneer zy groten-deels op de zenuwen werkt, moet zy een groter veld om te werken en een grooter gevoeligheid in het geheele vaatgestel dan in de eerste wegen, (a) vinden.

De Heer S'. P Y E heeft veele proeven met den koortsbast, uitwendig aangewend, genomen, en des-zelfs gebruik by kinderen vooral aangeprezen (b). ROSEN VAN ROSENSTEIN genas zig zelve van een *febris semitertiana* door uitwendig een pap van kina gedurende verscheide dagen op den buik te leggen. (d)

(a) Clinical experiments histories & dissections ed. 3. p. 1—13.

(b) Medical obs. & enquiries vol. II.

(c) Over de ziekten der kinderen, Hoofd. XX.

(d) Over de genezing der koorts verdient byzonder gelezen te worden het onlangs uitgegeven werkje van den Heer STOLL, *aphorismi de cognoscendis & curandis febribus* van §. 430—467.

De Heer GRANT spreekt in het voorbygaan van eenige andere middelen, welke ter wegneming der koorts zyn voorgeschreven, welke ik hier alle niet kan nagaan, de Heer LIND heeft de moeite genomen, van alle de geneesmiddelen welke hier toe worden voorgeschreven, naauwkeurig te onderzoeken, waarvan men een kort begrip in de *Introd. in Theor. & prax. Medicin.* van MACBRIDE kan vinden. Wy zullen ons tot eenige weinigen der voornaamsten bepalen.

De opium is reeds voor langen tyd in de behandeling der tusfschenpozende koortsen gebezigd. SYDENHAM gebruikte reeds in zyn tyd de opium als een zweetmiddel, het welk hy eenigen tyd voor het aankomen der koude zodanig gaf, dat het op dien tyd een ruim zweet veroorzaakte, waardoor het tydperk der koude niet alleen voorgekomen, maar de natuur in haare geregelde werking gestoord, en de geheele tusfschenpozende koorts verdreven wierd. Deze wyze van SYDENHAM is in lateren tyd gevolgd; ook door den Heer GRANT, die in plaats van de opium de sal Ammoniac voorschryft. Dr. ODIER van Geneve verhaalt in een brief aan Dr. DUNCAN, dat hy een geval gezien heeft in het hospitaal van St. Thomas te Londen, waar in Dr. FORDYCE de opium onder de vorm van het *Pulvis Doveri* voorschreef met een drankje van zout van hartshoorn twee uur voor het aankomen der koorts. Dit gelukte zeer wel, er brak een overvloedig zweet uit juist voor het uur, dat de koude koorts gewoonlyk wederkwam, en hier door wierd de aanval voorgekomen. Naderhand gaf men eenige giften koortsbast, en deeze koorts, die te

voren verscheidene middelen wederstond, wierd toen in weinige dagen geheel weggenomen. D^r. ODIER herhaalde verscheidenmaal deze proef zo wel in derdendaagsche, als in anderendaagsche koortsen, vond, dat altyd, wanneer de zieke aan het zweeten konde gebragt worden, de koorts gestuit was, en wanneer dit niet gebeurde, de koorts zeer veel van zyn kragt verloren had. (a) FORDYCE schryft met het zelve oogmerk een drankje van cancelwater, *Tart. Emet.* en opium in het begin des aanvals voor. (b)

In de tusfschenpozingen heeft RIVERIUS reeds in hardnekkige anderendaagsche koortsen een dragme *Theriaca* 's morgens gegeven, en daardoor dezelve in drie dagen weggenomen. D^r. GOODWIN genas veele hardnekkige anderendaagsche koortsen, door alle drie uur in de tusfschenpozing vyf droppen *Laudanum* toe te dienen (c). HEUERMAN overwon een zwaare hoofdpyn en hitte, die ook buiten de koorts aanwezig waren, door om den anderen dag twintig drop-pelen *Laudanum* met den koortsbast 's avonds te vermengen. De Heer LIND, die men vooral voor den eersten voorstander van het gebruik der opium in tusfschenpozende koortsen mag houden, heeft tweemaal de koorts verdreven, door in de koude de opium te geven. BERRYAT gaf de *laudanum* met een aftrek-

(a) Med. comment. t. VI. & DICKINSON l. c. p. 184.

(b) L. c. p. 18.

(c) REIMARUS diff. de usu opii præcipue in febr. interm.

zel van de *centaureum* in het begin der koude (a). Dr. GREGORY gaf, volgens het getuigenis van den Heer REIMARUS, in den aanvang der koorts een drankje, bestaande uit dertig droppen *laudanum*, met een dragme *Spir. Lavend. comp.* en een once *aq. Menth. Piperit*, waar door schielyk een zagte hette volgde, welke dra in een overvloedig zweet overging (b). Ik heb hem verscheiden malen met een gewenscht gevolg deze geneeswyze zien volgen. Een man van 22 jaar kreeg in het graaffchap Essex een anderen-daagsche koorts, welke anderhalf jaar duurde, zonder dat hy daar voor eenig geneesmiddel gebruikte; hy had op dien tyd een geele koleur, opgezette buik, en een begin van buikwaterzugt; Dr. GREGORY schreef hem alle uur twee dragmen koortsbast voor, en een *haustus* met 40 droppen *laudanum*, by het aankomen der koorts. De eerstemaal kwam de koorts met koude en beving aan, hy nam de *haustus*, en de koorts wierd aanstonds gestuit, zonder dat er hette of zweet volgde, alleen was hy gedurende den dag een weinig slaperig. Men gaf den volgenden dag den koortsbast alleen, waarvan de lyder een diarhé kreeg, welke te gelyk met de koorts door een conserf van een once koortsbast, 40 droppen *laudanum*, en een genoegzame hoeveelheid wynggeist, wierd weggenomen. — Een ander lyder kreeg in de maand Augustus in Lincolnshire een anderendaagsche koorts, die

(a) Mem. de l'Acad. Roy. des Sciences, T. II

(b) Diss. cit. p. 23.

tot October daaraanvolgende duurde, toen ophield, doch in November, onder de gedaante van een alle-daagsche koorts, wederkwam; iedere koorts vervroegde een uur, en was met hoest verzeld. Men gaf hem in den beginne van den aanval 40 droppen *laudanum*, welke de koorts aanstonds deden ophouden, doch zy kwam een uur daarna weder met koude; de koude en warmte duurden twee uren en wierden door geen zweet gevolgd. Het zelve gebeurde ook in den volgenden aanval, waarna de koortsbast werd toegediend, die de koorts aanstonds stopte.

De Heer LIND was de eerste, die de opium als een verdovend en bedarend middel in de hette der koorts heeft durven voorschryven. Het geval gaf hem daar toe aanleiding: in een tuschenpozende koorts, welke met zwaare hoofdpyn verzeld ging, gaf hy een *haustus anodynus* in de hette der koorts, en vond, dat dit niet alleen de hette matigde en de hoofdpyn wegnam, maar ook den aanval verkortede, en schielyk een heilzaam zweet te weeg bragt. Hy gebruikte het volgende middel: *R. aq. Fontan. ʒiβ, aq. alexet spirit. syrup. e mecon ana ʒii. Laud. Liquid gʳ. xv. vel. xx*, het welk hy in eens gaf, na dat de warmte begonnen was. Hier door verminderd de hette en het gevoel van branding, het zweet word schielyk over het geheele lighaam verspreid, en het veroorzaakt daarna een gerusten slaap, waarna de zieke verkwikt wakker word. De antimoniaalmiddelen werken langzamer, en het zweet bepaalt zig alleen tot de borst en het bovenste gedeelte van het lighaam, terwyl de

aiterste ledematen koud en droog blyven, daar de opium een algemeen aanhoudend en niet zo zeer vermoeijend zweet te weeg brengt.

LIND en GREGORY zyn van gedachten, dat na het gebruik der opium de koortsbast beter verdragen, en de koorts fchielyker gestuit word, en dat de opium, gevoegd by den koortsbast, gemaklyk verdragen word van die geene, welken de koortsbast alleen bezwaarde. De Heer LIND meent ook waargenomen te hebben, dat de opium het lighaam versterkt en de geelen waterzugt voorkomt. Zedert dat hy in de tuschenpozende koortsen van de opium gebruik maakte, had hy nooit deze ziekten op de koorts zien volgen.

Men begrypt echter ligt, dat de opium niet dan met veel omzigtigheid behoord gegeven te worden. De opium kan niet op de *fomes morbi* werken; wanneer er een stoffyke oorzaak der koorts aanwezig is, verhit zy het geheele lighaam, verhindert de behoorlyke ontlastingen, en sluit meer en meer den vyand op, die uitgedreven behoorde te worden; zy veroorzaakt yling en een heete aanhoudende koorts. Wanneer er een groote volbloedigheid is, en er de minste neiging tot ontsteking bespeurd word, is de opium allernadeligst. Over het algemeen is zy diensvolgens in voorjaarskoortsen aftekeuren. In de naarskoortsen, welke na een behoorlyke zuivering der eerste wegen, en oplossing der verstoppingen, uit zwakheid, aandoenlykheid, en een groote gevoeligheid der zenuwen, blyven voortduren, kan men de opium zomtyds met nut toedienen, en in de derden-

daagfche koortfen, welke iets van den aart der *typhi nervosi* hebben, kan men dezelve met den koortsbast verbonden, aanbevelen.

Onder die middelen, welke tegens de tusfchenpozende koortfen zyn aangeprezen, verdienen de bittere middelen zekerlyk boven alle anderen den voorrang te hebben. De ouden hebben reeds een koortsverdryvende kracht in de bittere geneesmiddelen gezogt; zy gebruikten vooral de *gentiana*, *chomædrys*, *trifolium fibrinum*, en boven al de *centaurium minus*. SENAC vond, dat dit middel, gevoegd by den koortsbast, dikwyls de koorts wegnam, wanneer de koortsbast alleen niet flaagde. — De fchillen van de *curaçao* oranjeappelen zyn ook hier reeds lang tegens derden-daagfche koortfen aangeprezen, offchoon anderen alle deze bittere middelen wederom als verhittende verwerpen. Nauwlyks is er eene plant, welke tot de clafte der *amara* behoort, waaraan men niet een koortsverdryvende kracht heeft toegefchreven. Onder allen dezen zyn er drie geneesmiddelen, welke heden van veele geneesheren hoog verheven en aan den koortsbast gelyk gefteld worden.

De gemeene camillenbloemen (*Matricaria Chamomilla*. L.) hebben een verfterkende, krampstillende en ontspannende kracht, welke vooral door de Engelfche geneesheren zeer geroemd word in krampagtige aandoeningen der maag en ingewanden, colyken en opftygingen. HOFMAN, en vooral MORTON (a), hebben dezelve zeer in tusfchenpozende koortfen

(a) *Exerc. de Febril. I. c. 6.*

aangeprezen, zodanig, dat de laatste getuigt, meermalen de tusfchenpozende koortfen, door een dragma camillenbloemen, eenige reizen daags op een ledige maag gegeven, te hebben weggenomen. Ja sommigen rekenen deze bloemen veiliger dan de koortsbast zelve, dewyl zy daaraan te gelyk oplofende krachten toefchryven.

De witte wilgebast (*cortex salicis albæ vulgaris* L.) is zedert weinig jaren door de Engelsche geneefheren in een algemeen gebruik gebragt, hoewel de ouden ook reeds dezelve gekend hebben (a). Het is de bast van jarige takken van den witten wilgenboom, welke hier alom op wateragtige plaatzen, en aan de zyden van flooten en grachten gevonden word. Deze bast behoort in de maand April of Mey verzameld te worden, dewyl dan de boom vol fapfen is. De fmaak van dezen bast is zamentrekkende en wrang, zo dat dezelve nauwlyks in fubftantie te gebruiken is, dan in afkookzel, of tot de dikte van een extract uitgewaasfemd, is zy zeer wel te nemen. De eerfte, die dezelve gebezigd heeft, is de Heer STONE, die in 't jaar 1758 een berigt zyner proeven in de Philof. Tranfact. (b) heeft medegedeeld, waarin hy verhaalt, vyftig zieken, aan tusfchenpozende koortfen zukkellende, daarmede genezen te hebben. Naderhand heeft de Heer GUNZ, te Leipzig, deze proeven door nieuwe waarnemingen bevestigd (c),

(a) BOERHAVE *Hift. Plant.* p. 157.

(b) Vol. 53.

(c) *Diff. binæ de cort. salic. alb.* Lips. 1772.

waaraan ook de Heer Clossius zyn zegel hangt (a). Dan met noch meer nauwkeurigheid heeft myn hooggeachte leermeester, de Heer Profesfor VAN GEUNS van Harderwyk, hier omtrent met den Heer Med. Doct. KONING proeven genomen, van welke een breedvoerig verslag gegeven is in zyne inwyings-verhandeling (b). Naderhand heeft ook myn hooggeachte leermeester, de hooggeleerde FORSTEN, in de geneesk. jaarboeken deze proeven verder gestaakt, en hier uit zoude blyken, dat de witte wilgebast een uitstekend rottingwerend vermogen bezit, en zelfs hierin voor den koortsbast niet behoeft te wyken; het welk ook reeds door den grooten CAMPER, in zyne verhandeling over de veepest, bewezen was. Boven alles word echter deszelfs vermogen geprezen in hardnekkige tuschenpozende koortsen, welke, zelfs na het gebruik van den koortsbast, bleven voortduren, en door dit middel genezen zyn. Intuschen word deze bast in groter giften gegeven, dan de koortsbast, zo dat men in plaats van een, ten minsten anderhalf of twee oncen daarvan dagelyks bezigen moet.

Wilde kastanjebast, (*Cortex Aesculi Hippocastani*. L.) de bast van de zogenaamde wilde castanje heeft zo veel overeenkomst met den koortsbast, dat men ligt iemand zoude kunnen bedriegen met een dusdanig afkookzel voor dat der china te geven; dit is echter kenbaar aan een blaauwe gloed, welke er altyd zelfs in een zeer verzadigd afkookzel van den kastanjebast

(a) *Nov. meth. tract. var.*

(b) *Diff. de Cort. Salic alb. valg. Harderw. 1778.*

dryft. Dit heeft, na alle waarfchynlykheid, gelegenheid gegeven aan ZANICHELLI, die het allereerst in 't jaar 1732 dezen bast in de geneeskunde heeft aangewend, hiermede proeven te nemen. Naderhand heeft de Heer PEIPERS te Duisburg, eene opzettelyke verhandeling hier over gefchreven. De Heer BUCHOLTZ heeft talryke proeven in het jaar 1771 en 72 met dezen bast in het werk gefield, in een epidemie van koortfen dat jaar voorgevallen, welke hy in de *Acta Natur. Curios.* befchreven heeft. Doct. A. TURRA nam in het jaar 1783 wederom te Vizenza proeven met den wilden kastanjabast, en bevestigt deszelfs koortsverdryvende kracht (a). Alle deeze proeven fchynen te bewyzen, dat de kastanjabast een zamen-trekkend, verfterkend en rottingwerend middel is, het welk men niet alleen in tufchenpozende, maar ook in aanhoudende koortfen met vrugt gebruiken kan (b).

Wanneer wy echter alle deze proeven nauwkeurig overwegen en met de uitwerkingen van den koortsbast vergelyken, moeten wy met den Heer STRACK zeggen: „*Post coctionem nempe, vel post imperfectas crises cortex Peruvianus recte offertus, isque tunc cito juvat, neque in posterum quid mali ægro metuendum est. Est hoc illud febris tempus intra quod ea facile curationem a diversis remediis admittit; ab amaris, ab Extracto chamæmeli a diversis corticibus: qui successus suos*

(a) Uber die fiebervertreibende kräfte der kastanjen-Baumrinde.

(b) BALDINGER Med. Journaal, 1ste Stuk, p. 43—4.

authores fefellit, qui sibi persuadebant, quasi inter indigenas plantas par cortici Peruviano specificum remedium invenissent. Ego sæpe febrem intermittentem, cum ea usque huc coctione pervenit pulvere corticis radicis sy-marubæ, cujus grana decem ter per diem exhibui perfecte submovi. — Nihilominus Cortex Peruvianus jure prærogativam sibi vindicat (a).

(a) l. c. p. 75—5.

D R U K F E I L E N .

Pag.	3. lin.	27. afscheiding	lees	affcheidingen
—	24. —	6. vermelde	—	vervulde
—	40. —	1. <i>putri</i>	—	<i>putris</i>
—	44. —	1. <i>falina</i>	—	<i>salina</i>
—	49. —	8. blinde	—	blonde
—	53. —	13. vinnig	—	weinig
—	—	28. <i>cæters</i>	—	<i>cæteris</i>
—	55. —	18. braakmiddelen,	—	braakmiddelen;
—	58. —	17. om met een riekender	—	en met een riekenden
—	60. —	18. <i>crimor</i>	—	<i>cremor</i>
—	62. —	15. <i>Tiniture</i>	—	<i>Tintura</i>
—	70. —	11. koude	—	der koude
—	72. —	30. zy men	—	men een
—	96. —	2. door	—	voor
—	109. —	12. ontdekking en	—	ontdekkingen
—	120. —	17. wederkwam	—	nederkwam

NOTES

1. The first part of the book is devoted to a general introduction to the subject.	2. The second part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
3. The third part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	4. The fourth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
5. The fifth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	6. The sixth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
7. The seventh part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	8. The eighth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
9. The ninth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	10. The tenth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
11. The eleventh part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	12. The twelfth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
13. The thirteenth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	14. The fourteenth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
15. The fifteenth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	16. The sixteenth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
17. The seventeenth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	18. The eighteenth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.
19. The nineteenth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.	20. The twentieth part of the book is devoted to a detailed discussion of the various aspects of the subject.

